

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • τεύχος 108 • Οκτώβριος 1990 • 400 δρχ.

Τό φθινόπωρο τών άπεργιών, ό χειμώνας μιās άλλης σταθεροποίησης, ή άδιαφορία τών δημοτικών εκλογών: καί ένώ τό ΠΑΣΟΚ είναι έδω, οί Γερμανίες ένοποιούνται καί τό ισλάμ εξισλαμίζεται

ο πολιτης

Παρασκευή 12 'Οκτωβρίου
τεύχος 108
Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα
Τιμή τεύχους 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Παύλος Κρέμος, Βάσω Κιντή, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λειβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, 'Αριστίδης Μπαλτάς, 'Ανδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσηνόμερα.

'Εκδότης, 'Αγγελος 'Ελεφάντης, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 105 58, τηλ. 3228 791, 3239 645. Διαχείριση Σπύρος Δελέγκας. 'Εκτύπωση, Θαν. Γκόνης, Χαυλίου Τρικούπη 18, τηλ. 3620 383.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ
όλα τὰ τεύχη
του **ΠΟΛΙΤΗ**
ἀπό τό 1 έως τό 102
(1976 - 1989)
καί του
Δεκαπενθήμερου
ΠΟΛΙΤΗ
μόνο μέ
10.000 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τά διλήμματα δέν είναι μοίρα	5
Γιώργου Μαργαρίτη, «Κολλέγια» και κολλεγιές	6
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Οί ρόζ σελίδες και οί κίτρινες ιδέες	6
Παντελή Μπουκάλα, 'Η σφουγγαρίστρα και ή ποδάγρα	8
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Μεθεόρτια θλιβερότερα τών προεορτίων	8
«Στής Πλάκας τίς ἀνηφοριές»	9
Χαράλαμπος Γολέμη, Τό φθινόπωρο τών ἀπεργιών και ό χειμώνας ἄλλης μιᾶς ἀνάπτυξης	10
Δαμανού Παπαδημητρώπουλου, 'Εκτός ἀπό τή ΔΕΗ ἀπεργεί και ό λόγος	14
ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ	18
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Τό ΠΑΣΟΚ είναι ἐδῶ: ἴδιο, ἀπαράλλαχτο	20
'Ανδρέα Πανταζόπουλου, Πράγματι, τό ΠΑΣΟΚ είναι ἴδιο κι ἀπαράλλαχτο	23
Μιχάλης Μοδινός, Τά διλήμματα δέν είναι μοιραῖα (συνέντευξη)	25
'Αλέξη Παπαλιᾶ, Γερμανική ἐνοποίηση	29
'Ανδρέα Πανταζόπουλου, 'Ο ἐξισλαμισμός τῆς πολιτικῆς	30
Βασίλη Ζουναλή, 'Ο παναραβισμός ἀπειλεῖται	32
Λεωνίδα Λουλούδη, Καταστροφή και προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος στήν 'Ελλάδα	35
Βούλας Τσηνόμερα, Γιά τόν περιβόητο «οἰκονομισμός» τοῦ Μάρξ	43
Εὐαγγελῆς Α. Ντάτση, 'Ο «λαός» τῆς Λαογραφίας	50
'Ο Κυριάκος Κατζουράκης σχολιάζει	58
'Αρη Μπερλή, Νίκος Καρούζος 1926-1990	59
Νίκου Πολίτη, 'Ελληνικός Κινηματογράφος	62
Φώτου Λαμπρινού, Συνηγορία γιά τόν ἑλληνικό κινηματογράφο	63
'Αγγελου 'Ελεφάντη, Κι ὁμως ὑπάρχει ἀφασία	65

'Η μακέτα τοῦ ἐξωφύλλου είναι τῆς Χρύσας Βουδούρογλου

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: 'Ετήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., ἐξάμηνη
(6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἐτήσια 2.500.
'Άλλες χώρες: ἐτήσια 2.800, ἐξάμηνη 1.400

'Ιδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. 'Εκδότης 'Αγγελος 'Ελεφάντης,
Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα τηλ. 32.28.791. 'Εκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣ-
ΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

Τά διλήμματα δέν εἶναι μοίρα

Οταν οἱ ἀναγνώστες τοῦ «Πολίτη» θά ἔχουν στά χέρια τους τό παρόν τεῦχος θά ἔχει ἤδη τελειώσει ὁ πρῶτος γύρος τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν. Ὅλοι τότε θά ξέρουμε ποιές εἶναι οἱ τάσεις τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Θά διακινδυνεύουμε ὅμως μιά πρόβλεψη ἀπό τώρα, παρόλο πού τά πράγματα εἶναι πολύ συγκεχυμένα. Ἡ Ἀθήνα θά δείξει ὅτι τά διλήμματα δέν εἶναι μοιραῖα. Στήν Ἀθήνα ὅπου συναγωνίζονται δύο πρόην ὑπουργοί τοῦ ΠΑΣΟΚ, δύο πολιτικοί πού ἄφησαν τήν πόλη χειρότερη ἀπό ὅ,τι ἦταν ὅταν τήν παρέλαβαν, ὑπάρχει κόσμος πού δέν θεωρεῖ ὑποχρέωσή του νά διαλέξει μιά ἀπό τίς δύο ἐκδοχές τῆς δημαγωγίας ἐν ὀνόματι τῆς δῆθεν ἐνότητας τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων. Αὐτές οἱ λίγες χιλιάδες ψῆφοι στό ψηφοδέλτιο τοῦ Μιχάλη Μοδινού, μαζί κι ἐκεῖνες πού κατέληξαν στό λευκό ἐκφράζουν τό πνεῦμα τῆς ἀπειθείας ἀπέναντι σέ μιά ἀλλοτριωτική λογική πού πρυτανεύει στήν Κουμουνδούρου καί στόν Περισσό... Εἶναι πολύτιμη παρακαταθήκη αὐτοί οἱ ψῆφοι.

Ο Συνασπισμός — αὐτό τό τεράστιο ΣΥΝ τῶν ἀφισῶν πού στή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων γίνεται ἕνα καθημερινό πλήν — δέν κατάλαβε τίποτε ἀπ' ὅσα ἔγιναν τά τελευταῖα χρόνια. Κι ἀκούραστα σχεδιάζει στόν ἀέρα τοὺς δρόμους τῆς σύγκλισης τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων, ἀνέμελα συσσωρεύει ἀντιφάσεις πού συντρίβουν τό σῶμα τῆς Ἀριστερᾶς προσφέροντάς τό δεκανίκι, πέρυσι στή Ν.Δ., φέτος στό ΠΑΣΟΚ. Ἀλλά ἂν ἡ πειθαρχία στίς κομματικές σκοπιμότητες ὑπαγορεύει ἀκόμη στοὺς πολλούς τίς πολιτικές τους συμπεριφορές, δέν εἶναι πιά λίγοι ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἀπαυδῆσει ἀπ' αὐτό τό παιχνίδι.

Τό ψηφοδέλτιο τῆς «Κίνησης γιά τήν Οἰκολογία καί τήν Κοινωνική Ἀλληλεγγύη» στήν Ἀθήνα — δυστυχῶς ἐλάχιστα παραδείγματα τῆς ἴδιας φύσης στοὺς ὑπόλοιπους Δήμους τῆς χώρας — δέν εἶναι ἕνας νέος δρόμος γιά τήν Ἀριστερά. Κι ἐδῶ ἄπειρες οἱ ἀσάφειες, οἱ ἀντιφάσεις, τά ἰδεολογήματα πού δέν πᾶνε πουθενά. Εἶναι ὅμως μιά στάση. Μιά στάση ἀμφισβήτησης καί ἀντίστασης στόν γενικό ἐκπαισμό, ἕνας ὑπαινιγμός ὅτι τά πράγματα θά μπορούσαν νά εἶναι κι ἄλλιῶς. Αὐτή τή στοιχειώδη ἀξιοπρέπεια τήν ἔχουμε ὅλοι ἀνάγκη στό βαρῦ χειμῶνα πού ἔρχεται.

«Κολλέγια» και κολλεγιές

Είναι τουλάχιστον παράξενος ο τρόπος με τον οποίο το υπουργείο Παιδείας διερευνά τη νομιμότητα ή μη του αυτο-προβιβασμού των ποικιλώνυμων «Κέντρων Ήλευθέρων Σπουδών» σε «Πανεπιστήμια» ανοικτά σε κάθε τομέα του επιστητού. Οι επιτροπές που παρατάσσει απέναντι στο πρόβλημα δεν φαίνεται να έχουν στόχο την αναζήτηση τρόπων περιορισμού ή καταστολής της προφανούς απάτης αλλά αντίθετα άπεγνωσμένα προσπαθούν να βρουν ημινόμιμα «παράθυρα» στο Σύνταγμα και στους ισχύοντες νόμους ώστε να «νομιμοποιήσουν» τα «Κολλέγια». Οι σημαιοφόροι της αναζήτησης, ο κ. Ταλιαδούρος για παράδειγμα, δεν κουράζονται να προτείνουν τρόπους παράκαμψης της ισχύουσας νομοθεσίας. Και φαίνεται ότι η γνώμη τους θεωρείται — από τους κυβερνητικούς παράγοντες — πίο έγκυρη από τους νόμους του κράτους, γιατί δεν εξηγείται αλλιώς η προκλητική διαφήμιση των απόψεών τους από επίσημους ή κομματικούς φορείς.

Φυσικά, μετά το πρώτο εξάμηνο της νεοδημοκρατικής κυριαρχίας έχει τη δική του ιδιότυπη άποψη πάνω στην έννοια της νομιμότητας και ότι, προκειμένου να εξυπηρετήσει ήμετερος άετονύχηδες κεφαλαιούχους, ξενόγλωσσες απάτες και ιδιωτικές κομπίνες, είναι έτοιμο να προβεί σε οποιαδήποτε θυσία, παραγνωρίζοντας, κατά την προσφιλή του τακτική, και το «πολιτικό κόστος». Μέ άλλα λόγια άγνωώντας προκλητικά τη λογική και τις αντιδράσεις.

Οι τελευταίες θά περίμενε κανείς να προέλθουν κυρίως από το χώρο των Άνώτατων Εκπαιδευτικών Ίδρυμάτων της χώρας, καθώς αυτή ή διακωμώδηση της ανώτατης παιδείας που επιχειρείται στο βωμό των ιδιωτικών συμφερόντων τά θίγει άμεσα. Ίδιαίτερα όταν κυβερνητικοί και παρακυβερνητικοί κύκλοι συνοδεύουν τις φιλο-ιδιωτικές τους κινήσεις με μία δυσσημηστική έκστρατεία έναντι των Α.Ε.Ι. — ακόμα και των πίο λειτουργικών και αξιόλογων από αυτά. Συκοφαντική έκστρατεία που συνοδεύει την πολιτική εξαθλίωσης των Α.Ε.Ι. αυτών με την όλοένα και μεγαλύτερη συρρίκνωση των κονδυλίων προς αυτά, συρρίκνωση που σε μερικές περιπτώσεις (Α.Σ.Κ.Τ., Δημοκρίτειο κ.λπ.) φθάνει στα όρια της άσφυξίας.

Και όμως, τά Πανεπιστήμια, έκτός από λίγες ύποτονικές εξαιρέσεις, άδρανούν και παρακολουθούν άμήχανα τά συμβαίνοντα. Άκόμα χειρότερα, μερικοί πανεπιστημιακοί, έλάχιστοι εύτυχώς για την άρα, δανείζουν πρόθυμα τά όνόματα και τους τίτλους τους στις ιδιωτικές διαφημίσεις που σοβαροφανώς ύποστηρίζουν ότι με πέντε αίθουσες (κλιματιζόμενες έστω), δέκα διδακτορούχους (γενικά), βιβλιοθήκη δύο έγκυκλοπαιδειών και 60 βιβλίων και δίδακτρα αξιόλογα, στήνεται «αξιόπιστο πανεπιστήμιο» που ή υπόλοιπη κοινωνία όφείλει να αναγνωρίσει και να ύποσσει. Άφέλεια, συναλλαγή (μπίζνες κοινώς) ή άνησυχητικά άμβλυμένη συνείδηση; Ό,τι και να 'ναι, είναι όπωσδήποτε άνησυχητικά... έπικίνδυνο...

Γιώργος Μαργαρίτης

Οι ρόζ σελίδες και κίτρινες ιδέες

Οι ρόζ σελίδες των έφημερίδων είναι οι σκληρές, οι πραγματιστικές· εκεί γίνεται λόγος για δάνεια, έπενδύσεις, στατιστικές, μάρκα, δολάρια, χρέη και κέρδη. Δεν ύπάρχει χώρος για μελλοδραματισμούς, για απόψεις, για θεωρίες. Εκεί βασιλεύει ή σκληρή γλώσσα των αριθμών, δεν προσκαλλούνται στις ρόζ σελίδες οι καλλιτέχνες, οι συγγραφείς, οι ποιητές να εκθέσουν τις γνώμες τους για τον άνθρωπο, την τέχνη, τό πεπρωμένο, την έκπτωση του νοήματος, κανείς δεν μιλά εκεί σημειολογικά, οι άρχισυντάκτες των ρόζ σελίδων άπεχθάνονται τις ιδεολογίες, τά ιδεολογήματα, τους ιδεολόγους.

Οι άρχισυντάκτες όμως των ρόζ σελίδων ξέρουν καλύτερα άπ' τον καθένα ότι τά οικονομικά «δεδομένα» γίνονται δεδομένα μόνο αν τά δει κανείς μέσα άπ' τους φακούς μις όρισμένης ιδεολογίας. Άν γράφεται ότι δεν ύπάρχουν λεφτά για έπενδύσεις ή ότι πέφτει ή παραγωγικότητα της εργασίας δεν έχει καμιά σημασία στο βαθμό που δεν γράφεται ταυτόχρονα π.χ. ποιος φταίει για την πτώση της παραγωγικότητας και για την έλλειψη έπενδύσεων. Βέβαια αυτά λέγονται στις άσπρες σελίδες ή μάλλον στις κίτρινες. Όταν όμως ή χρεία είναι μεγάλη τότε οι ρόζ σελίδες γίνονται επικολυρικές, όδύρονται για την έκπτωση των ανθρωπίνων, ξεπερνούν μάάλιστα τις άλλες σε λογοτεχνικότητα καθώς πασχίζουν να δώσουν στα πράγματα και τους αριθμούς μία ύ-

Δια γυμνού αφελούς

παρξιακή διάσταση. Ξαφνικά εκεί πού βασιλεύαν οι εισαγωγείς, οι εξαγωγείς, οι επενδυτές, οι ασφαλιστές, οι κατασκευαστές, οι μάνατζερ, οι τεχνοδομές, εκεί πού μόνο τά χρηματιστήρια του Τόκιο, της Γουάλ Στρήτ, άντε και της Σοφοκλέους έχουν τόν λόγο βγαίνουν κάτι διατριβές για τήν ανθρώπινη άλλοτριωση πού θά τις ζήλευαν άκόμη και οι οπαδοί της Σχολής της Φραγκφούρτης, κάτι κορώνες πού θά τις ήθελαν δικές τους άκόμη και έξ άμβωνος Ιεροκήρυκες.

Όποιος διαβάσει τά παραπάνω θά μπορούσε νά βγάλει δικαίως τό συμπέρασμα ότι έδώ γίνεται κατήχηση και χονδροειδές μάθημα περί μπουρζουαζίας πού κοροϊδεύει τόν κόσμο, περί πληρωμένων κονδυλοφόρων πού άποπροσανατολίζουν τό λαό κ.λπ., έτσι όπως δίδασκαν τά χρεωκοπημενα έγχειρίδια μαρξισμού - λενινισμού και οι Ινστρουχτορες του κόμματος. Άς μή βιαστεί όμως. Άς προσπαθήσει νά διαβάσει τις ρόζ σελίδες όχι σάν έκθεση οικονομικών δεδομένων αλλά ως διάδοση μις όρισμένης ιδεολογίας, ως μάχιμες σελίδες στην ύπηρεσία μις όρισμένης ιδεολογίας και έξουσίας. Μάλιστα ή δουλειά αυτή γίνεται μέ πολύ γκροτέσκο τρόπο. Αυτή ή δουλειά είναι πού έχει σημασία, όχι τό παράδειγμα πού θά φέρω παρακάτω.

Ή Καθημερινή, λοιπόν, έχει κι αυτή τις ρόζ σελίδες της. Τό τί έχει γραφτεί σ' αυτές για τούς Όλυμπιακούς Άγώνες, όπως και σε όλη τήν έφημερίδα, δέν λέγεται. Μέχρι και άνωτεροί υπάλληλοι του χρηματιστηρίου έπιστρατεύτηκαν για νά έξηγήσουν ότι οι μετοχές των σχετικών μέ τά έργα των Όλυμπιακών Άγώνων εταιρείες θά άνέβαιναν στά ύψη, πράγμα πού μεταφράστηκε παρευθύς στη Σοφοκλέους μέ κάτι 8% άνοδο μέσα σε μία μέρα, μέ αποτέλεσμα, κοντά στ' άλλα, τό χρήμα της αγοράς νά συρρεύσει εκεί και οι τοκογλύφοι νά μήν Ικανοποιούνται ούτε μέ 6% τό μήνα. Ήρθε όμως ή άπόφαση του Τόκιο, έπесαν οι μετοχές, έχασαν όσοι έχασαν, κέρδισαν όποιοι κέρδισαν από τόν τζόγο αυτού του Ιερού Ιδεώδους. Έπιπλέον, ή οικονομική πολιτική της κυβέρνησης βουλιάζει, άπεργίες, φασαρίες, κοινωνική άναταραχή, κακό μεγάλο, όκαθένας τό χαβά του, γενική χρεωκοπία.

Άνάμεσα, λοιπόν, στις στατιστικές, τά γιέν και τά μάρκα, ή **Καθημερινή**, θυμήθηκε τούς **Μοιραίους** του Βάρναλη για νά περιγράψει τά δεινά, νά τά «έξηγήσει»:

*«Δειλοί, μοιραίοι κι άβουλοι άντάμα
προσμένουμε Ισως κάποιο θάμα».*

Άέ λέω: όλοι έχουμε εγκύκλια μόρφωση, γνωρίζουμε κάποια ποιήματα, άλλωστε τούς **Μοιραίους** τούς μελοποίησε ο Θεοδωράκης, οι όννεδίτες μπορούν νά τόν χρησιμοποιούν άνετα μία και είναι βουλευτής της Ν.Δ. Άλλά ποιοί είναι αυτοί οι δειλοί, μοιραίοι κι άβουλοι; **Όλοι μας**, είναι ή άπάντηση. Όλοι οι Έλληνες άδιακρίτως είμαστε μέσα στην παρακμή, «άνθρωπάκια» είμαστε. Τό σχετικό δημοσίευμα έχει τίτλο «Παρακμή» και «άνθρωπάκια», μόνη στήλη «Έπισημάνσεις», και ύπογραφή «Παρατηρητής». Είναι δηλαδή της ίδιας της έφημερίδας και ο καθένας μπορεί νά υποθέσει ότι τό έγραψε ο ίδιος ο Άλαφούζος, γνωστός και ως συνιδιοκτήτης του **Mega Channel** και μεγαλοεπιχειρηματίας. Όλοι λοιπόν οι Έλληνες, όδύρεται ο «Παρατηρητής», είμαστε «σαράφηδες, ψιλικατζήδες, άρλεκίνοι, παλιάτσοι, θεατρίνοι, κοιτάμε μόνο τόν έαυτούλη μας», όλοι μας «είμαστε ζεφτυλισμένα άνθρωπάκια». *Κυβέρνηση και άντιπολίτευση. Κόμματα και άποκόμματα. Συνδικάτα και παραγωγοί. Έπώνυμοι και άνώνυμοι*. Είναι τόσο ζεφτύλας, παρατηρεί ο παρατηρητής, αυτός ο λαός πού «έφτασε στό έσχατο κατάντημα παρακμής ώστε νά έχει ως "Ιδεώδες" τή Χρυσή Όλυμπιάδα του 1996. Κι έδώ άκριβώς είναι τό κατάντημα μας. Είναι ο έθνικός "έξευτελισμός"».

Ό στόχος σαφής: ύπάρχει κατάντημα, περ παθομολογούμενο. Ποιός φταίει; **Όλοι μας**. Κι έγώ κι ο Άλαφούζος τό ίδιο. Και ή περιπερού της γειτονιάς. Και οι άπεργοί και ο άπεργός επενδύσεων και ή Μπόινγκ Σέρβις Έντερνάσιοναλ πού χρωστά 235 εκ. δρχ. στό ΙΚΑ, και οι Ά/φοι Καρέλια πού χρωστούν στό ΙΚΑ 353 εκ. δρχ. και τό Δημόσιο πού υπό τήν καθοδήγηση του κ. Σουφλιά και των πασοκικών προκατόχων του χρωστά 7,6 δισεκατομμύρια πάλι στο ΙΚΑ, και ο κ. Άλαφούζος μέ όλους τούς έπιστρατευμένους Ιδεολόγους του πού έβγαλαν τή φάουσα για νά πείσουν τόν έλληνικό λαό για τό Ιδεώδες της Χρυσής Όλυμπιάδας.

Έγώ δέν Ισχυρίζομαι ότι οι άνθρωποι της **Καθημερινής** είναι άνθρωπάκια, ζεφτύλες, σαλιμπάγκοι, παλιάτσοι και θεατρίνοι. Τή δουλειά τους κάνουν πού ένιστε τούς ύποχρεώνει σε ζεφτύλες, σαλιμπαγκισμούς, θεατρινισμούς. Λέω απλώς ότι δέν είμαστε όλοι σαλιμπάγκοι και άνθρωπάκια.

Άγγελος Έλεφάντης

Υ.Γ. Είναι φυσικό ότι δέν περιμένω άπάντηση. Άν θέλει ή **Καθημερινή**, ας βάλει κάποιον νά τά πει στό **Mega Channel** όπου έχουν λέγειν.

Δια γυμνού σφαιρίου

Ἡ σφουγγαρίστρα καί ἡ ποδάγρα

«Τί κάνεις τή σφουγγαρίστρα σου δταν τελειώσεις; — Πῶς ἀλλιῶς λέγεται ἡ ποδάγρα; — Ποιό εἶναι τό καλύτερο γαριδάδικο στή Χαραυγή; — Πού βρίσκονται οἱ τουαλέτες στόν ἀρχαιολογικό χώρο τῆς Ὀλυμπίας; — Ἐνα ἠλεκτρικό τρένο τρέχει πρὸς τὰ ἔμπρός· ὁ καπνός του ποῦ πηγαίνει; — Βρίζετε στό τηλέφωνο;»

Οἱ ἀνωτέρω ἐρωτήσεις, καθῶς καί ἄλλες συναφοῦς ἐκσυγχρονιστικοῦ μεγαλείου, ὑπεβλήθησαν προφορικῶς στοὺς χιλιάδες ἀνεργόπληκτους ποῦ συνέρρευαν πρό μηνός γιά νά ἐξεταστούν «ἀδιαβλήτως, ἀξιοκρατικῶς καί δι' ἀντικειμενικῶν - ἐπιστημονικῶν κριτηρίων». Τό δέλεαρ, αὐτό τό πανίσχυρο ποῦ κίνησε καί κινεῖ τοὺς πόθους δεκαετιῶν: μιά θεσοῦλα στό Δημόσιο. Νά πιστεῖς ἀπό ταμεῖο βρ' ἀδερφέ, βρέξει - χιονίσει νά τρέχει ὁ μισθουλάκος.

Δέν λέω· ἐγκυκλοπαιδικός λαός εἴμαστε, τιμολογᾶμε δεξιά κι ἀριστερά πληροφορίες καί ὕλικό (καί ἐνίοτε «ἰδεολογία»)· τό δείχνουν ἄλλωστε καί οἱ βιβλιοθηκῆς μας μέ τίς πεντάτομες ἱλουστρασιόν κενότητες. Δέν λέω· μετά μανίας λύνουμε σταυρόλεξα, μήπως καί μπουκώσουμε τὰ κενά τῆς παιδείας μας· «βυζαντινός ναύαρχος» ὁ ἐφευρέτης τοῦ τηλεφώνου· ποταμός τῆς Αἰθιοπίας» κ.λπ. Δέν λέω· ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν οἱ γκαλοπιτζήδες ἐπιβεβαιώνουν ὀδυρόμενοι τή «νεοελληνική ἀφασία» καί τό «ποῦ πᾶνε τὰ παιδιά μας» μέ κάτι δημοσκοπησοῦλες σκαρωμένες εἶτε ἐντός γραφείου εἶτε σέ προκατασκευασμένους ἀνθρώπινους χώρους, ἔτσι, γιά νά συντριβοῦμε βλέποντας τὰ μαθητοῦδια νά μὴν ξέρουν ποιά στά κομμάτια εἶναι ἡ πρωτεύουσα τῆς Μοζαμβίκης, τίς ὁ πατήρ τῶν λαμπρῶν ἐκείνων υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου, ποῖο χρῶμα εἶχε τ' ἄσπρο ἄλογο τοῦ Κολοκοτρῶνη, κ.λπ. Ἄβαρεις καθῶς εἴμαστε ὡς δῆμος, ἄβαρεις θά εἶναι καί οἱ δημοσκοπήσεις ποῦ κατασκευάζουν τήν κοινή μας γνώμη.

Ἄλλ' ὡς ἐκεῖ καί μὴ παρέκει. Νά ἀναγκάζεις κοτζάμ ἀνθρώπους, μέ ἑκατοντάδες ἐργατοῦρες νά βαραίνουν τήν ψυχούλα τους, νά στίβουν ὄσο μυαλό τοὺς ἀφήνει ἀλώβητο ἡ ἀγωνία γιά νά ἀπαντήσουν στό τίποτε, στό μηδέν, στό χυδαῖο καί στό γελοῖο, εἶναι σχεδόν φασισμός. Ὁ φασισμός τῆς βλακειας. Ὁ φασισμός τοῦ ἐμπαιγμοῦ. Τῆς πιό προσβλητικῆς κοροϊδίας. Ἐκτός πιά καί οἱ ἐμπνευστές τῶν ἐρωτήσεων ἰσχυριστοῦν ὅτι τὰ πονήματά τους ὑπῆρξαν ἀπόρροια ἐνδελεχῶν μελετῶν τῶν πορισμάτων τῆς μεταμοντέρνας κοινωνικῆς ψυχολογίας. Ὅτι μέ τό περί γαριδάδικο ἐρώτημα ὁ ἱεροεξεταστής ἤθελε νά μάθει πόσο καλά γνωρίζει τήν ἀγορά καί τοὺς νόμους τῆς ὀ υποψήφιος. Ὅτι τό περί τουαλετῶν τῆς Ὀλυμπίας στόχο εἶχε τήν ἀποκάλυψη τῆς συνέχειας τῆς φυλῆς. Κι ὅτι, ἐν πάση περιπτώσει, ἡ περί πατσαβούρας ἐρώτηση ἐπεδίωκε νά θέσει τόν ἐξεταζόμενο ἐνώπιον τῶν οικολογικῶν - ἀνακυκλωτικῶν εὐθυνῶν του.

Μά δέν ἦταν τῆς πλάκας ἡ ἱστορία. Δέν ἦταν ἀπλῶς γιά νά νομιμοποιηθοῦν μέ εὐτελισμένες καί εὐτελιστικές διαδικασίες οἱ ἤδη λαθραίως εἰσβαλόντες στά ἐπίζηλα γραφεῖα — τό διαβατήριο τοῦ κόμματος νά 'ναι καλά. Ὅχι. Ἡ δουλειά ἦταν πιό σοβαρή, ὅπως κάθε δουλειά τῆς κάθε ἐξουσίας. Νά φανεῖ δηλαδή μέ τόν γελοῖοτερο καί τόν δραματικότερο τῶν τρόπων ὅτι ὁ υποψήφιος εἶναι τόσο ἄθυρμα τῶν κατεχόντων (τή γνώση καί τή δύναμη) ἐξεταστῶν, ὥστε νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά τοὺς ἐκχωρήσει ὄχι μόνον τήν ἐργατική του δύναμη ἀλλά τήν ἴδια του τήν ἀξιοπρέπεια, τόν αὐτοσεβασμό του, τήν ὄση περηφάνεια του. Τόν ἑαυτό του ἐν ὄλω. Ὁ ὑποψήφιος νά ἀποδεχθεῖ τή συντριβή του, τή γελοιοποίησή του· νά τή φορέσει κατάσαρκα καί κατάψυχα· σάβανο αἰώνιο τοῦ ἀνέκφραστο θυμοῦ του. Ἀνέκφραστο, ναί. Καμιά σφουγγαρίστρα δέν ἐκτοξεύθηκε ἐναντίον τῶν ἐξεταστῶν. Ὡστε τουλάχιστον νά ἀνακυκλώνεται ἡ ὀργή. Νά μὴν ξεθυμαίνει ἀπραγῆ. «Στό τηλέφωνο βρίζουμε» ὄλοι· σέ χώρους περικλειστούς, προστατευμένους. Καλά τό ἔθεσε τό ζήτημα ἡ σχετική ἐρώτηση.

Παντελής Μπουκάλας

Μεθεόρτια θλιβερότερα τῶν προεορτίων

Πέρασε κι αὐτό, εἶναι σχεδόν ἀνοστο τώρα νά ἐπανερχεται κανεὶς σέ κάτι ποῦ εἶναι πλέον ξεπερασμένο καί ξεχασμένο. Γιά ἐκείνη τή θλιβερή ἐκστρατεία περί Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας ὁ λόγος, ποῦ ἀπό Μεγάλη Ἰδέα κατάντησε φιάσκο καί «ἐθνικό» πλῆγμα.

Αὐτή ἡ ἀπερίγραπτη ἀσυναρτησία σκοπῶν, μέσων, λόγων, ἰδιοτελῶν σκοπιμοτήτων καί κενόλογων ἰδεολογημάτων ποῦ σημάδεψε τὰ δημόσια πράγματα τοῦ τόπου ἐδῶ κι ἕνα χρόνο — ὁ Πολίτης ἔχει τήν «τιμή» νά εἶναι ἀπ' τίς πρώτες καί τίς ἐλάχιστες τελικά φωνές ποῦ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐναντιώθηκαν στήν «ἰδέα», πράγμα χωρίς ἰδιαίτερη σημασία τώρα — αὐτή ἡ ἐπιχείρηση ποῦ ἔθρεψε προσδοκίες, ἐρέθισε ἀχόρταγες βουλιμίες, γελοιοποίησε ὀλόκληρη τήν πολιτική τάξη, διέσυρε ὀλόκληρο τόν τόπο καί τὰ Μέσα Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας, εὐτυχῶς, καί παρά τὰ λεγόμενα, δέν εἰσπράχθηκε ἀπό τόν πολύ κόσμο ὡς ἐθνική ταπείνωση. Δέν εἰσπράχθηκε ὡς ταπείνωση γιὰτί ὁ πολύς κόσμος δέν προσδοκοῦσε κάποια νίκη, δέν εἶχε υἱοθετήσει ἀκόμη αὐτή τή λογική. Ἄπλως πληροφορήθηκε τό γεγονός ὅτι ἐπίκειται κάποιος ἐθνικός θρίαμβος ποῦ τοῦ ἐτοίμαζε ὁ Γκλίτσμπουργκ, ὁ Θεοδωράκης, ἡ Μελίνα, ὁ Τρίτσης, ὁ Μητσοτάκης κ.λπ., χάρηκε πολύ γιά

Στις χερσιν σου σφάλλομαι

τήν ειδηση, φούσκωσε κι αυτός από υπερηφάνεια και ξανάπαιξε τό καθιερωμένο δελτίο ΠΡΟ-ΠΟ μὴν τυχόν αὐτὴ τὴν Κυριακὴ πιάσει τὴν καλὴ. Σήμερα τὸν ἀπασχολεῖ ἡ ἀποτυχία ὅσο καὶ τὰ δεκατριάρια τοῦ ΠΡΟ-ΠΟ πού δὲν πέτυχε πέρυσι. Τό ζήτημα εἶναι τακτοποιημένο.

Υπάρχει ὥστόσο μιὰ ἄλλη πλευρά τοῦ ζητήματος, ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὴ τοῦ ἤθους πού πρυτανεύει στὰ δημόσια πράγματα καὶ πού, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ἔχει διαπεράσει δλους τοὺς πόρους τῆς πολιτικῆς τάξης. Ἄν κανεὶς ἔδινε βάση στὰ ὅσα διαμείφθηκαν στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ἂν ἔπαιρνε ὑπόψη τίς τοποθετήσεις τῶν κομμάτων — πλὴν ΕΑΡ ἔν μέρει, ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ - Α.Α. καὶ Οἰκολόγων Ἐναλλακτικῶν— ἂν λογάριζε τὴν ἐπιστράτευση καὶ τὴ συνηγορία ὑπὲρ τῆς Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐπιφανῶν, ἂν βασιζόταν στὰ ὅσα ἔγραψαν καὶ ἐλάλησαν τὰ ΜΜΕ, θὰ ἔβγαζε ἀβίαστα τό συμπέρασμα ὅτι πάνω στό θέμα ὑπῆρχε πλήρης ὁμοφωνία, ἔνα ἀραγὲς ἔθνικὸ μέτωπο. Τίποτε ὁμως δὲν ἦταν περισσότερο λάθος ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐντύπωση πού σκέπασε τὴν ἐπιφάνεια. Τώρα πού ἡ ὄλη ἐπιχείρηση κατέληξε σὲ φιάσκο, πολλοί, πάρα πολλοί, βγῆκαν ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ σαρκάσουν τὴν ἀνευθυνότητα τῶν ἀρμοδίων, πολλοί, πάρα πολλοί θυμῆθηκαν τώρα ὅτι οἱ Ὀλυμπιακοὶ εἶναι ἐμπορευματοποίηση, συναλλαγὴ, σούπερ-θέαμα, πολιτικὴ σκοπιμότητα, οἰκολογικὴ καταστροφή. Ἔτσι βρίσκονται πάντα ἀπὸ τὴν καλὴ μεριά τῆς ἱστορίας. Καὶ πρὶν πού ἡ σιωποῦσαν ἢ συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῆς ἀνάληψης εἶχαν δικιο καὶ τώρα, πρῶτοι καὶ καλύτεροι οἰκτίρουν γιὰ τὴν ἔθνικὴ κατὰπτωση. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση δὲν θέλησαν νὰ κουβεντιάσουν τό ζήτημα, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού τὰ πάντα ὑποτίθεται ὅτι γίνονται κάτω ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸ τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἀντιπαράθεσης τῶν ἀπόψεων. Στὴν ΕΡΤ, γιὰ παράδειγμα, ἔγινε μιὰ μόνο συζήτηση, ὅπου συμμετεῖχε καὶ ἐκπρόσωπος τῆς ἄλλης ἀποψης, ὁ Μιχάλης Παπαγιαννάκης. Αὐτὸ μέσα στὸν Αὐγουστο κι ὅταν πιά ὄλα εἶχαν παιχθεῖ κι ἀποφασιστεῖ.

Μιὰ ἀκόμη ἀπόδειξη γιὰ τό δημοκρατικὸ ἤθος. Ὅταν ἀκούγεται τόσο πολὺ ἢ περὶ διαλόγου συνηγορία, πρέπει νὰ ξέρομε ὅτι βασιλεύει ἄκρα τοῦ τάφου σιωπῆ.

A.

Στῆς Πλάκας τίς ἀνηφοριές

Οκ. Τρίτησ ζητᾶ τὴν ψῆφο τῶν Ἀθηναίων καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα θὰ τὴν πάρει, γιατί ἔχει πίσω του ἔργο, μπροστά του γνώση, τόλμη, λύσεις. Ἡ κα Μελίνα Μερκούρη ζητᾶ τὴν ψῆφο τῶν Ἀθηναίων καὶ κατὰ πᾶσα πιθανότητα θὰ τὴν πάρει, γιατί κι αὐτὴ ἔχει πίσω της ἔργο καὶ πολὺ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἀθῆνα.

Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἔργα γιὰ τό ὅποιο σεμνύνεται ὁ κ. Τρίτησ πού ἔφερε σὲ πέρας ὡς ἐπὶ τῆς χωροταξίας ὑπουργός τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι ἡ ἀναμόρφωση τῆς Πλάκας: τῆς ἱστορικῆς Πλάκας, μέ τὰ δρομάκια, τίς ἀνηφοριές, τίς ταβέρνες, τὰ μεράκια καὶ τὰ γασεμιά. Γιὰ τό ἴδιο ἔργο σεμνύνεται καὶ ἡ κα Μερκούρη ὡς μέλος τοῦ ἴδιου ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Πράγματι ἐδῶ ὑπάρχει ἔργο. Ἐφῆγαν τὰ κακόφημα κέντρα, οἱ ὄχλοῦσες δραστηριότητες, οἱ πανσιόν, ἔγινε πεζοδρόμηση καὶ αὐστηρὴ κατανομή χρήσεων. Ἡ Πλάκα μεταμορφώθηκε. Πράγματι. Ἐνας ἄλλος πολιτισμὸς ἀνεδύθη δίπλα εἰς τὴν ὁδὸν τῶν Φιλελλήνων.

Ἰδοὺ ὁμως τί ἔπραξαν οἱ ἀρμόδιοι ἐπὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Χωροταξίας πρῶν ὑπουργοί.

1ο. Κατάφεραν οἱ ἀξίες γῆς στὴν Πλάκα νὰ ἀνέβουν τόσο πολὺ, πού μόνο ζάμπλουτοι ἢ ἐλάχιστοι τυχεροὶ μποροῦν νὰ τὴν κατοικήσουν. Αὐτὸ οἱ πρῶν ὑπουργοὶ τό ἔλενε ἀναβίωση τῆς παλιᾶς γειτονιάς.

2ο. Ὅλοι οἱ δρόμοι τῆς Πλάκας, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, γέμισαν τσολιαδάκια, βάζα, μαντιῆλες, πέδιλα, τσάντες, Μινέρβες, κάμποσα φαγάδικα καὶ καφετέριες πολυτελείας. Μία, μάλιστα, τοῦ Σαραβάκου ὅπως ἔλενε, πολὺ ἀστραφτερή, χτίστηκε ἐκεῖ πού πρὶν λίγα χρόνια ἀκόμη, πρὸ ἀναμορφώσεως, ἔπαιζε τὸν Καραγκιόζη του ὁ Χαρίδημος, πάνω ἀπὸ τό μνημεῖο τοῦ Λυσικράτους. Αὐτὸ οἱ κ.κ. πρῶν ὑπουργοὶ τό ἔλενε «χρῶμα» ἢ couleur local.

3ο. Στὴν Πλάκα δὲν ὑπάρχει πιά φοῦρνος, μπακάλικο, μανάβικο. Δὲν τὰ χρειάζονται αὐτὰ οἱ χιλιάδες Εὐρωπαῖοι καὶ Γιαπωνέζοι πού προτιμοῦν τὰ ἀρχαιοελληνικὰ σανδάλια. Αὐτὸ οἱ ὑποψήφιοι δήμαρχοι τό ἔλενε ἀνθρώπινη πόλη.

4ο. Κανένα ἀρχαῖο μνημεῖο δὲν ἀναδείχθηκε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τους καὶ ὀρισμένα πού ἀνακάλυψε σὲ βάθος 3 μέτρων ἢ σκαπάνη τῆς ΕΥΔΑΠ, τῆς ΔΕΗ καὶ τοῦ ΟΤΕ τὰ μεταχειρίστηκαν μέ τὴ μέθοδο τῆς ὀνομαζόμενης «σωστικῆς ἀνασκαφῆς». Τὰ σκέπασαν μέ χῶμα, δηλαδή, κι ἀπὸ πάνω ἔστρωσαν πλάκες. Στὴν Ἀκρόπολη οἱ σκαλωσιές κρέμονται ἀπὸ τό 1976, ἀλλά ἡ διάσωση τοῦ Ἱεροῦ Βράχου δὲν ἔχει νὰ τελειώσει. Αὐτὸ οἱ ὑποψήφιοι δήμαρχοι τό ἔλενε σεβασμὸ τῆς ἱστορικῆς κληρονομιάς.

Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἀθηναῖες θὰ ψηφίσουν τὸν κ. Τρίτησ καὶ τὴν κα Μερκούρη, ὅλοι μαζί θὰ τραγουδάμε «στῆς Πλάκας τίς ἀνηφοριές». Καὶ οἱ Γιαπωνέζοι θὰ μᾶς φωτογραφίζουν μέ τίς ταχύβολες φωτογραφικὲς τους μηχανές.

A.

Τό φθινόπωρο τῶν ἀπεργιῶν

καί ὁ χειμῶνας

ἄλλης μιᾶς σταθεροποίησης

τοῦ Χαράλαμπου Γολέμη

“Όταν τήν περασμένη Δευτέρα οἱ ταπεζοῦπάλληλοι ἐπέστρεφαν στήν ἀνιαρή ἐργασία τους, ἱκανοποιημένοι ἐν μέρει ἀπό τήν προσωρινή τουλάχιστον σωτηρία τῶν ταμείων τους, εἶχαν πιά λησμονήσει ὅτι λίγο πρὶν ἀπεργήσουν γι’ αὐτά, ἡ ΟΤΟΕ τοὺς εἶχε καλέσει σέ κινητοποιήσεις γιά τήν ἀνατροπή τῆς κυβερνητικῆς εἰσοδηματικῆς πολιτικῆς. Κι ὅταν, πάλι τήν περασμένη Δευτέρα, οἱ ἔγκυροι σχολιαστῆς τῶν πρωινῶν οικονομικῶν ἐφημερίδων καθώς καί οἱ συνάδελφοί τους τῶν ρόζ ἐνθέτων, ἀπαλλαγμένοι αὐτοί ἀπό ἀνάλογες σκοτοῦρες ἀφοῦ τά δικά τους ταμεία ποτέ δέν κινδύνευσαν, ἐκδήλωναν τήν μερική τους ἱκανοποίηση γιά τή σθεναρή στάση τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στίς «συντεχνίες», εἶχαν πιά ξεχάσει ὅτι πρὶν ἀπό τίς ἀπεργίες, αὐτοί οἱ ἴδιοι διαπίστωναν ἀμήχανα ὅτι ἡ οικονομική πολιτική τῆς κυβέρνησης εἶχε, μέχρι τότε τουλάχιστον, ἀποτύχει πλήρως στοὺς στόχους της.

Η προσωρινή, ὅμως, συσκότιση τῆς μνήμης δέν μπορεῖ νά ἀποκρύψει τήν πραγματικότητα, αὐτὴν πού γνωρίζουν πολύ καλά οἱ ἀπολυόμενοι ἐργάτες τῶν «προβληματικῶν» ἐπιχειρήσεων ἢ οἱ ἔκτακτοι ὑπάλληλοι τοῦ δημοσίου, καθώς κι αὐτὴν πού αἰσθάνονται καί θά αἰσθανθοῦν ἀκόμα περισσότερο στό ἀμεσο μέλλον ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι, συμπεριλαμβανομένων βέβαια καί τῶν τραπεζοῦπαλλήλων. Γιά δεύτερη φορά μέσα σέ πέντε χρόνια οἱ μισθωτοί καλοῦνται νά ὑποστούν θυσίες, δηλαδή νά χάσουν τή δουλειά τους ἢ στήν καλύτερη περίπτωση νά ὑποστοῦν μιά μεγάλη μείωση τοῦ εἰσοδήματός τους ἐνόψει κάποιων «καλύτερων ἡμερῶν» πού κάποτε θά ἔρθουν. Τήν ἴδια στιγμή, διάφοροι δημοσιογραφούντες οικονομολόγοι ἢ οικονομολογοῦντες δημοσιογράφοι προσπαθοῦν πάλι νά πείσουν τήν κοινὴ γνώμη γιά τήν ἀναγκαιότητα τῆς σταθεροποίησης, μετά τήν ὁποία, ὅπως ὀρκίζεται ἡ κυβέρνηση, θά ἔρθει καί ἡ περιβόητη «ἀνάπτυξη».

Τό ἀσφαλιστικό νομοσχέδιο πρὸς στιγμὴν ἀπέστρεψε τήν προσοχή ἀπὸ τήν πραγματικότητα πού ἀναφέραμε πρὶν πάνω. Τοῦτο, βέβαια, σέ καμιά περίπτωση δέν σημαίνει ὅτι ἦταν ἀσχετο ἀπ’ αὐτήν. “Όμως, οἱ διατάξεις τοῦ ἐλάχιστα συνδέονται μέ τό οικονομικό πρόβλημα τοῦ τόπου, ὅπως τό εἶχε περιγράψει ἡ κυβέρνηση. Στήν πρόσφατη συζήτηση στή Βουλὴ, ὁ κ. Μητσοτάκης ἀνέφερε ὅτι ἡ ἑξοικονόμηση πόρων πού προβλέπεται ἀπὸ τίς ρυθμίσεις αὐτοῦ τοῦ νόμου εἶναι τῆς τάξεως τῶν 200 δις, δηλαδή μόλις τό 1,3% τοῦ συνολικοῦ δημοσίου χρέους τῶν 15 τρις. “Ας σημειωθεῖ ὅτι τό ποσό αὐτό θεωρεῖται μιά ἐξαιρετικά αἰσιόδοξη πρόβλεψη καί ὅτι τά μέτρα πού νομοθετοῦνται μέ τό νέο νόμο δέν εἶναι ἀμεση, ἀλλά μεσοπρόθεσμης ἀπόδοσης. “Αν δέν ὑπῆρχαν ἄλλοι λόγοι, καμιά νουνηχὴς κυβέρνηση δέν θά ἐπέλεγε τή σύγκρουση μέ τά συνδικάτα πού ἦταν βέβαιο ὅτι θά ὀδηγοῦσε στήν παράλυση τῆς οικονομικῆς ζωῆς γιά ἀπροσδιόριστο διάστημα ἐναντι ἐ-

νός τόσο πενιχροῦ ἀντιτίμου. “Αλλά, ὅπως θά ποῦμε πρὶν κάτω, ὑπῆρχαν πράγματι ἄλλοι λόγοι καί μάλιστα πολὺ σοβαροί.

ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

“Αναλαμβάνοντας ἡ Ν.Δ. τὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες, εἶναι ἀλήθεια ὅτι βρέθηκε μπροστά σέ ἓνα δῆξ οικονομικό πρόβλημα, περίπου ἀνάλογο αὐτοῦ πού ἀντιμετώπισε τό ΠΑΣΟΚ τό 1985. Τό 1989 τό δημοσίον ἔλλειμμα ἔφτασε περίπου τό 22% τοῦ ΑΕΠ, ἦταν δηλαδή πολὺ ὑψηλό, ὁ πληθωρισμός κυμάνθηκε περίπου στό 15%, τό ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν ἦταν τῆς τάξεως τῶν 2,5 δις δολαρίων ἢ τό 5% τοῦ ΑΕΠ καί ἡ ἀνεργία περίπου 8%. Τό χειρότερο ἦταν ὅτι, σύμφωνα μέ τίς ἐκθέσεις τοῦ ΔΝΤ καί τῆς ΕΟΚ, οἱ δείκτες αὐτοὶ εἶχαν μιά δυναμικὴ ἐπιδείνωσης καί συνεπῶς ἦταν ἀναγκαῖο νά ληφθοῦν

σύντομα μέτρα σταθεροποίησης.

Ἐνῶ ὁμως τὰ προβλήματα ἦταν ἀναμφισβήτητα, ἡ ἐπάρχησή τους καί συνεπῶς ἡ οικονομική πολιτική ἀποτελοῦσε ἕνα ζήτημα περισσότερο ἰδεολογικοποιητικό παρά τεχνοκρατικό. Ἡ κυρίαρχη διεθνῶς νεοφιλελεύθερη ἰδεολογία, ξεκινώντας ἀπό τή θέση ὅτι ἡ κοινωνία πρέπει νά λειτουργεῖ ἀποκλειστικά μέ βάση τό κριτήριο τοῦ κέρδους καί τοῦς νόμους τῆς ἀγορᾶς, θεωρεῖ ὅτι τό ἔλλειμμα τοῦ δημόσιου τομέα εὐθύνεται γιά ὅλες τίς οικονομικές ἀνισορροπίες. Συνεπῶς πρὸς τήν ἰδεολογία αὐτή, πού ἐκφράζει καί τίς ἀπόψεις τῆς Κομμουνιστῶν, ἡ ΝΔ ἔταξε ὡς μοναδικό τῆς στόχο τή μείωση τῶν ἔλλειμμάτων. Ἐνα ὑπαρκτό καί σοβαρό πρόβλημα προβλήθηκε ὡς αἰτία κάθε κακοῦ: τοῦ πληθωρισμοῦ, τῶν ὑψηλῶν ἐπιτοκίων καί συνεπῶς τῆς ἐπενδυτικῆς ἀπραξίας, τῆς ἀξίωσης τῶν εισαγωγῶν καί τῆς ἀνεργίας. Ὁ δείκτης δημόσιο ἔλλειμμα / ΑΕΠ ἔγινε μέ τήν ἀνοχή τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τοῦ Συνασπισμοῦ, ἡ κόκκινη κάρτα πού ἀπέβαλλε ἀπό τή συζήτηση, ὡς ἐκτός θέματος, κάθε δύσπιστο.

Ἡ ἰδεολογική χρήση τοῦ σοβαροῦ προβλήματος τῶν ἔλλειμμάτων καί ἡ αὐθαίρετη ἐν πολλοῖς σύνδεσή του μέ τήν ἐξέλιξη ἄλλων οικονομικῶν μεγεθῶν δέν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ. Ἐδῶ, θέλουμε ἀπλῶς νά δοῦμε τοῦς τρόπους μέ τοῦς ὁποίους ἡ κυβέρνηση προσπάθησε νά ἀντιμετωπίσει αὐτό τό πρόβλημα. Εἶναι σαφές ὅτι ὑπάρχουν δύο δυνατότητες γιά τήν μείωση τοῦ ἔλλειμματος: ἡ ἀξίωση τῶν ἐσόδων ἀπό τή φορολογία καί ἡ μείωση τῶν δαπανῶν. Τό μέτρο τῆς ἀξίωσης τῆς ἄμεσης φορολογίας ἀποκλείστηκε, ἀφοῦ θεωρήθηκε ὅτι θά μπορούσε νά λειτουργήσει ὡς ἀντικίνητρο στήν ἰδιωτική πρωτοβουλία. Ἄντ' αὐτοῦ προκρίθηκε ἡ πάταξη τῆς φοροδιαφυγῆς, μόνιμα διακηρυσσόμενος στόχος ὄλων τῶν κυβερνήσεων, πού συνοδεύει, ὡς εὐχή, κάθε πρόγραμμα σταθεροποίησης. Στό σημαντικό τοῦτο ζήτημα εἶναι γνωστό ὅτι δέν γίνεται ποτέ τίποτα ἀντὶ ὅχι βέβαια μόνο λόγω τῆς κακῆς ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῶν οικονομικῶν ἐφοριῶν, πού ὄλο ἀλλάζουν καί ὄλο οἱ ἴδιες μένουν. Ἡ ἀδυναμία σύλληψης τῆς φορολογητέας ὄλης ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι, μέ ἐξαίρεση τοῦς μισθωτοῦς καί τοῦς συνταξιούχους καί ἀπό αὐτοῦς ὄσους δέν ἔχουν εἰσοδήματα ἀπό ἄλλες ἐνασχολήσεις ἢ κάποια περιουσία, ὄλες οἱ ἄλλες τάξεις καί στρώματα, δηλαδή ὄλο σχεδόν τό ἐκλογικό σῶμα, φοροδιαφεύγουν. Δέν εἶναι «λογικό» νά τὰ βάλεις μέ αὐτοῦς πού σέ ψηφίζουν. Ἀποκλειομένων συνεπῶς, τῶν ἄμεσων φόρων, μόνο ἀπό τήν ἀξίωση τῆς ἄμεσης φορολογίας καί τῶν τιμολογίων τῶν ΔΕΚΟ ἦταν δυνατό νά ἐξασφαλιστοῦν τὰ ἀναγ-

καῖα πρόσθετα ἔσοδα. Σ' αὐτές ἀκριβῶς τίς ἀξίσεις προχώρησε ἡ κυβέρνηση καί ἔπραξε πολύ «λογικά», ἀφοῦ τίποτε ἄλλο δέν μπορούσε νά γίνει.

Ἡ ἀξίωση ὁμως τῆς ἄμεσης φορολογίας καί τῶν τιμολογίων ἐσπρωξε πρὸς τὰ πάνω τόν τιμάρημο καί ἐνίσχυσε τίς πληθωριστικές προσδοκίες. Γιά νά ἀποφευχθεῖ ὁ γνωστός φαῦλος κύκλος τῆς ἀξίωσης τοῦ ἐργατικοῦ κόστους καί τῶν ἀνατιμήσεων, ἀποφασίστηκε ἡ περικοπή τῆς ΑΤΑ, δηλαδή ἡ μείωση τῶν πραγματικῶν μισθῶν.

Ὁ ἐπόμενος χρονικά στόχος ἦταν ἡ μείωση τῶν δαπανῶν. Ὁ στόχος αὐτός συνδεόταν ἄμεσα καί μέ τόν σκληρό ἰδεολογικό πυρήνα τῶν μέτρων. Μέ τήν περικοπή τῆς ΑΤΑ πού προαναφέρθηκε, περιορίστηκαν οἱ δαπάνες γιά μισθοῦς καί συντάξεις. Οἱ δαπάνες ὁμως θά μειώνονταν δραστικά μόνο ὅταν περιορίζονταν τό «σπάταλο» καί «ἀντιπαραγωγικό» κράτος, γι' αὐτό ἀποφασίστηκε ἡ ὀριστική ἀπόλυση τοῦ πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς ἰδιωτικοποίηση «προβληματικῶν».

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΚΑΚΑ ΜΑΝΤΑΤΑ

Τότε περίπου, δηλαδή πρὸς τό τέλος Αὐγούστου, δημοσιεύθηκαν καί τὰ πρῶτα στοιχεία πού ἀναφέρονταν στά ἀποτελέσματα τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς. Ἀνήσχυοι οἱ οικονομικοί σχολιαστές ἀνακάλυπταν ὅτι ὁ πληθωρισμός, τόν ὁποῖο οἱ ἀρχικές ἐκτιμήσεις τοῦ ΥΠΕΘΟ τοποθετοῦσαν στό 20% γιά ὄλο τό 1990, ὑπολογίζονταν ἀπό τήν ἴδια πηγή ὅτι θά ξεπερνοῦσε τό 25%. Ἡ νέα πρόβλεψη γιά τό ΑΠ περιορίστηκε σέ ἀξίωση μόλις 0,5% ὅταν ἡ ἀρχική προσδοκία ἦταν 2%, τό δημόσιο ἔλλειμμα φαινόταν ὅτι θά πλησίαζε τὰ 2 τρις ἐναντι τῶν ἀρχικῶν προβλέψεων 1,7 τρις, ἐνῶ τό ἔλλειμμα ἰσοζυγίου πληρωμῶν ἀντὶ γιά 2,5 δις. δολαρίων ἐκτιμᾶται ὅτι θά ξεπέραγε τὰ 3 δις. Εἰδικά γιά τό ἰσοζύγιο, ἡ τραγική γιά τήν κυβέρνηση εἰρωνία εἶναι ὅτι ἂν τὰ ἐπιτόκια δέν ἦταν τόσο ὑψηλά ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ «καταραμένου» δημόσιου ἔλλειμματος, ὥστε νά προσελκύουν κεφάλαια ἀπό τό ἐξωτερικό, τό πρόβλημα θά ἔπαιρνε τρομακτικές διαστάσεις. Στός τέλος, λοιπόν, τοῦ καλοκαιριοῦ δέν ὑπῆρχε μόνο μιά ἐντονη λαϊκή δυσἀρέσκεια ἀλλά διαπιστωνόταν ἡ ἀποτυχία τῆς κυβερνητικῆς οικονομικῆς πολιτικῆς πού εἴκοლა θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ ὡς ἀνικανότητα.

ΤΟ «ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΟ»

Ἐκεῖνη ἀκριβῶς τή στιγμή ἡ κυβέρνη-

ση ἀποφάσισε νά ἀνακοινώσει τὰ μέτρα γιά τό ἀσφαλιστικό. Στό ἀρθρο αὐτό δέν ἐξετάζονται ὅτε τὰ προβλήματα τοῦ συστήματος κοινωνικῆς ἀσφάλισης, ὅτε ἡ θέση πού θά ἔπρεπε νά ἔχει ἡ ἀριστερά στό σημαντικό αὐτό ζήτημα ὅτε ἡ ἀδυναμία τῶν συνδικάτων νά ἐκφράσουν ἕναν πειστικό λόγο κατά τή διάρκεια τῶν ἀπεργιῶν, θέματα πού θίγονται στήν εἰστοχη ἀνάλυση τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρίου πού παρὸν τεύχος. Ἡ ἔμφαση ἐδῶ εἶναι περισσότερο στήν κυβερνητική ἐπιθετικότητα καί λιγότερο ἀναγκαστικά προβληματική ἀλλά ἀπόλυτα δικαιολογημένη ἀντίδραση τῶν ἐργαζομένων τοῦ δημόσιου τομέα.

Ἡ κυβέρνηση, ὅπως εἴπαμε, δέν προσδοκοῦσε ἄμεσα ἀποτελέσματα ἀπό τὰ προτεινόμενα μέτρα, ὅτε καί ἔλυνε τό ζήτημα τῆς ἀσφάλισης κατά ριζικό τρόπο, ἀκόμα καί μέ βάση τίς δικές τῆς ἀπόψεις. Ἀπλά ἐπιχειροῦσε τήν πρώτη μεταπική σύγκρουση μέ τόν ὀργανωμένο συνδικαλισμό τοῦ δημόσιου τομέα, τόν ὁποῖο ἐπιθυμοῦσε νά συντρίψει ἀφοῦ εἶναι τό τελευταῖο ἐμπόδιο στήν ἐφαρμογή τοῦ πολιτικοοικονομικοῦ τῆς σχεδίου. Εἶναι κατανητό ὅτι ὑπάρχουν ἐνστάσεις γιά τήν ταξική συνείδηση τῶν ἐργαζομένων στήν Κοινή Ὁφέλεια, ὀρισμένοι ἀπό τοῦς ὁποίους, ὅπως καί κάποιοι ἀπασχολούμενοι στή ΔΕΗ ἐπιτίπουν, ἄς μὴν τό ξεχνᾶμε, στήν κατηγορία τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν. Ὅμως, κανείς δέν μπορεί νά ἀμφισβητήσει ὅτι τὰ συνδικάτα τοῦ εὐρύτερου δημόσιου τομέα παραμένουν ἡ μόνη ὀργανωμένη συλλογικότητα, πού οἱ διεδικήσεις τῆς καί οἱ ἐπιτυχίες τῆς σέ διάφορους τομεῖς, ὅπως στήν ἀμοιβή καί τίς συνθηκῆς τῆς ἐργασίας, θά μπορούσαν ὑπό ὀρισμένες προϋποθέσεις, νά ἐνισχύσουν καί τή θέση τῶν ἐργαζομένων στόν ἰδιωτικό τομέα, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκ τῶν πραγμάτων πολύ μικρότερη δύναμη, ἰδιαίτερα στά ζητήματα τῶν συλλογικῶν διαπραγματεύσεων.

Γιά τὰ συνδικάτα, μέ τό γνωστό ἐπίπεδο, ἱκανότητες γιά ἐναλλακτικές προτάσεις, τό ὁποῖο δέν μπορούσε φυσικά νά βελτιωθεῖ ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη, ἡ ἀντίσταση μέσω τῶν ἀπεργιῶν ἦταν μονόδρομος. Ὁ καιρός θά δείξει ἂν ἡ λαϊκή δυσἀρέσκεια ἀπό τίς ἀπεργίες στήν ΔΕΗ καί τίς Τράπεζες θά μπορέσει σέ μιά νέα ἐνδεχόμενη σύγκρουση νά μεταβληθεῖ σέ ὑποστήριξη ἢ ἐσω παθητικῆς ἀνοχῆς, ἢ ἂν μιά νέα μακρόχρονη ἀπεργία θά ἀποτελέσει γιά τό συνδικαλιστικό κίνημα τόν «χορὸ τοῦ Ζαλόγγου».

Ὅπως ἀναφέρθηκε πῶς πάνω, ὁ ἀπολογισμός τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς εἶναι ἀπογοητευτικός. Τίποτα δέν ἀποκλείει ὁμως τή δυνατότητα ὁ στόχοι τῆς κυβέρνησης τελικά νά προσεγ-

γιστούν. Μετά τη λήξη των άπεργειών, τό ΥΠΕΘΟ παρουσίασε αναλυτικό πρόγραμμα με τίς προβλέψεις του γιά όλους τούς οικονομικούς δείκτες κατά τήν περίοδο 1990 - 1993. Νά θυμίσουμε έδώ ότι ή μόνη αντίθεση τού κ. Σημίτη, πατέρα τού έπιτυχημένου σταθεροποιητικού προγράμματος τού 1985 και νέου ξαφνικού έρωτα γνωστού τμήματος τής ανανεωτικής άριστερας (στους προηγούμενους μεγάλους και προδομένους έρωτες συμπεριλαμβάνονται, άν θυμάστε, ό κ. Γ.Α. Μαγκάκης, ό κ. Γ. Άρσένης και μόλις πρόσφατα οι κύριοι Τζανετάκης και Σουφλιάς) στό οικονομικό πρόγραμμα τής Ν.Δ. ήταν ή έλλειψη ποσοτικών στόχων. Τώρα τούς στόχους αυτούς τούς έχει και μέ τό παραπάνω ό κ. Σημίτης.

Είναι αλήθεια ότι όρισμένες από τίς προβλέψεις τής κυβέρνησης, όπως ή διαμόρφωση τού πληθωρισμού στό επίπεδο τού 9,5% τό 1993 είναι εξαιρετικά αισιόδοξες, αλλά ή αναμενόμενη άνοδος των τιμών κατά τό 1990 δέν σημαίνει αναγκαστικά πώς θά συνεχιστεί και κατά τά έπόμενα έτη. Άς θυμηθούμε ότι τό 1986, πρώτο έτος τού σταθεροποιητικού προγράμματος τού ΠΑΣΟΚ, ό πληθωρισμός τινάχτηκε στό 23% γιά νά πέσει τό 1987 στό 16%.

Άναγκαία, βέβαια, προϋπόθεση γιά τήν προσέγγιση των προβλέψεων τής κυβέρνησης είναι ή κάμψη των αντίστασεων των εργαζομένων στή μείωση των εισοδημάτων τους, οι μαζικές απολύσεις (είναι χαρακτηριστικό ότι στίς προβλέψεις δέν περιλαμβάνεται εκτίμηση τής ανεργίας και ή πώληση των κερδοφόρων κυρίως «προβληματικών» σέ ιδιώτες, ή όποια θά φέρει κάποια έσοδα στά κρατικά ταμεία. Έφ' όσον όλα αυτά συμβούν στό τέλος τής τριετίας, τό μερίδιο των κερδών στό έθνικό εισόδημα θά έχει αυξηθεί σέ βάρος τού αντίστοιχου των μισθών, όπως άλλωστε συνέβη και μέ τό σταθεροποιητικό πρόγραμμα τού κ. Σημίτη. Έπιπλέον, ή Κοινότητα θά είναι ικανοποιημένη από τήν έπίτευξη των κυβερνητικών στόχων στους όποιους και ή ίδια θά έχει συμβάλει, άδιαφορώντας γιά τίς κοινωνικές επιπτώσεις των κυβερνητικών μέτρων.

ΤΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Η ένδεχόμενη έπιτυχία τού σταθεροποιητικού προγράμματος, παρά τίς σοβαρές επιπτώσεις στήν κοινωνία, δέν θά καταφέρει γιά άλλη μιά φορά νά λύσει τό πραγματικό οικονομικό πρόβλημα, τό όποιο συνίσταται στήν άναντιστοιχία τής παραγωγικής δο-

μής μέ τό ισχύον καταναλωτικό πρότυπο. Στή χώρα μας παράγονται λιγότερα και διαφορετικά προϊόντα από αυτά που ζητούνται τόσο στό έσωτερικό, όσο και στίς κύριες αγορές τού έξωτερικού. Άποτέλεσμα οι εισαγωγές νά αυξάνονται πολύ ταχύτερα από τίς εξαγωγές. Αυτή ή βασική δομική «άνισορροπία» δέν αντιμετωπίζεται μέ όποιοδήποτε «σταθεροποιητικό» πρόγραμμα, αλλά ούτε και μετά άπ' αυτό, όπως έχει δείξει ή έμπειρία.

Στό ζήτημα, λοιπόν, άν υπάρχει εναλλακτική λύση στή νεοφιλελεύθερη πρόταση, πρέπει νά είμαστε σαφείς τί έννοούμε. Άν πρόκειται γιά τήν βραχυχρόνια βελτίωση των οικονομικών δεικτών πολύ φοβούμαστε ότι οι διαφορές στά μέτρα τής πολιτικής δέν μπορούν παρά νά είναι όριακές. Δέν ύποτιμούμε, βέβαια, καθόλου τό γεγονός ότι μεταξύ τής κοινωνικής αγριότητας τού νεοφιλελεύθερου μοντέλου και μιάς σχετικά ήπιότερης λιτότητας, ή δεύτερη είναι περισσότερο άνεκτή, έξ ου άλλωστε και ή γοητεία τής σοσιαλδημοκρατίας, ούτε άμφισβητούμε ότι μέ άλλη κυβέρνηση, είτε μονοκομματική τού ΠΑΣΟΚ, είτε συνεργασία τού ίδιου κόμματος μέ τόν ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟ δέν θά προχωρούσε αναγκαστικά σέ ιδιωτικοποιήσεις (άν και τόσο οι «προτάσεις Γιάνναρου», όσο και ή έμπειρία από τήν πολιτεία των Γάλλων και Ίσπανών σοσιαλιστών πρέπει νά μās κάνει επιφυλακτικούς).

Ύποστηρίζουμε ωστόσο ότι είναι πολύ δύσκολο άν όχι αδύνατο νά αντιμετωπιστεί τό διαρθρωτικό οικονομικό πρόβλημα τού ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, είτε μέ τό «νεοφιλελεύθερο», είτε μέ τό «σοσιαλδημοκρατικό» μοντέλο. Μετά τό τέλος ενός περισσότερο ή λιγότερο σκληρού σταθεροποιητικού προγράμματος και μετά από ένα διάστημα σχετικής «χαλαρότητας» στήν οικονομική πολιτική, που θά συμπίπτει μέ κάποια προεκλογική περίοδο, και κατά τό όποιο θά έπιτραπεί κάποια άνοδος στους μισθούς, τά προβλήματα θά δξυνθούν πάλι ώστε ένα νέο πρόγραμμα λιτότητας νά καταστεί ακόμα μιά φορά άναγκαίο. Είναι άπλως θέμα χρόνου.

ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ: ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΔΔΙΕΞΟΔΑ

Τό νεοφιλελεύθερο μοντέλο στηρίζει όλες τίς έλπίδες του γιά «ανάπτυξη» στήν αγορά. Η αγορά όμως δέν μπορεί νά λύσει τό διαρθρωτικό πρόβλημα που αναφέραμε πίο πάνω. Μέ τήν έλλειψη κάποιου στοιχειώδους κρατικού προγραμματισμού δέν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος λόγος νά πραγματοποιηθούν στήν Ελλάδα επενδύσεις σέ βιομηχανικούς κλάδους που παρά-

γουν προϊόντα τὰ ὅποια θὰ ὑποκαθίστουσαν τὶς εἰσαγωγές καὶ ταυτόχρονα θὰ ζητοῦνται στὶς ἀγορές τοῦ ἐξωτερικοῦ. Πρόσφατη ἐμπειρική ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι ἡ Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελευταίας εικοσιπενταετίας ἐξήγαγε προϊόντα εἴτε ἐντασης κεφαλαίου (π.χ. τσιμέντα), εἴτε ἐντασης ἀνεπίδευσης ἐργασίας (π.χ. κλωστοῦφαντουργικά) καὶ εἰσήγαγε κυρίως προϊόντα ἐξειδικευμένης ἐργασίας (π.χ. ἠλεκτρονικά, αὐτοκίνητα). Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 καὶ ἀποτυπώνει τὴ δομὴ τῶν ἐπενδύσεων, οἱ ὁποῖες συγκεντρώνονται ὀλο καὶ περισσότερο σὲ παραδοσιακοὺς κλάδους (καὶ στὸν τουρισμό). Ἄν λοιπὸν μὲ τὸν ἐστῶ στοιχειώδη παρεμβατισμὸ πού ἴσχυε μέχρι σήμερα δὲν ἐγίνε δυνατό νὰ μεταβληθεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση, εἶναι φανερό πὺς ἡ πλήρης ἔλλειψή του, καθιστᾷ ὀποιαδήποτε μεταβολὴ ἀπολύτως ἀδύνατη.

Ἡ ἀδυναμία τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ νὰ ἀλλάξει τὶς δομές καὶ τὶς διαρθρωτικές ἀδυναμίες τῆς οἰκονο-

μίας, ἐγίνε φανερὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῆς διακυβέρνησης τῆς Ἑγγλίας ἀπὸ τὴν κ. Θάτσερ. Σήμερα, δέκα χρόνια μετὰ τὴν ἀνοδο τῆς συντηρητικῆς πολιτικῆς στὴν ἐξουσία, ἡ βρετανικὴ βιομηχανία πάσχει ἀπὸ ἔλλειψη ἐπενδύσεων, καὶ ἀπασχολεῖ μὴ ἐξειδικευμένο σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες προσωπικὸ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρουσιάζονται σοβαρὰ προβλήματα στὸ ἀγγλικὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν.

Ἄλλὰ στὸ διαρθρωτικὸ πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ, οὔτε ἡ σοσιαλδημοκρατία μπορεῖ νὰ δώσει ἀπάντηση σήμερα. Τὸ μοντέλο αὐτὸ στηρίζεται στὴν ὑπόθεση ὅτι, ἐφόσον ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία πολιτικὴ βούληση, εἶναι δυνατὴ μιὰ «ἐθνικὴ» στρατηγικὴ πού θὰ βελτιώνει τὶς οἰκονομικὲς δομές καὶ θὰ προωθεῖ τὴν «ἀνάπτυξη», μέσα σὲ ἕνα κλίμα κοινωνικῆς συναίνεσης. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἴσως εἶχε κάποια βάση τὴν δεκαετία τοῦ 1970 ἢ στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, ἂν καὶ ἡ ἀποτυχία τῶν περιφημῶν «προγραμματικῶν συμφωνιῶν» μὲ τὶς πο-

λυθνικὲς ἐπιχειρήσεις πού ἐπιχείρησε τὸ ἀγγλικὸ Ἑργατικὸ Κόμμα, ἢ οἱ μάταιες ἀπόπειρες ἀσκησης βιομηχανικῆς πολιτικῆς ἀπὸ τὶς πρώτες κυβερνήσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ μέσω τῆς πολιτικῆς κρατικῶν προμηθεῶν, μᾶς κάνει νὰ ἀμφιβάλλουμε καὶ γι' αὐτὸ. Ἐν πάση περιπτώσει σήμερα ἡ σοσιαλδημοκρατικὴ πρόταση, ὅπως δείχνουν καὶ οἱ ἐξελίξεις στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῶν σκανδιναικῶν χρῶν, ἀντιμετωπίζει μεγάλες δυσκολίες. Σ' ἕνα περιβάλλον διεθνῶν ὀλοκληρώσεων, καὶ ἀνταγωνισμοῦ, τὸ ὀποῖο προωθεῖ τὴν παγκόσμια πρὸς τὰ κάτω ἐξίσωση τῶν μισθῶν, ἡ ἔννοια τῆς «ἐθνικῆς οἰκονομίας», πού μπορεῖ νὰ στραφεῖ πρὸς κάποια κατεύθυνση μὲ κρατικὴ παρέμβαση, ἴσως δὲν ἔχει πιά οὐσιαστικὸ περιεχόμενο.

Ὅλα αὐτὰ ὁμως εἶναι πολὺ σοβαρὰ προβλήματα πού ἔχουν σχέση μὲ στρατηγικὴ ἐπιλογὴ τῆς Ἀριστερᾶς στὴν Ἑλλάδα καὶ διεθνῶς καὶ χρειάζονται ἐφρύτερη συζήτηση πού δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνε σ' αὐτὸ τὸ ἀρθρο. Γι' αὐτὸ θὰ ἐπανεέλθουμε.

Ἐκτός ἀπό τή ΔΕΗ καί τίς τράπεζες ΑΠΕΡΓΕΙ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρίου

Διάλογος. Οἱ πάντες τόν ἐπικαλέστηκαν τίς τελευταῖες βδομάδες κατά κόρον, τόν ἀνέδειξαν ὡς ζητούμενο τῆς ἐποχῆς. Ἡ κυβέρνηση κατηγορεῖ τούς συνδικαλιστές ὅτι δέν κάνουν διάλογο (ἢ ὅτι ἐπιδιώκουν τό διάλογο γιά τό διάλογο, δηλαδή τήν κωλυσιεργία), ὅτι δέν ἔχουν προτάσεις. Τά συνδικάτα λένε ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν δέχεται τό διάλογο, καθώς ἦταν ἀποφασισμένη νά περάσει τό δικό της. Ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ δηλώνει ὅτι μιά κυβέρνηση μπορεῖ νά ἀφαιρέσει τά κεκτημένα, ἀρκεῖ νά προηγηθεῖ διάλογος, ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τή συναίνεση. Στό συνέδριο ὅμως τοῦ ΠΑΣΟΚ οἱ 4.000 σύνεδροι γιά διάλογο πῆγαν, ἀλλά διάλογος δέν ἔγινε. Γι' αὐτό καί καμιά ἀπόφαση δέν πῆρθηκε καί τό συνέδριο ἀναλώθηκε μετά τήν «ἔγκριση τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς ἐταιρείας», στό μοίρασμα τῶν καρεκλῶν στό μέλη τῆς Κ.Ε. Προηγουμένως οἱ ὑποψήφιοι εἶχαν αὐτοπαρουσιασθεῖ στούς συνέδρους μέσα ἀπό ὀλιγόλεπτες ἀναγνωριστικές ὁμιλίες, κατά τίς ὁποῖες μέ τή βοήθεια χαρακτηριστικῶν φράσεων φρόντιζαν νά καταστήσουν ἐμφανές σέ ποιό «ρεῦμα» ἀνήκουν, ἀπό ποιούς δηλαδή περιμένουν νά ψηφιστοῦν. Ἴσως ἀκριβῶς οἱ λέξεις «ρεῦμα» (πού ἀναφέρεται γιά τά κομματικά καί τά πολιτικά πράγματα) καί «κύμα», πού συνοδεύει τίς μαζικές κοινωνικές ἐκδηλώσεις, νά χαρακτηρίζουν τήν ἔλλειψη διαλόγου, δηλαδή τήν ἔλλειψη τοῦ λόγου, τῶν ἐπιχειρημάτων, τῶν συκροτημένων ἰδεῶν. Τά πάντα εἶναι δεδομένα. Τό ἀργότερο ἀπό τήν περίοδο τῆς μεταπολίτευσης, κατά τήν ὁποία συγκροτήθηκαν ὁ λόγος, οἱ ἰδέες ἀλλά καί ὁ ρόλος τῆς ἐξουσίας, τῆς ἀντιπολίτευσης, τῶν συνδικάτων, τῶν ἐσω-

κομματικῶν ρευμάτων. Ἐκτοτε ἀρκεῖ ἓνα νεῦμα, ἓνα κλείσιμο τοῦ ματιοῦ, γιά νά καταλάβει κανεῖς σέ ποιό «ρεῦμα» ἀνήκει ὁ ἄλλος, ποιός ὁ ρόλος μέσα στό ὄλο πλέγμα τῶν σχέσεων πού ἔχουν παγιωθεῖ. Ἀπό πουθενά δέν διαφαίνεται κάποια προσπάθεια ἀνατροπῆς αὐτῶν τῶν σχέσεων, ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῶν ρόλων, ἀνανέωσης τοῦ λόγου καί τῶν ἐπιχειρημάτων.

Ἄναφέραμε ὡς παραδείγματα τό ἀσφαλιστικό καί τό συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ, διότι ὡς κεφάλαια, ὡς τίτλοι, θά περίμενε κανεῖς ὅτι θά ἀποτελοῦσαν σημεῖα καμπῆς καί ἐπαναπροσδιορισμοῦ. Τό συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ ἔγινε σέ μιά περίοδο κατά τήν ὁποία ἐκλείσε ὁ κύκλος τῆς πρώτης του δεκαπενταετίας, ὅπως αὐτή προκαθορίστηκε στή «δημιουργικά» χρόνια 1975-1980, καί κατά τήν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι θά καθοριστεῖ ὁ ρόλος, ἡ φυσιογνωμία καί ὁ πολιτικός λόγος τοῦ κόμματος στήν περίοδο πού ἔρχεται. Λές ὅμως καί κανεῖς δέν τολμᾷ νά ἀνοίξει τήν πρώτη σελίδα τοῦ καινούριου κεφαλαίου: οἱ σύνεδροι ψήφισαν τήν Κ.Ε., διαίωσαν τά κεκτημένα τοῦ κόμματος καί πῆγαν σίτλια τους.

Τό ἀσφαλιστικό ἀγγιξε ἓνα ἄλλο τεράστιο καί καυτό θέμα, κεκτημένο ἢ δεδομένο ἀπό τό παρελθόν (ὅπως τό πάρε κανεῖς), ἓνα θέμα κατά γενική ὁμολογία κακῶς κείμενο. Θά περίμενε κανεῖς ὅτι ἡ ἰδεολογία, τά ἐπιχειρήματα, οἱ ἰδέες τῆς κάθε πλευρᾶς θά ἔπεφταν ἀπό τήν πρώτη στιγμή στό τραπέζι καί ὅτι ἐπ' αὐτῶν θά γινόταν διάλογος, ὄχι ἀπαραίτητα γιά νά ὑπάρξει συμφωνία ἢ συναίνεση —κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο— ἀλλά γιά νά ὑπάρξει προαγωγή τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης καί ἀνανέω-

ση τοῦ πολιτικοῦ λόγου καί τῆς πολιτικῆς τοποθέτησης τοῦ καθενός.

Βέβαια, ἡ κυβέρνηση ἀνοίξε τό κεφάλαιο τοῦ ἀσφαλιστικοῦ μέ καθαρά ταμειακό τρόπο κι ἄς κόπτεται ὁ κ. Σουφλιάς περί τοῦ ἀντιθέτου. Ὅλο τῆς τό μέλημα ἦταν ἡ διατήρηση τοῦ ἰσχύοντος ἀσφαλιστικοῦ συστήματος ἐν ζωῇ διά τῆς μείωσης τῶν ἔλλειμμάτων, δηλαδή τῶν ἀσφαλιστικῶν παροχῶν. Κι ἂν κάποια «εὐγενή» ταμεια ἔγινε προσπάθεια νά καταργηθοῦν, αὐτό δέν ἀντανάκλουσε κάποια λογική συνολικοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ, ἀλλά τήν ἐπιδίωξη νά μπουν νέες εἰσφορές στό ΙΚΑ, νά ἀυξηθοῦν δηλαδή τά ἔσοδα καί νά μετατεθεῖ τό πρόβλημα κατά μιά 35ετία, ὅταν πιά οἱ νῦν νεοεισερχόμενοι θά ἀρχίζουν νά μὴν πληρώνουν εἰσφορές καί ἀντ' αὐτοῦ νά ἀπαιτοῦν σύνταξη. Ἄντανάκλουσε στήν οὐσία τήν προσπάθεια ἐπιστροφῆς στή δεκαετία τοῦ '50, ὅταν ὄλοι πλήρωναν εἰσφορές καί κανεῖς δέν ἔπαιρνε σύνταξη, μέ ἀποτέλεσμα τά ταμεια νά φαντάζον ὑγιή.

Ἡ κυβέρνηση λοιπόν ἀνοίξε ταμειακά τό θέμα καί ἔχοντας ἐπίγνωση αὐτοῦ, μίλησε καί γιά μιά δεύτερη φάση, ἡ ὁποία θά ξεκινήσει τό 1991 καί κατά τήν ὁποία θά ὑπάρξει ριζική ἀναμόρφωση τοῦ ἀσφαλιστικοῦ κατά τά νεοφιλελεύθερα καί πλήρως ἀνταποδοτικά πρότυπα. Ὁ θεός νά μᾶς φυλάει, ἂν καί νομίζουμε ὅτι αὐτή ἡ δεύτερη φάση δέν θά ἔρθει ποτέ, ἢ τουλάχιστον δέν θά ἔρθει τόσο γρήγορα.

Ὁ ταμειακός χαρακτήρας τοῦ κυβερνητικοῦ νομοθετήματος δέν δικαιολογεῖ ὅμως τήν ἐξίσου ταμειακή ἀντίδραση τῶν συνδικάτων ἀλλά καί τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολίτευσης. Μ' αὐτό δέν θέλουμε νά ὑποτιμήσουμε διόλου τήν οικονομική πλευρά τῆς δ-

λης υπόθεσης — στό κάτω κάτω ὄσες συνολικές προτάσεις, ιδεολογίες καί «καταστατικές ἀρχές» κι ἂν ἐπεφταν στό τραπέζι, τόν ἀριθμό καί τόν τρόπο πού μοιράζονται κάποια χιλιάρικα θά ἀφοροῦσαν. Ἐχει ὁμοίως καί ἡ ιδεολογία τή σημασία της. Γιά παράδειγμα, πίσω ἀπό τίς κυβερνητικές ρυθμίσεις «κρύβεται» μιά ιδεολογία, τήν ὁποία ἀσπάζονται ὄχι μόνο οἱ ὁπαδοί τῆς Ν.Δ. ἀλλά καί πολλῶν ἄλλων κομμάτων. Ὅτι δηλαδή ὁ ἀσφαλιστικός τομέας, ὅπως κάθε «ἐπιχειρηματικός τομέας», δέν ἐπιτρέπεται νά εἶναι ἐλλειμματικός.

Ἡ ἀντίληψη ὁδηγεῖ σέ ἐλασικότητα τῶν συντάξεων τέτοια, ὥστε νά καταργεῖται ἀκόμα καί ἡ ἐτυμολογική ἔννοια τοῦ ὄρου «ἀσφάλιση». Θά εἴμαστε ἀδικοί ἂν δέν ἀναφέραμε ὅτι ἡ ΓΣΕΕ μέ τίς προτάσεις της (ἔστω καί σέ συνθηματολογική μορφή) περί ἀντιμετώπισης τῶν χρεῶν καί κυρίως περί τριμεροῦς συμμετοχῆς καί περί κατοχύρωσης τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀσφάλισης, ἀγγίξε τό πρόβλημα στή βάση του.

Τό ἀγγίξε ἀλλά δέν τό ἀνέδειξε στήν κοινωνία. Ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἐγγραφα πού ἀνταλλάχθηκαν μεταξύ ὑπουργείου καί συνδικαλιστικῶν φορέων, στήν ἐλληνική κοινωνία ἔμεινε ἡ ἐξῆς γενική εἰκόνα ἀπό αὐτή τήν ἀπεργία: ἡ κυβέρνηση προτείνει τήν περικοπή τῶν συντάξεων γιατί δέν ἔχει λεφτά, οἱ συνδικαλιστές καί ἡ ἀντιπολίτευση δέν προτείνουν τίποτα γιατί δέν θέλουν τήν περικοπή, εἶναι δηλαδή «ἐκτός θέματος». Αὐτά ὡς πρὸς τήν οὐσία.

Ὡς πρὸς τή διαδικασία τώρα, δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση τῶν προνομιούχων μισθωτῶν τοῦ Δημοσίου, τῶν ρετιρέ, πού ἀδιαφοροῦν γιά τό σύνολο,

συντεχνιάζονται καί κοιτοῦν μόνο τόν ἑαυτό τους, χρησιμοποιώντας ὡς ὄπλο τῆς ἀπεργίας τήν κοινωνική ὀμηρία. Μάλιστα οἱ δύο πῖο ἐπώδυνες ἀπεργίες, αὐτές τῶν τραπεζικῶν καί τῆς ΔΕΗ, χρωμάτισαν καί τίς ὑπόλοιπες, οὕτως ὥστε σύμπαντες οἱ μισθωτοί νά ἀντιμετωπίζονται τώρα ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους ὡς προνομιούχα ρετιρέ πού ἀδιαφοροῦν γιά τό κοινωνικό σύνολο καί τό μέλλον τοῦ τόπου. Ἄν μάλιστα ψάξει κανεῖς λίγο βαθύτερα, θά δεῖ ὅτι οἱ πῖο ἀγανακτισμένοι κατά τῶν ἀπεργῶν εἶναι κυρίως βιοτέχνες καί ἐλευθεροεπαγγελματίες, δηλωμένοι καί ἀδήλωτοι, εἰσφοροδιαφεύγοντες καί φοροδιαφεύγοντες, ἀνθρωποὶ δηλαδή τῶν ὁποίων ἡ φορολογική εἰσφορά θά μπορούσε ἐν μέρει νά λύσει τό πρόβλημα τῶν ἐλλειμμάτων τῆς ἀσφάλισης, ὑπό τήν προϋπόθεση ὅτι ἡ κοινωνία θά ἀποδεχόταν ιδεολογικά τόν κοινωνικό καί ὄχι ἀνταποδοτικό χαρακτήρα της.

Ἡ ἀσφάλιση ἀποτελεῖ ἱστορικά ἓνα μέρος, ἓναν ὄρο τῆς σύμβασης ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τή μισθωτή ἐργασία, μιά «προσφορά» τοῦ ἐργοδότη ὅταν καλεῖ τόν ἐργαζόμενο νά δουλέψει γι' αὐτόν. Αὐτό ἀκριβῶς μαρτυρεῖ ἡ ἀυξημένη συμμετοχή τοῦ ἐργοδότη στήν καταβολή τῶν ἀσφαλιστικῶν εἰσφορῶν. Ἡ προσφορά αὐτή, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δέν ἦταν οἰκιοθελής (δηλαδή ἐγγενῆς στό σύστημα), ἀλλά κατακτήθηκε, ὕστερα ἀπό ἐργατικούς ἀγῶνες. Ἡ συμβολή τοῦ ἴδιου τοῦ ἀσφαλισμένου συμβολίζει ἀκριβῶς τό ἴδιο τό συμφέρον του στήν υπόθεση τῆς ἀσφάλισής του. Ἡ σχέση τῶν εἰσφορῶν ἐργοδότη καί ἐργαζομένου ποικίλει ἀπό κλάδο σέ κλάδο, ἀνάλογα μέ τίς κατακτήσεις τῶν ἐργαζομένων ἢ, τίς περισσότερες φορές, ἀνάλογα

μέ τή διάθεση πού ἐπέδειξε ἱστορικά ἡ ἐργοδοσία νά καταστήσει ἐλκυστικότερη τήν προσφορά της, προκειμένου νά προσελκύσει ἀξιόλογο ἐργατικό δυναμικό ἀλλά καί νά «δέσει» τό δυναμικό αὐτό μέ τήν ἐπιχείρηση σέ μιά «οἰκογένεια». Ἄλλ' ἡ σχέση αὐτή πού παγιώθηκε ἱστορικά γιά κάθε κλάδο. σήμερα στίς περισσότερες τῶν περιπτώσεων δέν παίζει κανένα ρόλο, καθῶς στήν οὐσία τό ποσοστό πού καλύπτει ὁ ἀσφαλιζόμενος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μισθοῦ του. Θέλουμε νά ποῦμε μ' αὐτό ὅτι σήμερα πιά ἡ σχέση τῶν εἰσφορῶν πού καταβάλλει ὁ ἐργοδότης καί ὁ ἐργαζόμενος δέν ἀποτελεῖ ἔνδειξη γιά κάποιους καλύτερους ἢ χειρότερους ὄρους ἀσφάλισης καί μόνο ἂν ὑπολογίσει κανεῖς τό συνολικό ὕψος τοῦ μισθοῦ καί τό συνολικό ὕψος τῶν ἀσφαλιστικῶν κρατήσεων μπορεῖ νά ἀποφανθεῖ περί «προνομιακῶν» ἢ μή ὄρων ἀσφάλισης.

Ἡ κατάκτηση αὐτῆ τῶν ἐργαζομένων ἦταν πολιτική κατάκτηση καί ὡς τέτοια δέν μπορούσε παρά νά τελεῖ ὑπό τήν ἐγγύηση τοῦ κράτους. Ἀλλά ἐγγύηση σημαίνει ταυτόχρονα ἐποπτεία, διαχείριση. Καί βέβαια στό κράτος μπορεῖ νά ἐκφράζεται σέ δεδομένη στιγμή ὁ πολιτικός καί κοινωνικός συσχετισμός δυνάμεων ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τοὺς ἐργαζόμενους, ταυτόχρονα ὁμοίως τό κράτος δέν μπορεῖ παρά νά ἐκφράζει τήν κυριαρχία ἐνός τρόπου παραγωγῆς ὑπό τή σκέπη τοῦ ὁποίου ὑφίσταται ὁ δεδομένος συσχετισμός.

Ἐτσι στή χώρα μας ἡ διαχείριση τῶν πόρων τοῦ ΙΚΑ ἔγινε πρὸς ὄφελος τοῦ ἐθνικοῦ στόχου τῆς ἀνάπτυξης, τήν ὁποία, ὡς γνωστό, πραγματοποιοῦν οἱ ἐπιχειρηματίες. Μέσω τῶν χρημάτων τοῦ ΙΚΑ τό ἀστικό κράτος

μπορούσε να προσφέρει χαμηλότοκα δάνεια, να διοχετεύει φθηνό χρήμα στην αγορά. Ήταν τότε η εποχή που οι εργαζόμενοι πλήρωναν. Σήμερα που ήρθε η ώρα να εισπράξουν τό κράτος ζητάει συγγνώμη, αλλά δεν έχει να τους δώσει. «Δεν έχει σημασία ποιός φταίει πού φτάσαμε ως εδώ», λέει ο κ. Μητσοτάκης, σημασία έχει τί κάνουμε από 'δώ και πέρα. Και σε άλλες περιπτώσεις ρίχνει με σημασία τό ανάθεμα στην κακοδιαχείριση του ΠΑΣΟΚ, ή όποια, αν και άναμφισβήτητη, δεν συνετέλεσε παρά σε ένα μικρό μέρος του όλου προβλήματος τών έλλειμμάτων.

Από τήν άποψη αυτή, τής διαχείρισης τών πλεονασμάτων δηλαδή, τά σημερινά έλλείμματα και ή κατάρρευση του ασφαλιστικού συστήματος δεν είναι παρά έκφραση τής άδυναμίας του έλληνικού καπιταλισμού. Όπως ακριβώς και ή χαμηλή παραγωγικότητα έκφραση τής άδυναμίας του έλληνικού καπιταλισμού είναι κατά πρώτο λόγο, άφου αυτός οργανώνει τήν παραγωγή, και κατά δεύτερο λόγο έκφραση τής άδυναμίας τής πολιτικής του εκπροσώπησης, του άστικού κράτους. Και στή μία και στήν άλλη περίπτωση όμως τά σπασμένα καλούνται να τά πληρώσουν οι μισθωτοί, αυτοί είναι πού καλούνται να αύξήσουν τήν παραγωγικότητά τους (λές και ό κάθε εργαζόμενος καθορίζει τήν παραγωγικότητά του όπως του καπνίσει), αυτοί καλούνται να δεχθούν μείωση τών μισθών (έπειδή είναι χαμηλή «ή παραγωγικότητά τους») και τών ασφαλιστικών παροχών.

Έχει, λοιπόν, σημασία τό πώς φτάσαμε ως εδώ, όπως σημασία βέβαια έχει και τό τί γίνεται στό έξής. Άσχετα με τήν κακοδιαχείριση τών άποθεμάτων του ΙΚΑ και τών άλλων ταμείων, άργά ή γρήγορα τό σύστημα θα γινόταν έλλειμματικό άφ' ής στιγμής ή σχέση εργαζόμενων προς συνταξιούχους έχει φθάσει τό 2,7 προς 1, έχει δηλαδή πέσει άρκετά από τό 4 προς 1 πού θεωρείται τό όριο κάτω από τό όποιο ένα ταμείο καθίσταται έλλειμματικό (συνήθως υπερτονίζεται ή μία πλευρά αυτής τής σχέσης, ότι δηλαδή έχουμε πάρα πολλούς συνταξιούχους, πράγμα σωστό, λησμονείται όμως ταυτόχρονα ή άλλη πλευρά, ότι οι μισθωτοί είναι λίγοι, γεγονός πού και πάλι υποδηλώνει τής άδυναμίες του έλληνικού καπιταλισμού). Προεκκείνοντας τήν ίδια σκέψη θα λέγαμε ότι οι άδυναμίες αυτές έκφράζονται και πολιτικά με τή συρρικνωτική - ταμειακή κατεύθυνση στην όποια ή κυβέρνηση άναζητεί τή λύση τών προβλημάτων. Άποκλειστικός στόχος της ή μισωτή εργασία και συνταγή μία και μοναδική: μείωση μισθών, μείωση συντάξεων. Μέσα στό 1990 οι εργαζόμενοι έχασαν 15% περίπου από τήν περι-

πή τής ΑΤΑ και υπολογίζεται να χάσουν άλλο ένα 5% από τής ρυθμίσεις για τής συντάξεις και τήν περίθαλψη. Αυτό είναι και τό μοναδικό έργο τής κυβέρνησης τής Ν.Δ. στους έξι μήνες πού βρίσκεται στήν έξουσία.

Άλλά ως ξαναγυρίσουμε στό 2,7 προς 1. Η σχέση αυτή μπορεί κάπως να μεταβληθεί είτε με τή μείωση τών συνταξιούχων (κι είναι γενικά σωστές οι ρυθμίσεις για τά όρια ηλικίας πού πέρασε ή κυβέρνηση) είτε με αύξηση του αριθμού τών ασφαλιζόμενων (και εδώ είχαμε διάφορα «παυσίπονα» όπως τήν υποχρεωτική ασφάλιση τών ξένων εργατών). Πρόθεση βέβαια τής κυβέρνησης είναι να αύξήσει σε μία δεύτερη φάση τόν αριθμό τών ασφαλιζόμενων διά του θεσμού τής ατσαφάλισης, διά του όποιου έλπίζει να προσελκύσει τή μεγάλη μάζα τών αυτοαπασχολούμενων και παραοικονομούντων να ασφαλισθεί στό ΙΚΑ. Η δεύτερη αυτή φάση είναι συνυφασμένη με τήν εισαγωγή τής καλύτερης έννικης σύνταξης, ή όποια θα δίνεται σε όλους και, από κει και πέρα, τήν καθιέρωση τής άνταποδοτικής ασφάλισης, τήν εισαγωγή δηλαδή χρηματιστικών κριτηρίων στό σύστημα τής ασφάλισης.

Άσχετα από τό γεγονός ότι ή κυβέρνηση δεν πρόκειται να πετύχει πολλά με τό θεσμό τής ατσαφάλισης (καθώς θα πρέπει να συναγωνισθεί ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες), τά περί άνταποδοτικής ασφάλισης, είτε δημόσια είτε ιδιωτικής, παραμένουν στις προθέσεις τής κυβέρνησης: αυτό πού γινόταν παλαιότερα όταν τό ΙΚΑ χρηματοδοτούσε διά τών κρατικών τραπεζών τήν ανάπτυξη, θα γίνεται στό μέλλον άμεσα και με τό νόμο, χωρίς τή μεσολάβηση του κράτους, πού άλλωστε άποδείχτηκε κακός επιχειρηματίας. Τίς εισφορές τών ασφαλιζόμενων θα τίς διαχειρίζονται, θα τίς ρίχνουν στην αγορά, θα τίς τζιράρουν οι ιδιώτες.

Δέν είναι εδώ ό χώρος για να μιλήσουμε για τίς ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες. Θα παρατηρήσουμε μόνο ότι, όσο καλή διαχείριση ή πετυχημένο τζιράρισμα κάνουν, στην ουσία ή επιτυχία τους βασίζεται σε ένα αξίωμα: στην επέκταση. Στην άνεύρεση δηλαδή όλοένα και περισσότερων άτομων πού θα δέχονται να πληρώνουν εισφορές έναντι τών μελλοντικών άπολαβών πού τούς υπόσχονται. Και βέβαια ή ιδιωτική ασφάλιση είναι φαινόμενο κυρίως τής τελευταίας 20ετίας στην Εύρώπη κι ακόμα πιο φρέσκο στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει ότι για τίς ιδιωτικές εταιρείες υπάρχει ακόμα αγορά προς κατάκτηση. Σε δύο εικοσαετίες όμως, όταν ή αγορά τών ασφαλιζόμενων θα έχει κατακτηθεί, όταν δηλαδή οι εισφορές δεν θα αυξάνονται και όταν αντίθετα όλοένα και περισσότεροι ασφαλιζόμενοι θα άπαιτούν τά υποσχόμενα, όταν δηλαδή θα έπέλθει κορεσμός, τότε θα βρεθούν στην ίδια θέση με τά κρατικά ταμεία. Και τότε τό κράτος (τά κράτη μάλλον) θα θυμηθούν τόν κοινωνικό χαρακτήρα τής ασφάλισης και θα άναγκάζονται να πληρώνουν από τόν προϋπολογισμό τους τίς υποχρεώσεις τών ιδιωτικών εταιρειών.

Είναι λοιπόν ή ασφάλιση κοινωνική κατάκτηση και όσο κι αν τό κεφάλαιο προσπαθεί να εκμεταλλευθεί αυτή τήν κατάκτηση, να κάνει μπίζνες μ' αυτήν, ό βασικός της χαρακτήρας, δεν μπορεί να εξαφανισθεί. Μπορεί όμως να καταστεί άνεπίκαιρος — κι αυτό ακριβώς προσπαθεί να περάσει ως αντίληψη ή κυβέρνηση.

Τά συνδικάτα άντιμετώπισαν τά ταμεία σαν να μην είναι ταμεία τους, σαν να μην άνήκουν δηλαδή στους εργαζόμενους αλλά στην κυβέρνηση, κι αυτό είναι τό σφάλμα τους. Στην ουσία άποδέχθηκαν με τή σχέση του τήν «ασφαλιστική άλλοτρίωση» πού προσπαθεί να περάσει ως άντίληψη ή κυβέρνηση. Άλλωστε ήταν ή κυβέρνηση (και μάλιστα ή κυβέρνηση τής Νέας Δημοκρατίας) πού έθεσε τό ζήτημα και τά προβλήματα τών ταμείων και όχι κάποιο άριστερό πολιτικό κόμμα, ούτε βέβαια ό συνδικαλισμός. Τό ΠΑΣΟΚ ως κυβέρνηση άδιαφόρησε για τό θέμα τών ταμείων (και μόνο αυτό τό γεγονός δείχνει ότι δεν είναι κόμμα τής μισωτής εργασίας, κόμμα σοσιαλδημοκρατικό, όπως πολλοί τό νόμασαν κι ακόμα περισσότεροι τό όραματίζουν στο μέλλον), όπως άδιαφόρησαν και τά κόμματα τής Άριστερας (αν και αυτά δεν ήταν στην κυβέρνηση), καθώς και τά συνδικάτα. Και ή άδιαφορία συνεχίστηκε ακόμα και άφου ή κυβέρνηση έθεσε τό θέμα, καθώς ή έλλειψη συνολικής πρότασης, ή άδυναμία τών συνδικάτων να «μπούν» στό πρόβλημα, ουσιαστικά έδινε τόν πρώτο λόγο στην κυβέρνη-

ση. Οὐδέποτε τὰ συνδικάτα δέχθηκαν τὴν ἀύξηση τῶν ὁρίων ἡλικίας (πέρα ἀπὸ κἀτὶ ἀνεπίσημα μισόλογα), οὔτε ἀντέδρασαν στο «ἐπιχειρήμα» τοῦ κ. Μητσοτάκη ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι δέν ἔχει νόημα ἡ τριμερὴς συμμετοχὴ (33%), ἀφοῦ φέτος τὸ κράτος θὰ πληρώσει γύρω στὸ 37%. Γιὰ χάρη λοιπὸν αὐτοῦ τοῦ 4% πού θὰ πληρώσει φέτος παραπάνω τὸ κράτος δέν κατοχυρώθηκε θεσμικά ἡ τριμερὴς συμμετοχὴ, πράγμα πού ἀφήνει λυτὰ τὰ χέρια τῆς κυβέρνησης νὰ προωθήσει τὰ σχέδιά της τὰ ἐπόμενα χρόνια γιὰ μείωση τῆς κρατικῆς συμμετοχῆς καὶ καθιέρωση τῆς ἀνταποδοτικῆς ἀσφάλισης. Ἄναπτύχθηκε, ἀντίθετα, ἕνας κοινωνικὸς ρατσισμὸς ἀπέναντι στοὺς ἀπεργοὺς -μισθωτοὺς (νὰ μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἀπεργοῦσε ὅλη ἡ μισθωτὴ ἐργασία), κατὰ τὸν ὁποῖο, π.χ., ὀδοντογιατροὶ πού δηλώνουν φέτος κατὰ μέσον ὄριο 90.000 δρχ. μηνιαῖο εἰσόδημα, κατέθεταν μηνύσεις ἐναντίον τῶν ἀπεργῶν καὶ ἔθεταν τὸ ἐρώτημα σέ ποιὸν ἀνήκει ἡ ΔΕΗ, δηλαδή τὸ κράτος. Ἀλήθεια σέ ποιους ἀνήκει τὸ κράτος, ὅταν μισθωτοὶ καὶ συνταξιούχοι, αὐτοὶ δηλαδή πού ἀπεργοῦσαν, πληρώνουν τὸ 70% περίπου τῶν ἀμεσῶν φόρων, πού ἀποτελοῦν τὴ μόνη εὐγενῆ καὶ πολιτικὴ συμμετοχὴ τοῦ πολίτη στὰ ἐξοδα τοῦ

κράτους; Ὁ ἀναμάρτητος πρῶτος τὸν λίθον βαλέτω.

Δημιουργήθηκαν ἔτσι συνθήκες πολιτικῆς ἡττας γιὰ τοὺς μισθωτοὺς καὶ μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες ἐπιχειρεῖται ἡ ἐκτροπὴ τῆς ἀσφάλισης ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ της πλαίσιο, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτῆρα της.

Τί θέλουμε νὰ ποῦμε μέ ὅλα αὐτά; Οἱ συνδικαλιστικοὶ φορεῖς καὶ τὰ κόμματα ἀπέτυχαν νὰ ἀναδείξουν τὸ ταξικό, τὸ κοινωνικό περιεχόμενο τῆς σύγκρουσης περὶ τὸ ἀσφαλιστικό, καὶ ἀπέφυγαν νὰ πολιτικοποιήσουν τὸ θέμα, νὰ προβάλουν τὴ δική τους ἀντίληψη καὶ ἰδεολογία γιὰ τὸ ἀσφαλιστικό. Καὶ δέν τὴν πρόβαλαν γιὰτὶ δέν τὴν εἶχαν. Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψη δίκαιώνει τὴν κρατούσα στὴν ὑπόλοιπη κοινωνία ἀντίληψη περὶ τῶν ἀπεργῶν καὶ τῶν ἀπεργῶν, τὴν ἀντίληψη πού λέει ὅτι ἡ μὲν κυβέρνηση προσπάθησε νὰ λύσει ἕνα συνολικὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας, ἐνῶ οἱ ἀπεργοὶ προσπαθοῦσαν νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα τοῦ ἑαυτοῦ τους.

Ἡ ἔλλειψη πολιτικοῦ λόγου ἀπὸ τὴ μεριά τῶν συνδικαλιστικῶν καὶ τῶν κομματικῶν ἡγεσιῶν προσδιόρισε ἔτσι καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀπεργῶν, ἕναν χαρακτῆρα ἀντικοινωνικό γιὰ ἕνα κατεξοχὴν ἀντικοινωνικὸ ζήτημα καὶ

προδιέγραψε καὶ τὴν τελικὴ ἔκβαση, τὴν ἡττα δηλαδή τῶν ἀπεργῶν. Καὶ τὸ κυριότερο: ἡ ἡττα δέν ἀφῆσε πίσω τὸν σπόρο, τίς ἰδέες δηλαδή, γιὰ τίς ὁποῖες θὰ μάχονταν οἱ μισθωτοὶ καὶ οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ ἀγκαλιάσουν καὶ ἄλλα κοινωνικά στρώματα καὶ νὰ μετουσιωθοῦν σέ συγκεκριμένη πολιτικὴ ἀπὸ μίαν ἐπόμενη κυβέρνηση.

Τὸ μόνο πού ἔλλαξε, ὁ μόνος μετασχηματισμὸς μέσα σέ ὅλη αὐτὴ τὴν ἱστορία ἦταν ἡ περίοπτη σειρά μέ τὴν ὁποία ἐκλέχτηκαν οἱ ἡγέτες τῶν συνδικάτων στὴν Κ.Ε. τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Ἦταν ἀρκετὸ νὰ κοιτάξουν μέ νόημα τοὺς συνέδρους τοῦ συνεδρίου τῆς σωπῆς: ὅλοι ἀντιλήφθηκαν τὸν ἀξημένο ρόλο τῶν συνδικαλιστῶν, τώρα μάλιστα πού ἡ κυβέρνηση ἐτοιμάζεται νὰ περάσει τὸν ἀντιαπεργιακὸ νόμο. Μιλῆσαμε προηγουμένως γιὰ τὴ «δημιουργικὴ» περίοδο '75-'80. Ἦταν ἡ δημιουργία τῆς σημερινῆς καταστροφῆς.

Στιγμιαία

Διολίσθηση

Φοβήθηκε διολίσθηση σέ θέσεις σοσιαλδημοκρατικές ὁ Χαρ. Φλωράκης καί τίναξε στόν ἀέρα γιά δεύτερη φορά τίς «Θέσεις» γιά τό συνέδριο τοῦ ΚΚΕ. Μή στάξει ἡ οὐρά τοῦ γαϊδάρου. *Όταν γίνονται μέ μιᾶς ὑποτιμήσεις τῆς πολιτικῆς τιμῆς τῆς Ἀριστερᾶς σέ ποσοστά 100% σιγά μή πειράζει ἡ διολίσθηση. Τό πιό ἀστεῖο στήν ὅλη ὑπόθεση εἶναι ὅτι οἱ πάντες πιστεύουν ὅτι πράγματι στήν ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ γίνεται σύγκρουση μεταξύ συντηρητικῶν καί ἀνανεωτικῶν ἰδεῶν. Ἐν πάση περιπτώσει, κάθε σύγκρουση γιά τήν ἐξουσία βρίσκει πάντα δημοφες κουβέντες νά πει: περί σοσιαλισμοῦ, ἀνανέωσης κ.λπ. καί ἀφθονες δικαιολογίες. *Όπως ἐκεῖνη ὅτι ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ δέν ἤξερε τί πραγματικά γινόταν τόσα χρόνια στίς χώρες τοῦ «σοσιαλισμοῦ», ὅτι τά «ἀδελφά» κόμματα δέν τήν εἶχαν ἀρκούντως ἐνημερώσει. Τήν εἶχαν κοροϊδέσει δηλαδή. Ἄλλά τώρα ποῖς κοροϊδεύει ποιόν.

Χρηματιστηριακός ὀλυμπιακός θρῆνος...

Καθώς περνοῦν οἱ ἡμέρες ἀπό τήν ἀποφράδα στιγμή τῆς ἀπώλειας τῆς «Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας» ἀπό τήν γεμάτη πολιτισμό καί πνευματικές ἀξίες πόλη τῆς Ἀθήνας, οἱ πάντες φαίνεται νά ξεπερνοῦν τό σόκ, νά συνέρχονται. Ἡ προ - πανηγυρίζουσα κυβέρνηση ἔγινε καί πάλι δυναμική καί θρασυτάτη (ἀπέναντι στοὺς ἐργαζόμενους φυσικά...), ὁ τῶς στρώθηκε σέ ἄλλου εἶδους ἀσχολίες, οἱ ἀπό Ἑλλάδος «ἀθάνατοι» βρῆκαν τρόπο νά ὑμνήσουν τό καί πάλι δυνατό «ὀλυμπιακό πνεῦμα» καί ἡ Μελίνα ὑπόσχεται τοὺς Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 2000! Συνῆλθαν λοιπόν ὄλοι; Πέρασε ἡ θλίψη καί ἡ πίκρα γιά τό «ἄδικο» πού ἔγινε στό πνεῦμα καί τόν πολιτισμό;

Καί ὁμως, κάποιοι ἐπιμένουν στήν ἐνθύμηση τῆς συμφορᾶς. Στήν κεντρική Σοφοκλέους ὑπάρχει ἓνας ναός ὅπου τό μνημόσυνο γιά τήν ἀδικοχαμένη Ὀλυμπιάδα φαίνεται ὅτι θά κρατήσῃ γιά πολύ καιρό ἀκόμα. Μόλις ὁ ναός ἀνοίγει, πλῆθος μετοχές θυσιάζονται, σπονδές στόν χαμένο νεκρό πού τόσα κέρδη ἐγκυμονοῦσε. Θρῆνος καί συμφορά καί δάκρυα.

*Ὡ τοῦ μυστηρίου. Μιά Ὀλυμπιάδα πού οἱ ἀφθαρτες ἠθικές ἀξίες διεκδικοῦσαν καί ζωντανεύαν, βρίσκει τήν μεταθανάτιά της αἴγλη μονάχα στο ναό τοῦ χρήματος καί τοῦ τζόγου. Παράδοξο; *Ὁχι! Ἀπλά λέξεις πολλές χωρίς νόημα, λέξεις ἀπό ἀχυρο πού εδκοლა ὁ ἀέρας σκορπίζει. Λέξεις ἀπάτης καί διαστρέβλωσης. Γίνεται ἔτσι κατανυγτό τό γιατί, ὅσοι δέν παρασέρνονται στό παιγνίδι αὐτό, δέν βρίσκουν κανένα λόγο νά ἔρηνῃσουν...

Ράβδος ἐν γωνία: ἄρα βρέχει!

Στίς στήλες τῶν μικρῶν ἀγγελιῶν τῶν ἐφημερίδων, τά πωλητήρια τῶν κατοικιῶν ὄχι μόνο δέν λείπουν ἀλλά καί ἀνανεώνονται σέ σύντομα χρονικά διαστήματα πάντα μέ ἀνορθωμένες τιμές πού πείθουν ὅτι τό προϊόν κινεῖται. Στά βόρεια προάστεια τῶν Ἀθηνῶν οἱ μονοκατοικίες πωλοῦνται συνήθως πάνω ἀπό 150.000.000 καί τά οἰκογενειακά διαμερίσματα 50 ἢ 100.000.000. Αὐτά, σέ ἄλλες μονάδες μέτρησης μεταφράζονται σέ 750 μηνιαίους μισθοὺς ὑψηλόμισθους μισθωτοῦ στήν πρώτη περίπτωση, σέ 250 ὡς 500 μισθοὺς στή δεύτερη.

Παντείων εὐρεσιτεχνιῶν συνέχεια...

Δέν ἔχουν περάσει πολλά χρόνια ἀπό τήν ἐποχή πού ἡ — τότε — Πάντειος Σχολή Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν βρέθηκε στήν πρώτη σειρά τῆς ἐπικαιρότητας καί τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἀμηχανίας χάρη στίς πρωτότυπες ἐπιλογές της. Ἦταν οἱ καιροὶ πού θεολόγοι ἀνέλαβαν τήν διδασκαλία καί τήν ἀναζήτηση στό χώρο τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καί πού προϊστορικοί ἀρχαιολόγοι ἐκλέχτηκαν γιά νά φωτίσουν τήν ἱστορία τῶν διοικητικῶν θεσμῶν (γενικά) στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες κάθε ἐποχῆς καί ὑπόστασης.

*Τό σημερινό «Πάντειον Πανεπιστήμιο» μέ ζῆλο ἀκολουθεῖ τήν πεπατημένη καί προσθέτει νέα ὑλικά στόν ἀχαρμά πού συσώρευσε ἀνά χρόνια. Τό νέο τμήμα πού ἰδρύθηκε ἐκεῖ ὑπόσχεται — ὅτε λίγο ὅτε πολύ — νά διακριθεῖ στήν καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν τῆς «κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς γεωγραφίας καί τῆς πολιτικῆς», (!). Μαζί καί ταυτόχρονα καί συμπληρωματικά...

Δέν μπορεῖ βεβαίως νά εἶναι ποτέ κανεῖς σίγουρος γιά τό τί σημαίνουν οἱ τίτλοι, οἱ ἐννοιες καί οἱ ὀρισμοί στό πολύ - πανεπιστήμιο αὐτό. *Ἄν ὁμως οἱ λέξεις ἐννοοῦν αὐτά πού φαίνεται ὅτι περιγράφουν τότε θά βρεθοῦμε μπροστά σέ μία ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα προσπάθεια συγκερασμοῦ κλάδων τῆς ἀνθρώπινης γνώσης πού, ὡς τά τώρα, ὑποψιαζόμασταν ὅτι ἔχουν ελάχιστη σχέση μεταξύ τους.

Ἡ προσπάθεια δέ θά εἶναι ἀκόμα πιό ἐνδιαφέρουσα στήν περίπτωση πού κληθοῦν προϊστορικοί ἀρχαιολόγοι γιά νά γεφυρώνουν τά χάσματα.

Πιο κοντά στό κέντρο, στίς ἀξιοπρεπεῖς συνοικίες τά διαμερίσματα τῶν 100 τ.μ. ἔχουν 30 μέ 40.000.000 ἐνῶ στίς πιό ὑποβαθμισμένες οἱ τιμές τους «πέφτουν» στά 20.000.000 περίπου. *Όπως καί νά ἔχει, ὁ ὑψηλόμισθος — 200.000 τό μήνα — μισθωτός μας χρειάζεται 150 μέ 200 μισθοὺς στήν πρώτη περίπτωση καί 100 στήν χειρότερη τελευταία. Αὐτά μᾶς κάνουν 7,14 χρόνια ἐργασίας (μέ 14 μισθοὺς τόν χρόνο) γιά διαμέρισμα ἢ ὑποβαθμισμένη συνοικία ἢ 14,3 χρόνια γιά ἀξιοπρεπές διαμέρισμα σέ βιώσιμη περιοχή. Γιά δέ τήν δνειρική μονοκατοικία στό Μαρούσι ἢ τήν Κηφισιά χρειάζεται 53,57 χρόνια ἐργασίας (μισθωτῆς).

*Ἄν στή θέση τοῦ ὑψηλόμισθοῦ μας βάζουμε ἓναν τυπικό μισθωτό τῶν 100.000 τόν μήνα, τότε οἱ χρόνοι διπλασιάζονται. Ἐνας δέ πού εἰσπράττει τό κατώτατο ὄριο τῶν μισθῶν ἢ τῶν ἡμερομισθίων θά δυσκόλευε πολύ τοὺς ὑπολογισμοὺς καθώς οἱ ἀπαιτούμενοι χρόνοι θά

ξέφευγαν από τὰ ανθρώπινα μέτρα. Παρά τούς δυσανάλογους γιά τή λογική ύπολογισμούς αὐτούς ἡ ἀγορά τῶν ἀκινήτων ἀναπτύσσεται καί δυναμώνει καί ὄλο καί περισσότερο μεσιτικά γραφεῖα προκύπτουν γιά νά τή διαχειριστοῦν. Τό μυστήριο δέ πυκνώνει σταν σύμφωνα μέ τά πιά ἐπίσημα στοιχεία, τοῦ ὑπουργείου Οἰκονομικῶν, τά εἰσοδήματα στή χώρα αὐτή προέρχονται περίπου ἀποκλειστικά ἀπό μισθοῦς καί ἡμερομίσθια ὅπως ἀποκαλύπτουν οἱ —ἐπίσημες— φορολογικές δηλώσεις καί ὁ ἐπιμερισμός τῆς καταβολῆς τῶν ἐπί τῶν εἰσοδημάτων ἀμέσων φόρων. Ἡ μόνη λογική ἐξήγηση στά παραπάνω εἶναι τό ὅτι οἱ μισθωτοί εἶναι ἰδιαίτερα μακρόβιοι, παραγωγικά μάλιστα μακρόβιοι, ὥστε προφταίνουν νά συσσωρεύσουν τά ἀπαραίτητα γιά τήν κίνηση τῆς παραπάνω ἀγορᾶς ποσά. Εἶναι ἐπομένως λογική καί θεμιτή ἡ πρόθεση τοῦ νέου ἀσφαλιστικοῦ μας νόμου νά ἐπιτρέψει τήν συνταξιοδότηση τῶν μισθωτῶν μετά τά ἑβδομήντα ἡ ἔστω, κάπου ἐκεῖ. Ἄρα, ὁ περὶ κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων νόμος καί σωστός εἶναι καί διορατικός!

Συζητήθηκε

* Συζητήθηκε πολύ ἡ συζήτηση τοῦ Γρ. Γιάνναρου μέ τό δημοσιογράφο κ. Παναγιωτόπουλο στήν ἐκπομπή «Προφίλ» τῆς ΕΤ-1 μέ ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ πρώτου *Ἄπό τίς αὐταπάτες στήν πραγματικότητα. Ἡ Ἀριστερά μετά τό 1989*. Ὁ Γρηγόρης Γιάνναρος ὅμως δέν θέλησε νά συζητήσει τό ζήτημα τοῦ αὐριανισμοῦ. Τό πᾶν εἶναι ἡ οὐσιαστική προγραμματική συμφωνία μέ τό ΠΑΣΟΚ, εἶπε. Τό οὐσιαστικό εἶναι ἡ πολιτική τοῦ ΠΑΣΟΚ

Ἔτσι καταλαβαίνει τήν πολιτική ὁ βουλευτής τοῦ Συνασπισμοῦ, καί γι' αὐτό μπορεῖ νά ἀποδέχεται ἀκόμη καί τήν πολιτική πού παράγει ὁ αὐριανισμός καί οἱ αὐριανιστές. Ἄπό τίς περυσινές αὐταπάτες ὅτι τό ΠΑΣΟΚ θά συντριβεῖ κάτω ἀπό τό βάρος τῶν σκανδάλων, προσγειώση στή φετεινή πραγματικότητα γιά νά τά βρεῖ ἡ Ἀριστερά μέ τό ΠΑΣΟΚ πάση θυσία.

* Συζητήθηκε καί ἡ πρόταση τοῦ Μ. Ἀνδρουλάκη ν' ἀρχίσει μιά διαδικασία προγραμματικῆς σύγκλισης ΠΑΣΟΚ—Συνασπισμοῦ καί ἄλλων δυνάμεων, κατά τό πρότυπο τοῦ «κοινοῦ πορίσματος» ΕΑΡ—ΚΚΕ πρὶν δύο χρόνια. Ὁ Φώτης Κουβέλης ἐσπευσε νά θέσει μιάν ἄλλη βάση στό ζήτημα: νά προχωρήσει ἡ διαδικασία μετεξέλιξης τοῦ Συνασπισμοῦ σέ πολυτασιακό φορέα. Θά γίνεται μεγάλη κουβέντα ἐτόδοτο τό χειμῶνα.

* Συζητήθηκε πολύ τό ἀσφαλιστικό τόν τελευταῖο μήνα. Ἄναψε καί κόρωσε τόσο πολύ αὐτή ἡ συζήτηση ὥσπου οἱ πιά σπουδαῖοι συζητητές ἀναδείχθηκαν τά ΜΑΤ. Ἔτσι γίνεται καί στήν πεπολιτισμένη Εὐρώπη ὑπενθῶμιση ἢ κα Γιαννάκου. Ἄλλά ἀπ' ὅλη αὐτή τή συζήτηση ἔμεινε ἀπ' ἔξω τό συνολικό οἰκονομικό πρόβλημα τῆς χώρας πού ἡ κυβέρνηση ἀντιμετωπίζει μέ νεοφιλελεύθερες διακηρύξεις καί ἡ ἀντιπολίτευση μέ ἀντινεοφιλελεύθερες ἀντιδιακηρύξεις. Μήπως ἄκουσε κανεῖς τί θά γίνει, π.χ., μέ τίς ἐπενδύσεις, ἐκτός ἀπό τήν πληροφορία πού ἔφερε ἀπ' τό Τόκυο ὁ κ. Μητσοτάκης ὅτι οἱ Γιαπωνέζοι ἀντιμεταπίζουν τά προβλήματα τῶν ἐπενδύσεών τους μέ μεγάλη λεπτολογία καί σοβαρότητα;

* Συζητήθηκε πολύ ἡ ἀπειλή τῆς ΟΤΟΕ στούς 51 βουλευτές τῆς Νέας Δημοκρατίας πού τούς προειδοποίησε ὅτι θά «λογοδοτήσουν». Δικαίως συζητήθηκε καί κατακρίθηκε ἡ ἐπίμαχη φράση, αὐριανικοῦ ταμπεραμέντου, πού προσβάλλει τούς συνδικαλιστές, τήν ἔννοια τοῦ συνδικαλισμοῦ καί τούς ἐργαζομένους. Ἄλλά πῶς νά καταπιεῖ κανεῖς τούς ὑπαινηγούς τῆς Ν.Δ. ὅτι τό νόημα τῆς φράσης αὐτῆς εἶναι πῶς τούς 51 βουλευτές τῆς τούς περιμένει στή γωνία ἢ 17η Νοέμβρη; Κάπως ἔτσι φτιάχνεται ἡ 17 τοῦ Νέμβρη: ἀπ' τή δραχμοθηρία τοῦ Γύπου καί τόν πολιτικαντισμό τῆς ἐξουσίας. Ὁ Θεοδωράκης βέβαια τούς ξεπέρασε ὄλους καταγγέλλοντας τά «ἐκτακτά ἐπαναστατικά δικαστήρια τῶν χάρτινων συνταγματαρχῶν τῆς ΟΤΟΕ καί τῶν ἄλλων "εἰδικῶν μονάδων"»

πού καλύπτονται μέ τόν μανδύα τοῦ συνδικαλισμοῦ», προτρέποντας μέ θεῖα ὀρμή *«οἱ φασίστες —ἀνεξαρτήτως χρώματος— πρέπει νά χτυπιῶνται κατακέφαλα εὐθύς μόλις τολμοῦν νά σηκώνουν κεφάλι»*. Τῆ ρωμιοσύνη νά τήν κλαῖς, ὅταν οἱ πνευματικοί τῆς «ταγοῖ» μερδεύουν τό πάθος μέ τήν ὑστερία.

* Συζητιέται καί θά συζητηθεῖ περισσότερο τό νομοσχέδιο πού ετοιμάζει ὁ κ. Ἔβερτ γιά τίς ἀπεργίες, σύμφωνα μέ τό ὅποιο, χονδρικά, κάθε ἀπεργία θά μπορεῖ νά κηρυχθεῖ παράνομη καί καταχρηστική, ἐπεκτείνοντας καί βελτιώνοντας τίς προβλέψεις ἐκείνου τοῦ παλιοῦ ἀρθροῦ 4. Πληροφοροῦμαστε ὅτι στή σχετική συζήτηση στή Βουλὴ εισηγητής τῆς πλειοψηφίας, ἀπό τήν πλευρά τῆς μειοψηφίας, θά εἶναι ὁ κ. Ἀρσένης πού τό ἔχει μελετήσει καλά τό ζήτημα.

* Συζητήθηκε πολύ τό συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ. Πιό συνέδριο; Αὐτή ἡ πανελλαδική συνδιάσκεψη πού θά γίνει τό καλοκαίρι τοῦ 1991 γιά ν' ἀποφασίσει ποιά θά εἶναι ἡ πολιτική καί ἡ ἰδεολογική φυσιογνωμία τοῦ κόμματος. Στόν προσυνοδριακό διάλογο ἔλαβαν μέρος πάνω ἀπό 4.000 σύνοδροι, «εἶπαν τόν πόνο τους» καί διά παλαμακισμοῦ ἐξέλεξαν τόν κ. Παπανδρέου πρόεδρο. Ἀνάμεσά τους πολλοί καθηγητές πανεπιστημίου, πρώην ὑπουργοί, λόγιοι, καλλιτέχνες, συνδικαλιστές, ἐπιστήμονες, γιά τούς ὁποίους φαίνεται ὅτι τό στοχαστικότερο καί πιό εὐαίσθητο μέσο ἐκφρασης εἶναι τὰ παλαμάκια...

Τό ΠΑΣΟΚ είναι έδω: Ίδιο, άπαράλλαχτο

του Άγγελου Έλεφάντη

Τό συνέδριο είναι σπουδαίο γεγονός στη ζωή ενός κόμματος. Είναι κορυφαία στιγμή της αυτογνωσίας του. Μπορεί όμως ένα συνέδριο να είναι άπλως μία τελετουργία, όπου όλα είναι τετελεσμένα και περαιωμένα πριν αρχίσουν, όπου ό καθένας ξέρει τό ρόλο του, τότε ό διάκος θά πει τό Εύαγγέλιο, τότε τά παπαδάκια θά βγάλουν τά έξαπτέρυγα, τότε ό παππās θά πει «Σοί Κύριε», τότε ό κόσμος θά σταυροκοπηθεί, τότε θά βγει άπ' τό ναό μέ τό λιβάνι κρατώντας τό αντίδωρο στό χέρι ένω, άμέσως μετά, θά αρχίσει τό τάβλι στους καφενέδες, οί ζαριές θά ρίχνονται μέ πείσμα και οί γυναίκες θά έτοιμάζουν τό μεσημεριανό φαγητό σά να μην είχε συμβεί τίποτε.

Ενώ υπάρχουν τέτοιες τελετουργίες στη ζωή των κομμάτων που κρατούν άπλως ζεμένο τό νήμα της συνέχειας, οί πιστοί γνωρίζουν πολύ καλά ότι όλα αυτά είναι μία αναγκαστική σύμβαση, ένα πρωτόκολλο που οί καλοί τρόποι και τά έθιμα δέν επιτρέπουν να χαλάσει. Επί τη ευκαιρία διευθετούνται και ορισμένα ζητήματα.

Σέ άλλα κόμματα όμως, σ' εκείνα δηλαδή που ή άρθρωση των στοιχείων τους σε μία συλλογικότητα γίνεται μέ τρόπο υπερβατικό, ή τελετουργία είναι ουσιαστική της υπάρξης τους γιατί μέσα άπ' αυτήν αναγνωρίζεται ή υπερβατική αρχή που τά συγκροτεί. Τό συνέδριο σε μία τέτοια περίπτωση κόμματος είναι πράξη επιτελεστική, συστατική και ανασυστατική της συλλογικότητας, είναι τό βάπτισμα στην κολυμβήθρα του Σιλιάμ άπ' όπου τά μέλη θά πάρουν ή δύναμη να συνεχίσουν, ιεροποιημένα και τά ίδια μέσα στην ιεροτελεστία που τους αναβαπτίζει.

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ: ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ ΕΠΑΝΙΝΔΡΥΣΗΣ

Θέλω να πω δηλαδή ότι τό συνέδριο του ΠΑΣΟΚ, αυτό που έγινε πριν λίγες μέρες στο Όλυμπιακό Στάδιο, δέν ήταν μία ιεροτελεστία ρουτίνας, δέν ήταν ή υποχρέωση που επιβάλλει ένα πρωτόκολλο ή τό έθιμο, όπως «γιορτάζεται» για παράδειγμα ή 25η Μαρτίου. Κι ωστόσο πρέπει να συνεννοηθούμε: στο συνέδριο αυτό τίποτε δέν έγινε, τίποτε δέν ήταν να γίνει, όλα

ήταν τετελεσμένα και περαιωμένα πριν ν' αρχίσουν.

Θά μπορούσε να συμπεράνει κανείς, όπως πολλοί συμπεράναν κιόλας, ότι αυτή ή φθινοπωρινή γιορτή, μέ την τόση ένταση για όσους την έζησαν, δέν ήταν παρά ή άμήχανη έκφραση ενός άδιεξόδου που άνέβαλε για ευθετότερο χρόνο την επίλυση των προβλημάτων. Έδω, αντίθετα, ή τελετουργία ήταν ιδρυτική. Τό τίποτε, που γινότανε στις τέσσερις μέρες, ήταν άκριβώς τό επανασυστατικό έργο του κόμματος, (έπαν)ιδρυτική πράξη του κόμματος. Τό ΠΑΣΟΚ, κόμμα που φτιάχτηκε για να πάρει την έξουσία, κόμμα που άσκησε την έξουσία, τό ΠΑΣΟΚ κόμμα που είπε ότι φτιάχτηκε για να φτιάξει σοσιαλισμό και που άπλως χάλασε λίγο περισσότερο τό ρωμείο, τό ΠΑΣΟΚ που έχασε την έξουσία και χάνοντας την έχασε συνάμα τό λόγο υπάρξης του καθώς δέν ήξερε και δέν ξέρει για ποιό λόγο, μέ ποιό στόχο θά πρέπει ν' αγωνισθεί για να την επανακτήσει — είναι αυτό που λένε ότι δέν έχει βρεθεί ή γραμμή της αντιπολίτευσης—, τό ΠΑΣΟΚ με ένα άδιαμφισβήτητο άρχηγό που άμφισβητήθηκε όχι μόνο ως πρόσωπο αλλά ως ουσιαστική αρχή του ίδιου του κόμματος βρέθηκε μπροστά σε ένα κρίσιμο έρώτημα, μπροστά σε ένα ύπαρξιακό πρόβλημα. Πρέπει επίσης να πάρουμε υπόψη ότι οί σφοδρές κριτικές που άκούγονταν έσωκομματικά τους τελευταίους μήνες, τά παράπονα, τά θρυλούμενα ρεύματα, οί «τάσεις», οί όμαδοποιήσεις, οί προσωπικές αντιδικίες, ένα γενικότερο κλίμα άβεβαιότητας και άμηχανίας, προτάσεις για την άλλαγή του καταστατικού, μετατροπής του από «Κίνημα» σε κόμμα, κριτικές κατά του λαϊκισμού και του αυριανισμού, προτάσεις για έκσυγχρονισμό και μετατροπή του σε κόμμα σοσιαλδημοκρατικού τύπου άφου τώρα έντάχθηκε στη Σοσιαλιστική Διεθνή και κανείς δέν άμφισβητεί την ένταξη στην ΕΟΚ, ή άμφισβήτηση της τρόικας, ή άνοδος της όμάδας του Ταύρου, όλα αυτά τά συμβάντα έδιναν την έντύπωση ότι στο ΠΑΣΟΚ ή τόση άβεβαιότητα έγκυμονούσε τις πιό πιθανές και άπιθανές εξελίξεις. Άν μάλιστα έδινε κανείς βάση στον όρυμαγδό των FM και την άκούραστη σχολιογραφία των έφημερίδων θά μπορούσε να υποθέσει ότι στο ΠΑΣΟΚ επίκεινται τόσο βαθιές άλλαγές που θά τό μετασχημάτιζαν ριζικά. Δέν ήταν άλλωστε λίγοι που διακαώς επιθυμούσαν αυτό τον μετασχηματισμό και μέσα στο ΠΑΣΟΚ αλλά και έξω άπ' αυτό, ιδίως στις γραμμές της Άριστερας, εκείνης που επίσης διακαώς επιθυμεί να μην είναι αυτό που είναι, αλλά, να πάρει μία θέση στο πλαίσιο της Μείζονος Άριστερας μαζί με ένα έκσυγχρονισμένο ΠΑΣΟΚ.

Φυσικό, λοιπόν, ήταν να θεωρεί ό κόσμος (κι ό κόσμος του ΠΑΣΟΚ επίσης), ότι επειδή τό κόμμα αυτό βρισκόταν μπροστά σε μία κρίσιμη καμπή, τό ίδιο κρίσιμο θά ήταν και τό συνέδριό του. Ότι θά έβαζε κάτω τά προβλήματα του ένα ένα, θά τά αντιμετώπιζε ένα ένα, θά τά έλυσε όσο μπορούσε να τά λύσει.

Η ΦΛΕΓΟΜΕΝΗ ΒΑΤΟΣ

Δέν έγινε όμως έτσι, γιατί δέν μπορούσε να γίνει έτσι. Όλοι και όλα πήραν φόρα για να πάνε μακριά και δέν πήγαν πουθενά. Άλλά όλοι και

δλα αναβαπτίστηκαν.

“Ας δούμε λοιπόν.

Τό συνέδριο του ΠΑΣΟΚ δέν ξεκαθάρισε καμιά πολιτική στρατηγική. Ούτε τό τόσο πολυσυζητημένο ζήτημα τής ιδεολογικής του φυσιογνωμίας. Πολλά ειπώθηκαν γιά τά ζήτjματα αυτά αλλά, ως πρός τό κύριο παραπέμφθηκαν γιά τήν Πανελαδική Συνδιάσκεψη πού θά συνέλθει τόν επόμενο Ίούνιο. Στο μεταξύ πορεύεται δπως μπορεί. Κατά δεύτερο λόγο τό συνέδριο, κι αυτό είναι εξίσου δηλωτικό τής δομικής του άκινήσιας, ξαναπήφισε στην Κ.Ε. όλους δσοι επί μιά δεκαπενταετία, και ιδίως στη διάρκεια τής κυβερνητικής δκταετίας, κατείχαν τό προσκήνιο. Οί δύο τρεις μικροεξαίρέσεις θά μπορούσαν νά έρμηνευτοδν και σαν «άτυχήματα διαδρομής». Ώς πρός τό κύριο τό ΠΑΣΟΚ, αυτό πού ήταν από τήν άποψη τών ηγετικών δργάνων, τό ίδιο παρέμεινε: ουτε μπρός ουτε πίσω. Τά ίδια πρόσωπα, ίδια και δοσολογία τών «τάσεων», καμιά «δμάδα» πιά μπροστά από τήν άλλη, κανείς τόσο δυνατός δσο νά μπορεί νά επιβάλλει στους άλλους τή δική του αντίληψη γιά τά πράγματα. Οί πρωτοκλασάτοι, ο πρώτος, ο δεύτερος, ο δέκατος, ο είκοστός, ο ένας δίπλα στον άλλον, εκείνοι πού ποτέ δέν άφησαν τό τρένο, και εκείνοι πού κατέβηκαν απ' τό τρένο, πού τό ξαναπήραν και τώρα διεκδικούν τή θέση του μηχανοδηγού, εκείνοι πού «άπλωσ» ήταν εκεί, οί αυριανιστές, οί «ιταλοί», οί «σοσιαλδημοκράτες», ή δμάδα τών Βρυξελλών, οί κεντρογενείς, ξαναβρέθηκαν στην ΚΕ μέ μικροαλλαγές μόνο στις συμβολικές ιεραρχήσεις πού υποτίθεται ότι αδξάνουν ή μειώνουν τή διαπραγματευτική δύναμη του καθενός.

Και σε ένα άλλο σημείο καθοριστικό επίσης έμεινε τό ΠΑΣΟΚ ίδιο κι άπαράλλαχτο. Έστω κι αν ήταν λόγια ο λόγος τών συνεδρών, πού κουβαλούσαν στο βήμα εμπειρίες, παράπονα, ύπαρκτά προβλήματα, άπόψεις, τίς φωνές μιάς κοινωνικής βάσης, άκόμη κι όταν προέβαλε σημαντικές κριτικές ή διαφοροποιήσεις σε σχέση μέ τά έπίσημα και ειωθότα, ο λόγος του συνεδρίου μέ δύο λόγια αυτοακυρώθηκε: «Εΐπαν τόν πόνο τους» είπε ο Α. Παπανδρέου. “Οπως από τήν εποχή τής άλήστου μνήμης «Διακήρυξης τής 3ης Σεπτεμβρη» οί πολιτικές άπόψεις τών μελών, τών στελεχών, τών δργανώσεων και τών δργάνων ποτέ δέν μέτρησε, έτσι δέν μέτρησε και τώρα. Ίμάντας μεταβίβασης ήταν τό «Κίνημα», ίμάντας μεταβίβασης παρέμεινε. Μόνος αρμόδιος γιά τή χάραξη τής πολιτικής ήταν ο άρχηγός, μόνος υπεύθυνος κι αρμόδιος παρέμεινε αυτός και μόνο αυτός. Ή “θύελλα τών άμφισβητήσεων πού υποτίθεται ότι είχε προϋπάρξει, κόπασε ο άφρός στην επιφάνεια τών «ρευμάτων» καταλάγιασε γρήγορα δπως κάθε άφρός.

Τέλος ή διά βοής και παλαμακισμού «έκλογή» του Α. Παπανδρέου ως άρχηγού του ΠΑΣΟΚ έδειξε συμβολικά και πρακτικά ότι κανείς στο ΠΑΣΟΚ δέν μπορεί νά πλησιάσει τή φλεγόμενη βάτο τής Άλήθειας, κανείς δέν μπορεί νά προσφέρει τό δνομα του Κυρίου επί ματαιώ. Ή διά βοής έκλογή του προέδρου ήταν ή ύψιστη πολιτική διάσταση του συνεδρίου, στην όποια κορυφώθηκε ή τελετουργία. Και ήταν πολιτική αυτή ή «έκλογή»: ήταν ή συνειδητοποίηση ότι τό δλο ύπάρχει επειδή ύπάρχει ο Άρχηγός. Κι επειδή οί άρχηγοί δέν εκλέγονται ουτε ορίζονται,

ουτε διορίζονται, κανείς δέν μπορούσε νά προβάλλει καν ένστάσεις γιά τόν ανήκουστο, μέ όποιαδήποτε έννοια δημοκρατίας, τρόπο έκλογής του προέδρου. Δεκαέξη χρόνια ώριμανσης του ΠΑΣΟΚ άφησε τά στελέχη του στην νηπιακή ηλικία δπου δεσπόζει άδιαμεσολάβητος ο νόμος του πατέρα.

Ώστόσο, επειδή περί αυτού είχαν άρχίσει νά διατυπώνονται όρισμένες επιφυλάξεις και γκρίνες, επειδή όρισμένοι, μεγάλα παιδιά πιά και ταξιδεμένοι στην Εύρώπη, δέν αισθάνονται καλά κάτω απ' αυτή τήν άσφυκτική κηδεμόνευση — μέχρι και δικό του κόμμα έφτιαξε ο Άρσένης — τό συνέδριο είχε ένα σοβαρό πρόβλημα νά αντιμετωπίσει: νά επιβεβαιώσει τήν αρχή ύπαρξης του ΠΑΣΟΚ μέσα από μιά τελετουργία αναβαπτιστική του άρχηγού. “Οχι νά εκλεγεί ο άρχηγός κανονικά — αυτό δέν θά άρκούσε: ή κανονική έκλογή, έστω και αν εκλεγόταν παμπηφεί, θά υποδήλωνε ότι κάποτε θά ήταν δυνατόν και νά μην εκλεγεί — αλλά νά σταματήσει ή κουβέντα περί άρχηγού μέσα στη βουή του πλήθους, στο χειροκρότημα, νά καταστεί σαφές ότι ή ύπαρξη του άρχηγού είναι τόσο ύπερβατική δσο τό φυσικό φαινόμενο, ότι έχει μιάν ιερότητα ο θεσμός, μιάν ιερότητα πού δέν μπορεί νά τήν παίξει ο οιοσδήποτε στις κάλπες.

“Απ' αυτή τήν άποψη τό συνέδριο δέν ήταν τελετουργία ρουτίνας αλλά σημαίνουσα ιεροτελεστία πού επιβεβαίωσε τήν καθήλωση και τήν προσήλωση τίς νόρμες τής άφετηρίας. “Αν τά πράγματα αυτά μοιάζουν ανήκουστα και έξωφρενικά έν έτει 1990 αυτό είναι μιά άλλη ιστορία. Νά ξέρουμε πάντως γιά ποιά ιστορία μιλάμε.

ΑΝΑΔΙΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΟΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

“Έγινε βέβαια άγριος καυγάς στο πλαίσιο τής δοτής εξουσίας. Για κανέναν δέν ήταν εύκολα τά πράγματα, γι' αυτό τά συντροφικά και τά

άνοιχτά μαχαιρώματα έδωσαν και πήραν, ο κομματικός μηχανισμός με τη «λίστα» προσπάθησε να τραβήξει με το μέρος του την κουβέρτα, το ζήτημα του γραμματέα άναψε φωτιές, έγιναν τόσες πολυεπίπεδες, άλληλοβοηθούμενες και άλληλοσπαρασσόμενες ομαδοποιήσεις που κανείς δέν ξέρει τελικά ποιός είναι με ποιόν και ποιός τρώει ποιόν σ' αυτήν τη λαϊκή συνέλευση των 4000 συνέδρων. Κι επειδή ο άρχηγός μόνο μέσα σ' ένα πέλαγος άντιφάσεων και άντιδικών των άλλων μπορούσε να υπάρξει ως διατηρητής ή κατάσταση αυτή ήταν ήθελήμενη και τό άποτέλεσμα της διαδικασίας μεθοδεύτηκε έτσι που όλοι να αισθάνονται ικανοποιημένοι άφου κανείς δέν μπορούσε να έπικρατήσει. Άλλωστε αν εξαίρσει κανείς όρισμένες γενικολογίες περί προοπτικών του μέλλοντος στην πραγματικότητα ή πολιτική σύγκρουση είχε άντικείμενο τό παρελθόν. Τό άμαρτωλό παρελθόν, βέβαια. Γι' αυτό δέν μπορούσε να μήν άπαλλαγούν διά κομματικού βουλευματος οι καταδικασθέντες για τά σκάνδαλα του καλαμποκιού Άθανασόπουλος και Άποστολόπουλος. Ή εϋθύνη, όπως ελώθηκε και στη δίκη, ήταν συλλογική και οι χειρισμοί άπεβλεπαν στο καλό του λαού και του τόπου, είχαν έπομένως κι αυτοί τη θέση τους στην ΚΕ. Τό παρελθόν, λοιπόν, ήταν παρόν, πάνω σ' αυτό δόθηκε ή μάχη της αναδιανομής της δοτής έξουσίας.

Μιά ισχνή εξαίρεση ή περίπτωση της «ομάδας των Βρυξελλών» και των «σοσιαλδημοκρατών». Ήταν οι μόνοι που όνόμασαν με τό όνομα της τη μόνη έφικτή προοπτική για τό ΠΑΣΟΚ: την συνοδοιπορία με την υπόλοιπη ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία. Βέβαια στην πράξη όλοι τό ίδιο κάνουν. Έχει γούστο, ύστερα από τόσα και τόσα να πιστεύει κανείς ότι στο ΠΑΣΟΚ υπάρχει έστω και ή αυταπάτη της σοσιαλιστικής προοπτικής. Τό πώς όμως λέγεται ένα πράγμα έχει τεράστια σημασία. Έτσι ενώ στην πράξη οι πάντες πράττουν και νοούν σοσιαλδημοκρατικά οι ιδεολογικές τους φορτίσεις και έξοπλισμοί, καθώς και τό βάρος της ιστορικής προέλευσης, υποχρεώνουν πολλούς να μιούν γλώσσα σκληρή, άριστερή, τριτοκοσμική, όπως ο Γ. Άρσένης, να ρητορεύουν με βάση τις πιό λαμπρές παραδόσεις που διαμορφώθηκαν από τά τριτοκοσμικά ιδεολογήματα, ενώ άλλοι να μπερδεύουν τόσο πολύ τά νοήματα και τις εποχές ώστε να καταλήγουν σε γλωσσοενοσιολογικές άσυναρτησίες.

Άλλά αυτό είναι συνολικά τό ΠΑΣΟΚ. Στο σύνολό του διαποτισμένο από τη ρητορική του λαϊκισμού που όσο περισσότερο άποκηρύσσεται τόσο περισσότερο κυριαρχεί. Δέν είναι τό άποκλειστικό ιδίωμα του Ταύρου. Μάταια, λοιπόν, ή ΕΑΡ προσπαθεί να ξεχωρίσει τις «έκσυγχρονιστικές δυνάμεις» για να συμμαχήσει με ή συνητή συνείδηση μαζί τους. Τελικά θά συμμαχήσει (συμμαχεί κιόλας) με τό υπαρκτό ΠΑΣΟΚ γιατί τό «άλλο» υπάρχει μόνο στις φαντασιώσεις των διατριβών. Θά τό καταπιεί κι αυτό τό ποτήρι, όπως κατάπιε και τη συνεργασία στις μονοεδρικές και στις τωρινές δημοτικές εκλογές. Μόνο ένα πράγμα μπορεί να την σώσει από την αντίφαση: έξ αιτίας του εκλογικού νόμου που έτοιμάζεται, ο Α. Παπανδρέου να εκτιμήσει ότι μπορεί μόνο του τό ΠΑΣΟΚ να άναμετρηθεί με τη ΝΔ, να κερδίσει την πρώτη θέση και την αυτοδύναμη κυβέρνηση στις προσεχείς εκλο-

γές. Ή παντελής άποσιώπηση των σχέσεων ΠΑΣΟΚ - Άριστεράς στην είσήγηση του Α. Παπανδρέου και στο κλείσιμό του στο συνέδριο και ή άναβίωση της ΕΛΕ (χωροστατούντος του Γ. Άρσένη) ύπαινίσσονται με σαφήνεια αυτή την προοπτική που θά υποχρεώσει τον Συνασπισμό, εκόντα άκοντα, όταν τό ΠΑΣΟΚ θά τραβή για αυτοδυναμία, να θυμηθεί τη δική του αυτοδυναμία. Τότε ή αντίφαση του Συνασπισμού, και ειδικά της ΕΑΡ, θά έχει προσωρινά ξεπεραστεί αλλά ως τότε, επιδιώκοντας συγκλήσεις και προγραμματικές συμφωνίες, θά έχει χάσει τό έδαφος κάτω από τά πόδια του. Γιατί ή στρατηγική του Συνασπισμού, που θέλει να βάλει την Άριστερά στο έπίκεντρο των κυβερνητικών εϋθυνών μαζί με τό ΠΑΣΟΚ, στο βαθμό που τό ΠΑΣΟΚ άπομακρύνεται από την Άριστερά για να έξυπηρετήσει την ΕΛΕ και την αυτοδυναμία του, θά καταρρέει. Είναι όμως άρκετά νοήρι για να προβλέψει κανείς ποιά από τις δύο έκδοχές θά επικρατήσουν, κάτι που εξαρτάται άλλωστε όχι από τις προτιμήσεις ή τις εκλάμψεις του Α. Παπανδρέου αλλά από τους άντικειμενικούς συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ ΠΑΣΟΚ και ΝΔ, από τις μετατοπίσεις, σε τελευταία άνάλυση, των μεσοστρωμάτων που στρώνουν στην πραγματικότητα τό δικομματικό παιχνίδι.

Στό μεταξύ, ή γλώσσα του κ. Σημίτη έχει τη δέουσα σαφήνεια, όπως φάνηκε στο συνέδριο και ή περίπτωσή του δέν είναι μοναχική. Πράγματι στο ΠΑΣΟΚ έχει διαμορφωθεί πολιτικά αλλά και ιδεολογικά μια σαφής σοσιαλδημοκρατική τάση, που ξεπερνά κατά πολύ την έμβλημα των έκφραστών της, μια τάση που όχι μόνο θέλει να είναι αλλά και να φαίνεται σοσιαλδημοκρατική. Άλλά κι αυτή τελεί υπό κηδεμονία. Δέν μπορεί να ξεπεράσει τά όρια που θέτει ή ίδια ή δομή του ΠΑΣΟΚ, ο χαρακτήρας της άρχηγικής έξουσίας. Άπλως εγγράφει ύποθηκες για τό μέλλον σωρεύοντας πιθανόν λιγότερες άντιφάσεις από τους αντιπάλους της, περιμένοντας την εποχή που ο Α. Παπανδρέου θά θελήσει να άποκηδεμονεύσει τό δημιούργημά του (άλλά μάταια θά περιμένουν) ή δέν θά μπορεί πιά να τό κηδεμονεύει. Έτσι είναι' τά παιδιά περιμένουν πάντα ώσπου να 'ρθει ή ώρα της διαδοχής στην πατρώα περιουσία.

* * *

Ό έντονος κοινωνικός άναβρασμός του τελευταίου καιρού που, μετά τό άσφαλιστικό, θά έχει κι άλλους λόγους να άναζωογονηθεί, χάρη στην πολιτική της ΝΔ, μεταφραζόμενος σε λόγο άντιπολιτευτικό, έξωθει τό ΠΑΣΟΚ, στα πρότυπα της περιόδου 1977 - 1981. Ή άναβίωση της ΕΛΕ είναι τό πρώτο δείγμα. Χάνεται έτσι όχι μόνο μια ευκαιρία για την άποκηδεμόνευση του πολιτικού χώρου που καταλαμβάνει τό ΠΑΣΟΚ αλλά κυρίως μια ευκαιρία για την άνάδειξη ενός σύγχρονου κοινωνικού κινήματος, που θά στεκόταν ενάντια και στη νεοφιλελεύθερη επέλαση και στην άναζωπύρωση του λαϊκισμού. Δέν θά μπορούσε να υπάρχουν χειρότερες προϋποθέσεις για τη συνέχεια, τώρα που, άντικειμενικά, ή χώρα βρίσκεται στο χείλος του γκρεμού και ή από τά άριστερά κριτική περιωριοποιήθηκε.

Πράγματι, τό ΠΑΣΟΚ είναι έδω: Ίδιο και άπαράλλαχτο

‘Η όργάνωση δέν ύπάρχει για νά ύπηρετεί τά διάφορα καταστατικά κείμενα, τοϋ καταστατικού βέβαια περιλαμβανομένου, Ήλεγαν παλιότερα στο ΠΑΣΟΚ. Παραφράζοντας αυτή τή ρήση, θά μπορούσαμε νά ισχυριστοϋμε ότι ή όργάνωση δέν ύπάρχει για νά ύπηρετεί τά διάφορα όργανωτικά ύποδείγματα, τοϋ Συνεδρίου περιλαμβανομένου, τά διάφορα τελετουργικά και «δυτικόφερτα» παραδείγματα, πού επιτάσσουν τίς, ύποτίθεται, ψύχραιμες και νηφάλιες άναζητήσεις για τό δέον γενέσθαι, ένω αυτό οϋσιαστικά όδηγει ζέ βάρος τοϋ περιεχομένου. Ποιός ύπηρετεί λοιπόν ποιόν, και για ποιό σκοπό; ‘Η μορφή, όπως και οί έπιμέρους πρακτικές διαδικασίες πού κάθε φορά προσλαμβάνει ή έσωκομματική λειτουργία προσώπων, μηχανισμών, αλλά και ιδεών στο ΠΑΣΟΚ, μέ ποιό τρόπο θά πρέπει νά σταθμίζονται;

Άνδρέας Παναζόπουλος

Τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ έχει δώσει ως τώρα μία σαφή άπάντηση. Αυτό πού ένδιαφέρει τό κόμμα είναι, και ήταν, όχι αυτή καθεαυτή ή πολιτική πράξη, αλλά τό άποτέλεσμα πού αυτή παράγει. ‘Η άποτελεσματικότητα τής πολιτικής πράξης, μέσα από τήν προσαρμογή της στις προσδοκίες τοϋ «λαοϋ» και τή χειραγώγησή τους, άποτελεί τό μοναδικό κριτήριο για τή νομιμοποίηση τής όποιας έσωκομματικής πρακτικής. ‘Αν ό τύπος τρώει τήν οϋσία, ποιός ό λόγος νά χαθεί αυτή ή τελευταία;

Τό 2ο Συνέδριο τοϋ ΠΑΣΟΚ έπιβεβαίωσε αυτή τήν αντίληψη. ‘Ο «παλαμακισμός» και ή διάβοής έπιλογή τοϋ Άνδρέα Παπανδρέου έδειξε ότι αυτή ή πρακτική άποτελεί δομικό στοιχείο τής φύσης τοϋ κόμματος. Μία πρακτική, όμως, πού δέν άρκεϊται σέ στοιχειώδη άμυνα άπέναντι στις εβλογες ένστάσεις, αλλά προκαλεί. Μία πρακτική, πού επιτάσσει τήν πολιτική και ιδεολογική νομιμοποίησή της, συχνά μέ τρόπο θρασύ και άλαζονικό, προσλαμβάνοντας κάποτε άντι-διανοουμενικές και γενικότερα άντι-άριστερές μορφές, γνώριμες από τή χρήση τους για τή λειτουργία άλλων, έλάχιστα δημοκρατικών, πολιτικών σχηματισμών. ‘Η δημοκρατία, ή δημοκρατική διαδικασία για τό ΠΑΣΟΚ, και σέ σχέση πάντα μέ τίς έσωκομματικές του λειτουργίες, δέν είναι αυτοσκοπός αλλά μέσο για τήν άποτελεσματικότητα τής όργανωτικής του πολιτικής, τής πολιτικής του πράξης. ‘Αν όμως σήμερα ό Άνδρέας Παπανδρέου άποτελεί τό μοναδικό ένοποιητικό κρίκο ανάμεσα στα διάφορα «ρεύματα» πού διασχίζουν τό κόμμα του, ποιός ό λόγος νά εισέλθει αυτό τό τελευταίο σέ μία περιπέτεια πιθανού τραυματισμού τής συνοχής του;

‘Η αντίληψη αυτή κωδικοποιήθηκε από τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ, στην 5η Σύνοδο τής Κεντρικής Έπιτροπής του, τό Φεβρουάριο τοϋ 1979, και τήν όποία κατά τούς τελευταίους μήνες διάφορα στελέχη τοϋ κόμματος σπεύδουν νά τήν χα-

ρακτηρίσουν ως άντιδημοκρατική, ως πρós τό μέρος πού άφορά τίς έσωκομματικές διαδικασίες.

«Πολλές φορές μέχρι τώρα», Ήλεγε ή άπόφαση τής Κ.Ε., «ή δημοκρατική διαδικασία έχει προβληθεί σαν ιδεολογική άρχή ή θέση. Αυτό είναι λάθος. Είναι σαφές όμως, ότι ή Δημοκρατική Διαδικασία, είναι άπλά ένα μέσο για τήν ανάπτυξη τής λειτουργίας, τής άτομικής συμμετοχής και χειραφέτησης, τής συλλογικής συνείδησης και δράσης, σέ ένα χώρο. Είναι άδύνατο ή διαδικασία νά γεννήσει “ιδεολογία”. Τό ΜΟΝΟ πού μπορεί νά κάνει είναι νά ΕΠΙΛΕΞΕΙ και νά ΕΦΑΡΜΟΣΕΙ ΙΔΕΕΣ - ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ. Για τό λόγο αυτό ή Δημοκρατική Διαδικασία άποτελεί σταθερή και μόνιμη έπιλογή τοϋ ΠΑΣΟΚ στην πορεία κατάκτησης τής εξουσίας (...). ‘Ο Άυτοπροσδιορισμός τής βάσης σαν πολιτική πρακτική, θελημένα ή άθέλητα, αναγόρευσε τή Δημοκρατική Διαδικασία από μέσο, σέ σκοπό μέ συνέπεια, εύκαιριακοί συσχετισμοί σέ τοπικό επίπεδο νά καθορίζουν από μόνοι τους, μέσα από άνούσιες ψηφοφορίες, τήν ιδεολογικοπολιτική και όργανωτική έκφραση τοϋ Κινήματος... ‘Ο άυτοπροσδιορισμός είναι μία άστικο - φιλελεύθερη και κοτζαμπάσικη αντίληψη για τή δομή και τή λειτουργία μιας όργάνωσης. Τό ΠΑΣΟΚ σαν μαρξιστικό κίνημα: άπορρίπτει τόν άυτοπροσδιορισμό και τήν αναγόρευση τής Δημοκρατικής Διαδικασίας σέ αυτοσκοπό, σαν έκφραση τής μικροαστικής ιδεολογίας...».¹

Είναι σαφές λοιπόν πώς πλάθεται ή συγκεκριμένη κομματική ιδεολογία, πού ένω άπαγορεύει τήν άυτονόμηση τοϋ φορέα από τήν «κοινωνική δυναμική πού έκφράζει», επιτρέπει ταυτόχρονα στην ήγετική όμάδα και στον ήγέτη τήν πλήρη

αυτόνομια, από τη στιγμή που στο έσωκομματικό επίπεδο έχουν κυριολεκτικά εξαρθρωθεί, στη γέννησή τους, οι όποιες απόπειρες για τη δημιουργία μηχανισμών έλεγχου. Πάνω σε αυτό το επίπεδο πλάθεται η χαρισματικότητα του ηγέτη, που βοηθούσης και της «κοινωνικής δυναμικής», για δεκαέξι χρόνια τώρα, του προσφέρει τη δυνατότητα «αποτελεσματικών» κινήσεων, είτε για την κατάκτηση της εξουσίας, είτε για την εδραίωσή του στην κορυφή του κόμματός του, διά βοής. Είναι το *αναμφισβήτητο* της παρουσίας του, της σκέψης του, των επιλογών του, επιτυχημένων και αποτυχημένων, που σχηματίζει γύρω του το αναγκαίο ιδεολογικό αβατο.

Ένα από τα πρώτα στελέχη του ΠΑΣΟΚ, ο κ. Σκανδαλίδης σε ένα άρθρο του στις αρχές του φθινοπώρου του 1983, όχρωμένος πίσω από αυτή την «κοινωνική δυναμική», τον ηγέτη της, και την αποτελεσματικότητα των επιλογών του, και με άφορμή την κριτική που, από διάφορες πλευρές, ασκείτο για την έλλειψη δημοκρατικών διαδικασιών στο ΠΑΣΟΚ (τό πρώτο συνέδριο του κόμματος έγινε το 1984) κατέληγε με την παρακάτω αλλαζονική υπόμνηση:

«Η πορεία του ΠΑΣΟΚ φαίνεται ότι δεν δίδαξε τίποτα. Γιατί αν για τον δεξιό Τύπο, ή πειρατική δημοσιογραφία είναι τό μόνο μέσο διαλόγου και ή έλπίδα μέσα από τη διαβολή, την κατασυκοφάντηση και την εξαχρέωση, για τούς «άριστερους» αναλυτές τί ύποκρύπτει μιά παρόμοια στάση, άγνοια ή ύστεροβουλία; Η όποιαδήποτε απάντηση δεν πρόκειται να έπηρρεάσει τίς εξελίξεις, ούτε την πορεία της Άλλαγής (...). Είναι καταδικασμένη ή Ιστορική Άμνησία, που θέλει να προσβάλλει χωρίς λαϊκή δυναμική την Αυτόδυναμία της Άλλαγής».²

Άπό μιά άποψη όμως οι έπισημάνσεις αυτές δεν βρίσκονται έντελώς στο κενό. Πράγματι, επανερχόμενοι στο 2ο Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ, μιά σειρά από στελέχη του δοκίμασαν να άποσπασθουν από αυτή τη «λαϊκή δυναμική» τά προηγούμενα χρόνια, τό πλήρωσαν άκριβά, έπέστρεψαν, και άποδέχθηκαν πλήρως τούς όρους του παιχνιδιού, αυτού τούς όρους που τούς έθεσαν εκτός κόμματος. Ποιός και πώς να αντίδράσει άπέναντι στο κλέος και τη μεταφυσική δύναμη του ηγέτη, όταν άποδέχεται την πολιτική και ιδεολογική σημαντική που τόν περιβάλλει; Ποιός και πώς να αντίδράσει, όταν δεν μπορεί να προσβάλλει στη ρίζα της την *ιδιοκτησιακή σχέση* του ηγέτη με τό προϊόν του;

«Η πολιτική ειδωλολατρία», έπισημαίνει ό Πιέρ Μπουρντιέ, «έγκειτα άρκιβώς στο γεγονός, ότι ή άξια που βρίσκεται μέσα στο πολιτικό πρόσωπο, αυτό τό προϊόν του ανθρώπινου έγκεφάλου, φαίνεται ως μιά μυστηριώδης άντικειμενική ιδιοκτησία του προσώπου, ένα χάσμα, ένα χάρισμα· τό *ministerium* φαίνεται ως *mysterium*».³

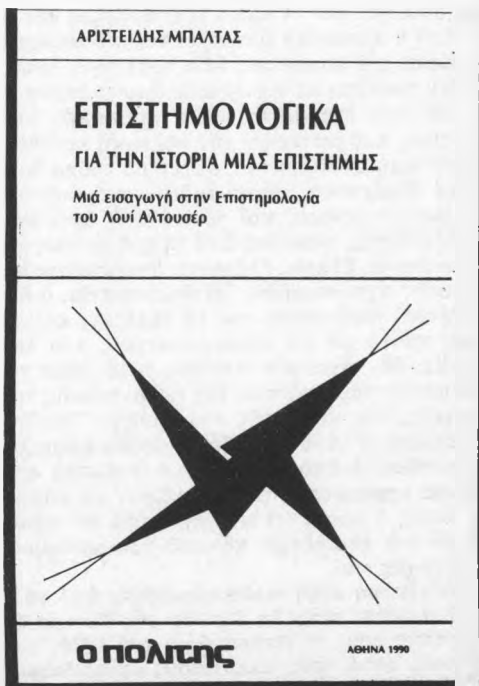

1. Για μιά μαζική και πρωτοπόρα όργάνωση, συνεδρίαση της 3ης Συνόδου της Κεντρικής Έπιτροπής του ΠΑΣΟΚ, ΚΕΜΕΔΙΑ, Β5/80.

2. Κ. Σκανδαλίδη, *Η δημοκρατία στην όργάνωση του ΠΑΣΟΚ και οι τιμητές της*, ΕΞΟΡΜΗΣΗ, 10.9.1983.

3. Pierre Bourdieu, *Choses dites*, Les éditions de Minuit, 1987.

Σέ αυτό τό πλαίσιο έχει σημασία να άναρωτηθούμε για τη μελλοντική πορεία του ΠΑΣΟΚ, με βάση τά άποτελέσματα, πολιτικά και ιδεολογικά, του Συνεδρίου. Οι όποιοσδήποτε μετατοπίσεις και μετασχηματισμοί στο έσωτερικό του κόμματος συναρτώνται άμεσα με τίς ιδεολογικές αρχές που τό όργωνουν και τό νομιμοποιούν. Άπό αυτή την άποψη είναι έντελώς μάταιο να άναζητούμε άν, για παράδειγμα, ό αυριανισμός άπέκτησε νέο άρχηγό στο πρόσωπο του Γ. Άρσένη, για τόν άπλό λόγο ότι ή λαϊκιστική ιδεολογική πρακτική, άπό την πίο μετριοπαθή ως την πίο άκραία έκφραση της, διαπερνά και διαποτίζει κάθε πολιτική έκφραση του ΠΑΣΟΚ. Τό σημερινό άντιπολιτευτικό μοντέλο του ΠΑΣΟΚ σχετίζεται άμεσα με τίς πολιτικές αρχές που τό όργωνουν, και που τά βασικά του χαρακτηριστικά παραμένουν αναλλοίωτα από την ίδρυσή του. Η μετεξέλιξη του ΠΑΣΟΚ σε σοσιαλδημοκρατικό πολιτικό σχηματισμό άργεί, και επιπλέον συναρτάται με τη συνολικότερη κίνηση της κοινωνίας και των όργανώσεών της. Όλες οι προοπτικές είναι άνοικτες... Έξαιρουμένης της σοσιαλιστικής βέβαια...

Τά διλήμματα δέν είναι μοιραία

*Μιά συζήτηση μέ τόν Μιχάλη Μοδινό,
υποψήφιο δήμαρχο Ἀθήνας
τῆς «Κίνησης Πολιτῶν γιά τήν Οἰκολογία
καί τήν Κοινωνική Ἀλληλεγγύη»*

Πολίτης: Μιχάλη, ἡ πρώτη ἐρώτηση εἶναι πολύ προσωπική. Γιατί θέλησες νά εἶσαι υποψήφιος δήμαρχος;

Μ. Μοδινός: Ἀποφάσισα νά δεχτῶ τήν τιμητική πρόταση πού μοῦ ἔγινε ἀπό μέλη τῆς Ὁμοσπονδίας Οἰκολογικῶν καί Ἐναλλακτικῶν Ὄργανώσεων, τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ - Ἀνανεωτική Ἀριστερά, τῆς ΕΑΣ, καθώς καί ἀπό ἄλλους πολιτικοκοινωνικούς χώρους, ὅστερα ἀπό μιά μακρά διαδικασία συζητήσεων, συνεννοήσεων καί συγκλίσεων πού κράτησε ὅλο τό καλοκαίρι, γιά δύο κυρίως λόγους. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τήν ἐπιθυμία μου νά συμβάλω στήν ἀντιστροφή τῆς κακῆς πορείας πού, κατά τή γνώμη μου, πῆρε τόν τελευταῖο χρόνο ὁ οἰκολογικός - ἐναλλακτικός χώρος. Διότι ἡ Ὁμοσπονδία Οἰκολογικῶν καί Ἐναλλακτικῶν Ὄργανώσεων δέν κατόρθωσε πολιτικά νά δικαιώσει τίς προσδοκίες πού ὑπῆρχαν ἀρχικά. Πέρυσι τέτοιο καιρό, σέ μιά συζήτηση πού εἶχε γίνει ἀπ' τίς στήλες τοῦ *Πολίτη* εἶχα ἐκφράσει αἰσιοδοξία γιά τήν προοπτική τοῦ οἰκολογικοῦ ἐγχειρήματος. Σήμερα διαπιστώνω ὅτι ἡ αἰσιοδοξία αὐτή ἦταν ὑπερβολική. Ἐπιπλέον ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἀπό τήν κακή πορεία τῆς Ὁμοσπονδίας νά ἐνταφιαστοῦν κατακτήσεις πού εἶχαν πρωτογενῶς ὑπάρξει σέ ἐπίπεδο βάσης. Καί ἂν πάμε πολιτικά πρὸς τό πίσω, ὅ,τι ὀπισθοχωρήσουμε καί ἰδεολογικά.

Ὁ δεύτερος λόγος ἔχει σχέση μέ τή σύγκλιση τοῦ κόκκινου μέ τό πράσινο, ὅ,τι μπορεῖ νά σημαίνει αὐτό. Ἴσως τώρα σέ ἐπίπεδο δημοτικῶν ἐκλογῶν εἶναι πιό εὐκολο νά καμφθοῦν κάποιες ἀντιστάσεις, νά ἐρθοῦν σέ ἐπαφή ἄνθρωποι, παρά σέ κεντρικό πολιτικό ἐπίπεδο, ὅπου ἀκόμα ὑπάρχουν σοβαρές διαφορές. Γενικά πιστεύω ὅτι αὐτός ὁ χώρος ἀξίζει πολιτικά μιά κα-

λύτερη τύχη ἀπό αὐτή πού εἶχε μέχρι σήμερα. Αὐτοί οἱ δύο λόγοι μέ ἔκαναν νά ἀποδεχθῶ τήν πρόταση γιά μιά υποψηφιότητα πού εἶναι πράγματι πολύ δύσκολη ἀπό πολλές πλευρές.

Πολίτης: Ὅσο αὐτοί οἱ δύο λόγοι εἶναι κάπως ἔσωτερικοί, δηλαδή ἀφοροῦν τά ἔσωτερικά προβλήματα, εἴτε τῶν οἰκολογῶν - ἐναλλακτικῶν εἴτε τῶν ἀριστερῶν χώρων πού μέτουν στήν «Κίνηση Πολιτῶν γιά τήν Οἰκολογία καί τήν Κοινωνική Ἀλληλεγγύη». Μήπως ὑπάρχουν καί ἄλλοι λόγοι γιά τοῦς ὁποίους εἶσαι υποψήφιος δήμαρχος;

Μ. Μοδινός: Δέν θά κατεβαίναμε προφανῶς σ' αὐτές τίς ἐκλογές, δέν θά μπαίναμε σέ μιά περιπέτεια ψυχολογική καί οικονομική, ἂν δέν πιστεύαμε ὅτι κάτι ἔχουμε νά ποῦμε γιά τά ζητήματα αὐτῆς τῆς πόλης. Ἄν κι αὐτός ὁ χώρος δέν μπορεῖ νά παρέμβει στό ζήτημα «Ἀθήνα», τότε ποιός χώρος μπορεῖ; Καί μόνο τό γεγονός ὅτι τόσο ἡ κ. Μερκούρη ὅσο καί ὁ κ. Τρίτσης ἔχουν δοκιμαστῆ ἀπό κυβερνητικά πόστα ἐπί πολλά ἔτη καί ἔχουν παταγωδῶς ἀποτύχει εἶναι ἀρκετό γιά νά μᾶς προκαλέσει νά προβάλουμε τίς ἀπόψεις μας. Δύο ὑπουργοί τοῦ ΠΑΣΟΚ διεκδικοῦν σήμερα τή δημαρχία τῆς Ἀθήνας μέ περισσό θράσος, σάν νά μήν ἔχει μεσολαβήσει τίποτα ἀπό τό 1981 μέχρι σήμερα.

Πολίτης: Πέρα ἀπό τή γενική πολιτική ἀποτυχία τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς κυβέρνηση, ποιά εἶναι ἡ προσωπική ἀποτυχία τῶν δύο αὐτῶν τέως ὑπουργῶν του στό χώρο τῆς δραστηριότητάς τους;

Μ. Μοδινός: Πλήρης ἀποσύνδεση τῆς γενικῆς πολιτείας τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς προσωπικῆς εὐθύνης τῶν δύο υποψηφίων δέν εἶναι δυνατή. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ καθένας ἔχει τήν ἱστορία του καί καλό εἶναι νά τήν θυμόμαστε, εἰδι-

κά σέ μιά περίοδο πού λείπει ἡ μνήμη.

Ἄς πάρουμε πρῶτα τήν περίπτωση τοῦ κ. Τρίτση. Νά θυμηθοῦμε λίγο τήν περίοδο 1974-1981. Τότε, τό Τεχνικό Ἐπιμελητήριο, πού ἀποτελέσει, ὅπως ξέρομε, ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα δεκανίκια γιά τήν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία, εἶχε ἤδη ἔτοιμα προγράμματα καί διατυπωμένα αἰτήματα γιά τά πολεοδομικά πράγματα. Ἐπιπλέον, ὁ νῦν ὑπουργός Περιβάλλοντος, κ. Μάνος, εἶχε δημιουργήσει τό ΥΧΟΠ καί εἶχε προωθήσει μιά ἐνδιαφέρουσα ἐκσυγχρονιστική νομοθεσία, συγκεκριμένα τό νόμο 947. Τό ΠΑΣΟΚ, ὡς ἀντιπολίτευση, προσωποποιημένο στό πρόσωπο τοῦ κ. Τρίτση, ἀναίρεσε ὁποιαδήποτε ἐκσυγχρονιστική διάθεση ὑπῆρχε στά ζητήματα τοῦ δομημένου καί ἀδόμητου χώρου. Ἐπικράτησε ὁ ἄκρατος λαϊκισμός πού ἀρνήθηκε τήν ἔννοια τῆς εἰσφοράς σέ χρήμα γιά κάθε νέο κτίσμα ἢ ἔκταση πού ἐντάσσεται στά νέα σχέδια πόλεως (οὐσιαστικό σημεῖο τοῦ 947) καί στή θέση του ἔβαλε τή γνωστή ρήση τοῦ νῦν υποψηφίου τῆς Ν.Δ. γιά τό «μνημεῖο στόν αὐθαίρετο οἰκιστή».

Μετά τήν ἐκλογική νίκη τοῦ ΠΑΣΟΚ, πάγωσε ὁ 947 καί ψηφίστηκε ἕνα ἀκριβές φωτοαντίγραφό του, ὁ 1337, μέ τόν ὁποῖο ἀρχισε ἡ περιφημη ἐπιχείρηση «πολεοδομική ἀνασυγκρότηση», τόν καλύτερο σχολιασμό τῆς ὁποίας ἔκανε, ἂν θυμᾶστε, ὁ σκιτσογράφος Γιώργος Ἰωάννου. Δέκα χρόνια μετά, οὐσιαστικά καμιά περιοχὴ δέν εἶχε ἐνταχθεῖ στό σχέδιο πόλεως μέ βάση κάποιο προγραμματισμό, τά αὐθαίρετα εἶχαν τουλάχιστον διπλασιαστῆ, ἡ κερδοσκοπία πάνω στή γῆ ἔγινε μεγαλύτερη παρά ποτέ, κτηματολόγιο δέν ἔγινε παρά τό γεγονός ὅτι ὑπῆρχε ἔτοιμος νόμος ἀπό τό 1978. Τό 1981, λοιπόν, ὑπῆρχαν ὄριμες ἀπό-

ψεις για τον εξορθολογισμό του χώρου. "Αν κάποιος έχει ξεκάθαρη ευθύνη γιατί ο εκσυγχρονισμός δεν προχώρησε; Ο κ. Τρίτης, όμως, Ικανοποιημένος επειδή κατά τον Άνδρέα Παπανδρέου «Έγραψε Ιστορία», πήγε στο υπουργείο Παιδείας με τη γνωστή και εκεί πολιτεία.

Πολίτης: Μας μίλησες για την υποψηφιότητα του κ. Τρίτη. "Ας δούμε, όμως, και την περίπτωση της κ. Μερκούρη. "Η κ. Μερκούρη έχει την υποστήριξη του Συνασπισμού της Άριστερας και της Προόδου και, επιπλέον, είναι ένα πολιτικό πρόσωπο που για χρόνια δεν δέχτηκε καθόλου κριτική, έτσι ώστε να θεωρείται γενικά ως επιτυχημένη και, εν πάση περιπτώσει, μία αποδεκτή υπουργός.

Μ. Μοδινός: "Η κ. Μερκούρη έχει καταφέρει να κρίνεται ως ήθοσιος και όχι ως πολιτικό πρόσωπο. "Έχω την εντύπωση ότι υπήρξε μία υπουργός ή όποια πούλησε κουλτούρα «μέ το μέτρο». Στη θητεία της χρηματοδότησε οτιδήποτε δήλωνε ότι ανήκε στο χώρο του πολιτισμού. "Έφτασαν στο "Ηρώδειο κάκιστα ρόκ συγκροτήματα, έφτασαν στο Λυκαβητό κάκιστοι καρτσιλαμάδες. Σ' αυτό το επίπεδο των δημοσίων σχέσεων τα κατάφερε πράγματι πολύ καλά. "Όμως στο επίπεδο των αρμοδιοτήτων του υπουργείου Πολιτισμού δεν έκανε σημαντικά πράγματα. Στά ζητήματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως η προστασία των αρχαίων μνημείων, δεν έγινε ουσιαστικά τίποτα. Μουσεία καταληστεύτηκαν, μοναστήρια αδειασαν, η "Ακρόπολη συνέχισε να καταστρέφεται από τη ρύπανση. Κι όμως, αν η κ. Μερκούρη θα μπορούσε να κάνει ορισμένα στοιχειώδη πράγματα, όπως για παράδειγμα την ένοπιση των αρχαιολογικών χώρων περί την "Ακρόπολη, δηλαδή του Κεραμεικού και της "Ιεράς "Οδού ή την εύρεση των μνημείων.

Μιλώ για πολύ απλά πράγματα που θα μπορούσαν να 'χουν γίνει. Για τα γενικότερα θέματα της πολιτιστικής παραγωγής, όπως π.χ. το ελληνικό σινεμά, δεν μπορεί κανείς να κατηγορήσει αποκλειστικά την κ. Μερκούρη, αλλά ούτε και να την απαλλάξει από κάθε ευθύνη, γιατί ορισμένοι θεσμοί υποδομής θα μπορούσαν να υπάρξουν, όπως π.χ. μία αξιοπρεπής κρατική σχολή κινηματογράφου. "Επιπλέον, η κ. Μερκούρη πρωταγωνίστησε στην προσπάθεια ανάληψης των "Ολυμπιακών "Αγώνων του 1996 και, απ' ό,τι μαθαίνουμε, θα πρωταγωνιστήσει σε ανάλογη προσπάθεια και για το 2000. Αυτή η υπόθεση της «Χρυσής "Ολυμπιάδας» συνοψίζει την αντίληψη του ΠΑΣΟΚ και του φωτοαντίγραφου του, δηλαδή της Ν.Δ., για την «ανάπτυξη», μία «ανάπτυξη» των

μεγάλων έργων, εργολαβικού δηλαδή τύπου.

Συνωρίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι και οι δύο υποψήφιοι δήμαρχοι, πρώην υπουργοί του ΠΑΣΟΚ, πήγαν με τα «νερά» αυτής της κοινωνίας και απλά έξυπνησαν την πολιτική-θέαμα. Αυτή την πολιτική έξυπνησαν και με την κάθοδό τους σ' αυτές τις δημοτικές εκλογές, όπου τα προβλήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης πολύ μικρό ρόλο παίζουν στην αντιπαράθεσή τους.

Πολίτης: "Επομένως, η δική σου υποψηφιότητα θέλει να συμβολίσει, αν όχι να διεκδικήσει έναν άλλο τρόπο άσκησης πολιτικής στο επίπεδο των δημοτικών εκλογών και των προβλημάτων της πόλης, που διέπεται από διαφορετικές αρχές.

Μ. Μοδινός: Φοβάμαι ότι, παρά τις αρχές μας, τόσο εγώ όσο και τα άλλα μέλη της «Κίνησης για την Οικολογία και την Κοινωνική "Αλληλεγγύη», δεν θα ξεφύγουμε από το πλαίσιο αντιπαράθεσης που έχει δημιουργηθεί. "Αναγκαστικά και σε έγχρωμα ιλουστρασιόν περιοδικά θα βρεθούμε και, αν μας προτείνει η κ. Κανέλλη να βγούμε στην τηλεόραση, δεν θα το αρνηθούμε. "Ελπίζω όμως ότι σ' αυτή τη διαδικασία θα μπορούμε με μέτρο και κάποια σοβαρότητα.

Πρίν αναφερθώ τώρα στο πρόγραμμά μας και στο πώς αυτό διαφοροποιείται από τα προγράμματα των άλλων υποψηφίων, θα ήθελα να επισημάνω μία σημαντική διαφορά μας από τις δύο άλλες δημοτικές κινήσεις και ιδιαίτερα από τον συνδυασμό της κ. Μερκούρη. "Η προσπάθειά μας δεν είναι μία γεντρική πολιτική συμφωνία, παρά το γεγονός ότι είναι κίνησης μας μετέχουν πρόσωπα με πολιτικό παρελθόν και παρόν, πρόσωπα που ανήκουν σε πολιτικούς σχηματισμούς. "Η κίνηση αυτή θέλει να είναι μία κίνηση πολιτών με διάρκεια, που θα υπάρχει και μετά τις εκλογές και θα ασχολείται με τα δημοτικά πράγματα.

Πολίτης: Αυτό, ωστόσο, δεν είναι κάτι καινούριο. Στο χώρο της ανανεωτικής άριστερας, από τη μεταπολίτευση και δώθε, στίς δημοτικές εκλογές φτιάχονταν πάντα δημοτικές κινήσεις, οι οποίες έλεγαν ότι δεν είναι μόνο για τις εκλογές, αλλά και για μετά ή κυρίως για μετά. "Αλλά ξέρουμε ότι μόλις τέλειωναν οι εκλογές οι κινήσεις αυτές έπαυαν να υπάρχουν. "Η διακήρυξη, λοιπόν, σήμερα παρόμοιων προθέσεων δεν παρέχει καμιά έγγυηση ότι δεν θα επαναληφθούν τα ίδια.

Μ. Μοδινός: "Εδώ, όμως, υπάρχει μία διαφορά. Το μοντέλο αυτό δεν ακολουθείται σ' όλη τη χώρα και έτσι η "Αθήνα έχει μία ιδιαιτερότητα. Δεν πρόκειται για το ένιαο ΚΚΕ "Εσωτερι-

κού που ως κόμμα εκ των πραγμάτων άπορροφούσε μία δημοτική κίνηση, ή όποια δεν μπορούσε να λειτουργήσει αυτόνομα. "Επιπλέον, η δομή της "Ομοσπονδίας Οικολογικών και "Εναλλακτικών "Οργανώσεων, που έχει συσταθεί ως μία χαλαρή συσσωμάτωση ομάδων που δρουν σε τοπικό επίπεδο, άρα ομάδων που είναι κοντύτερα στα τοπικά-δημοτικά πράγματα με ένασχόληση σε πρακτικά θέματα, από τα σκουπίδια μέχρι τους ελεύθερους χώρους. Αυτό ίσως αποτελέσει κίνητρο για να εξακολουθήσει να υπάρχει αυτή η κίνηση και μετά τις εκλογές. Συμφωνώ, πάντως, ότι για όσα Ισχυρίζομαστε για τη διάρκεια της προσπάθειάς μας φέρουμε εμείς το βάρος της απόδειξης.

"Ωστόσο, πέρα από τον τρόπο συγκρότησης της κίνησής μας, νομίζω ότι υπάρχουν κάποιοι βέζονες δράστες που εκφράζουν τη φιλοσοφία μας και που ελπίζω ότι θα γίνουν κατανοητοί από τον κόσμο ως διαφορετική πρόταση για τον Δήμο της "Αθήνας.

"Υπάρχει, κατ' αρχήν, η διεκδίκηση ενός πραγματικού ρόλου για την τοπική αυτοδιοίκηση, κάτι που αποτελεί συνέχεια παλαιότερων διεκδικήσεων του χώρου της ανανεωτικής άριστερας. Στην "Αθήνα αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολο, αφού πρόκειται για μία πόλη που διασχίζεται από δικτυα λειτουργίας που άφορουν όλο τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο. Παρά τη δυσκολία αυτή, νομίζουμε ότι η "Αθήνα μπορεί να παίξει έναν επιτελικό ρόλο σε δευτεροβάθμιο και τριτοβάθμιο επίπεδο και να διεκδικήσει ουσιαστικές αρμοδιότητες.

Πολίτης: Ποιές είναι, λοιπόν, οι βασικές αρμοδιότητες που δεν έχει ο Δήμος της "Αθήνας και γενικά η τοπική αυτοδιοίκηση;

Μ. Μοδινός: "Όπως έλεγε και ο νυν δήμαρχος, κ. Γιατράκος, σε συνέντευξή του στη *Νέα Οικολογία* πρό καιρού, αυτή τη στιγμή ο Δήμος δεν χαράσσει πολιτική σε κανένα επίπεδο.

Στίς συγκοινωνίες δεν έχει καμιά αρμοδιότητα και τό ίδιο συμβαίνει με τη χρήση της γης μέσα στην πόλη. Δεν άσκει πολιτική στο ζήτημα των στερεών άπορριμμάτων αν και διαθέτει τους υπαλλήλους του για τη συλλογή και άποκομιδή τους. Στη διάθεση των άποβλήτων γενικότερα, όλα μελετώνται και εκτελούνται από τό ΥΠΕΧΩΔΕ. Τήν ευθύνη της ανάδασωσης δεν την έχει ο δήμος, αλλά η Γενική Διεύθυνση Δασών του υπουργείου Γεωργίας. Στην ύδρευση τίς αποφάσεις παίρνει η ΕΥΔΑΠ. "Επιπλέον, στά θέματα χωροθέτησης, ο δήμος δεν έχει κανένα λόγο στις αποφάσεις των υπουργείων. Αυτό όμως είναι τελείως παράλογο, αφού, για παράδειγμα, από τούς 100.000 προσληφθέντες από

τό ΠΑΣΟΚ υπαλλήλους του δημοσίου, τό 90% εργάζεται και ζει στην Αθήνα. Άκόμα κι εκεί που υπάρχουν κάποιες αρμοδιότητες, ό δήμος δέν κάνει καλά τή δουλειά του. Στο ζήτημα, π.χ., τών ελεύθερων χώρων στά δρια του, προσπαθει που και που να απομακρύνει κάποια λειτουργία ή να δημεύσει κάποια έκταση στά Τουρκοβούνια ή στον Έλαιώνα, αλλά τελικά, συγκρουόμενος μετά τεράστια συμφέροντα απ' τή μιά μεριά και τήν προγραμματική δυσκαμψία του κράτους απ' τήν άλλη, συνήθως τά παρατάει. Δέν άσκει καν πολιτική προστασίας τών λίγων πάρκων που βρίσκονται μέσα στά δριά του. Δέν κάνει περίπου τίποτα για τούς ζωτικούς χώρους τής πόλης, ώστε τά παιδιά τής Αθήνας να έχουν κάπου να παίξουν. Σε πρόσφατη έρευνα διάβασα ότι ό Δήμος δέν ξέρει καν τά κτίσματα τά όποια έχει. Άρα δέν μπορεί και ίσως δέν θέλει να ενεργοποιήσει τούς πόρους που έχει, έστω μόνο για να δημιουργήσει θέσεις άπασχόλησης.

Ό Δήμος Αθηναίων, ως πρόεδρος τής ΚΕΔΚΕ, έχει ένα ειδικό βάρος στο συντονισμό τών περιμετρικών δήμων. Είναι γνωστό ότι ό συντονισμός είναι δύσκολος και προϋποθέτει αντιπαράθεσεις και συγκρούσεις, που πρέπει κάποτε να γίνουν.

Πολίτης: Μέ όσα είπες προηγουμένως για τίς αρμοδιότητες, θά μπορούσε κανείς να πει ότι οι δήμοι είναι απλώς διακοσμητικοί. Ίσχυρίζομαστε ότι αυτό δέν ίσχύει και πώς ειδικά ό Δήμος τής Αθήνας διαθέτει μιά υλικότεχνική ύποδομή και ένα ανθρώπινο δυναμικό αξιοσημείωτο, που θά μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, άκόμα και έντός του υπάρχοντος περιοριστικού πλαισίου, για να βελτιωθεί ή ζωή στην πόλη. Άρκει, βέβαια, οι υπάρχοντες πόροι να χρησιμοποιούνται όρθολογικά. Και έδω θέλουμε να θυμίσουμε ότι ενώ πολύ καλά έκανε, κατά τή γνώμη μας, ό κ. Έβερτ να πάρει από τό έξωτερικό τό δάνειο τών 40 δισ., πολύ κακώς χρησιμοποίησε ένα μέρος του για να αλλάξει τίς παλιές πλάκες τών πεζοδρομίων αντικαθιστώντας τίς με τιμεντόπλακες. Άν, λοιπόν, κάνουμε τήν ύπόθεση ότι εκλέγεσαι Δήμαρχος τής Αθήνας, μέ δεδομένα τά προβλήματα που ανέφερες πριν, αλλά και τίς δυνατότητες που ίσχυρίζομαστε ότι υπάρχουν, τί θά προσπαθούσες να κάνεις;

Μ. Μοδινός: Δέν είμαι από αυτούς που πιστεύουν ότι ένα κατάλληλο νομικό πλαίσιο λύνει όλα τά προβλήματα ή ότι έστω τό υπάρχον πλαίσιο έχει χρησιμοποιηθεί έπαρκώς. Υπάρχουν, πράγματι, πολλά περιθώρια που μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει και να κάνει κάτι. Άς αναφέρω μερικά παραδείγματα.

Θά ξέρετε ίσως ότι έδω και καιρό έχουν φτιαχτεί περίπου τριάντα ομάδες πυροπροστασίας που μέ ένα στοιχειώδη έξοπλισμό (γούκι-τόκι, τζιπάκι) φυλάσσουν τήν Πάρνηθα, τόν Ύμητό και άλλες δασικές περιοχές. Άυτοί οι πυρήνες ατόμων που αυτοοργανώθηκαν κατάφεραν να σώσουν δάση από φωτιές και εκφράζουν μιά δυναμική που μπορεί να αξιοποιηθεί άβριο τό πρωί. Άλλά υπάρχουν και άλλα παραδείγματα. Άντί, π.χ., γά αλλάξουμε τίς πλάκες τών πεζοδρομίων, οι πόροι που υπάρχουν μπορεί να μεταφερθούν σ' αυτό που θά λέγαμε περιβάλλον, ποιότητα ζωής. Υπάρχει αυτή τή στιγμή ένα πρόγραμμα πεζοδρομήσεων που μπορεί να ξεκινήσει άμέσως. Πρώτον, υπάρχουν δρόμοι, όπως π.χ. ή Μαυρομιχάλη στά Έξάρχεια μέ 2.500 μ. μήκος και 10 μέτρα πλάτος, που χρησιμοποιείται σήμερα άποκλειστικά ως πάρκινγκ. Χωρίς μιά δραχμή αούτοί οι δρόμοι μπορούν άβριο να κλείσουν στά Ι.Χ. και να γίνουν πεζοδρομοί. Δεύτερον, υπάρχουν εκτάσεις στην Αθήνα, από τά Τουρκοβούνια μέχρι τόν Έλαιώνα, που χρησιμοποιούνται έξαιρετικά άνορθολογικά. Αυτό μπορεί να αλλάξει. Πολύ λίγα χρήματα χρειάζονται για να αναμορφωθούν όλες αυτές οι εκτάσεις μέ δενδροφυτεύσεις.

Πέρα, όμως, από τή μεταφορά πόρων άπαιτούνται και κάποια διοικητικά μέτρα, όπως π.χ. ή αυστηρή έφαρμογή τής απαγόρευσης του παρκρίσματος πάνω στά πεζοδρόμια, ή πληρωμή φόρων από διάφορες έπιχειρήσεις, όπως γκαράζ, βουλκανιζατέρ, πάμπ και ντίσκο, που κυριολεκτικά αυθαιρετούν, έγκληματούν σε βάρος τής πόλης. Μπορεί, βέβαια, αυτό να προκαλέσει άρχικά τή λαϊκή κατακραυγή. Έντούτοις δέν μπορεί να συζητησει κανείς για έπιβίωση, όχι μακροπρόθεσμα αλλά άμεσα, αυτής τής πόλης, χωρίς να προχωρήσει σε τέτοιες ρυθμίσεις, που είναι έπαναστατικές για τά έλληνικά δεδομένα.

Θά μπορούσα να πω τρεις στόχους τούς όποιους όφείλουμε να επιδιώξουμε:

Πρώτον, τήν άποδυνάμωση του κέντρου τής Αθήνας από διάφορες δραστηριότητες.

Δεύτερον, τή γεωγραφική αναδιάρθρωση τών επενδύσεων προς μιά κατεύθυνση κοινωνικά δίκαιη.

Τρίτον, τήν αναδιάρθρωση τών επενδύσεων ώστε να έξυπηρετούν τό σύνολο και όχι τόν ιδιώτη, π.χ. όχι δρόμοι ταχείας κυκλοφορίας, όχι δακτύλιοι πάνω ή κάτω από τόν Ύμητό.

Πολίτης: Είστε υπέρ τών φοροληπτικών έξουσιών του δήμου;

Μ. Μοδινός: Ναι, είμαστε υπέρ τών δημοτικών φόρων άκριβώς για τούς

λόγους που αναφέρονται και στο πρόγραμμά μας. Υπάρχουν πολύ συγκεκριμένες προτάσεις. Στο σημείο αυτό θά ήθελα, έπίσης, να επαναλάβω ότι ή δημοτική φορολογία θά μπορούσε, πέρα από τήν άνακατανομή τών εισοδημάτων, να χρησιμοποιηθεί και για τήν άποθάρρυνση όρισμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων που επιβαρύνουν τό περιβάλλον και τήν ποιότητα ζωής. Άν οι όχλοοσες μονάδες πληρωσαν τό κόστος τής όχλησης, τό όποιο υπό όρισμένες προϋποθέσεις είναι δυνατόν να μετρηθεί, οι μονάδες αυτές θά έκλειναν. Άν τώρα μιλάμε για μονάδες που είναι έπίσης οικονομικές, έχουν δηλαδή χαμηλή παραγωγικότητα, όπως π.χ. κάποια ρυπογόνα πριονιστήρια κατά μήκος τών έθνικών οδών που άπασχολούν έλάχιστα εργαζόμενους, ή έπιβολή φορολογίας έχει ταυτόχρονα ένα οικονομικό και ένα οικολογικό περιεχόμενο.

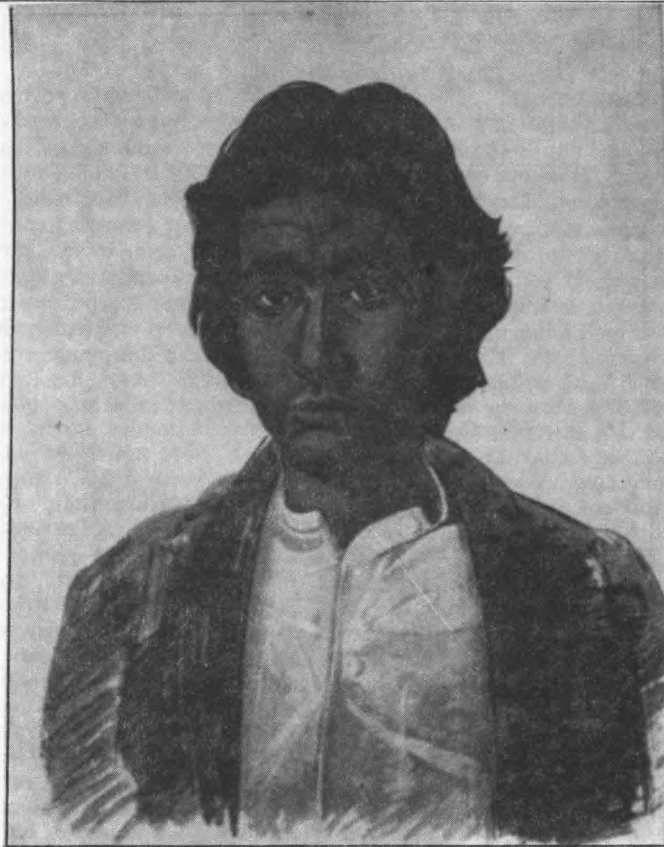
Η φορολογική πολιτική του δήμου πρέπει, έπίσης, να άσκειται και προς τό κράτος. Όταν π.χ. άποφασίζεται να κτιστεί τό Όλυμπιακό Στάδιο, πρέπει όλοι να γνωρίζουν ότι δέν πρόκειται απλώς για μιά άγοραπωλησία γής, αλλά και για μιά συγκεκριμένη δέσμευση χώρου μέ όλες τίς χωροταξικές έπιπτώσεις που έχει. Τό κράτος έδω πρέπει να πληρώσει, όπως πρέπει να πληρώσει και για τίς στρατιωτικές μονάδες που άποθηκεύουν καύσιμα ή άλλα υλικά ή και για στρατόπεδα εκπαίδευσης που δεομεύουν δημοτικό χώρο. Ό ΟΑΣ και τά ΗΠΑΠ που όχλούν και ρυπαίνουν τήν πόλη πρέπει έπίσης να πληρώνουν.

Πολίτης: Στο πρόγραμμα τής κίνησης σας γίνεται έκτενης άναφορά στην επιδιωκόμενη άποδυνάμωση του ρόλου του ΙΧ στην πόλη και τήν προώθηση μέσων σταθερής τροχιάς, ποδηλατοδρόμων κ.λπ. Μήπως, ενώ αυτά θά μπορούσαν να γίνουν σε μιά μικρή κλίμακα, π.χ. στο κέντρο τής πόλης, δέν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν σε μεγαλύτερη κλίμακα; Και για να είμαστε πιο άκριβεις, υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο «μοντέλο» λειτουργίας τής πόλης, που να μπορεί να έنسωμάτωση και τούς ποδηλατοδρόμους;

Μ. Μοδινός: Ναι, υπάρχει ένα «μοντέλο» που θά λέγαμε ότι προβλέπει τό σταδιακό «ξεφούσκωμα» τής πόλης από τά ιδιωτικά αυτοκίνητα. Γιατί αν λέγαμε σήμερα ότι φεύγει τελείως τό ΙΧ από τήν Αθήνα, θά έδημιουργείτο τεράστιο κοινωνικό πρόβλημα. Όσο και αν κατηγορούμε τό ΙΧ, πρέπει να άναγνωρίσουμε ότι παίξει ένα ρόλο στην πόλη. Γι' αυτό επιδιώκουμε τήν έφαρμογή μέτρων άυστηρής κλιμάκωσης για τήν άπομάκρυνση του ιδιωτικού αυτοκινήτου. Η πρότασή μας λέει ότι σύντομα πρέπει να κυκλοφορεί τό 1/5 τών αυτοκινή-

των και όχι τα μισά, εντός ενός διευρυμένου διακτυλίου. Αυτό όμως θα προϋπέθετε άμεση ανανέωση των λεωφορείων, με νέα καθαρής τεχνολογίας, βελτίωση της ποιότητας του ντήζελ και άμεση δρομολόγηση του περιφερειακού σιδηροδρόμου σε σύνδεση με το δίκτυο του ΟΣΕ των γραμμών 'Αθηνών - Χαλκίδας, καθώς και τη δημιουργία νέου δικτύου σταθερής τροχιάς επιφανειακών τράμ. Θα 'ταν παράλογο να πει κανείς ότι όλα αυτά θα μπορούσαν να γίνουν μέσα σε μία μέρα. 'Εντούτοις δεν μπορούμε παρά, τουλάχιστον, να αρχίσουμε να τα επιδιώκουμε.

'Υπάρχει ένα σημείο στο οποίο αξίζει να αναφερθούμε. 'Όλες οι συγκοινωνίες έχουν ως άφετηρία και τέρμα το κέντρο της 'Αθήνας. Δεν υπάρχουν διαμπερείς κινήσεις που θα εξυπηρετούσαν το κέντρο, αλλά ταυτόχρονα και άλλες περιοχές. 'Υπάρχουν συγκεκριμένες προτάσεις των συγκοινωνιολόγων μας για γραμμές-«κορμούς» οι οποίες θα ξεκινάνε από αντιδιαμετρικά σημεία στην πόλη, όπως και για περιμετρικές γραμμές που θα εξυπηρετούν διάφορα σημεία της πόλης. Νά φανταστεί, δηλαδή, κανείς ένα ακτινωτό δίκτυο που θα εξυπηρετείται από δμοκέντρους κύκλους. 'Αν σήμερα μās ρωτήσει κάποιος πώς να πάει στα Σεπόλια, στο Περιστερί ή στην 'Ηλιούπολη, δεν ξέρουμε να του πούμε αν υπάρχει λεωφορείο. 'Αποτέλεσμα είναι να παίρνει κανείς ταξί, αν τό βρεί κι αυτό κι αν μπορεί να τό πληρώσει. Οι προτάσεις αυτές είναι λογικές και δεν έχουν εφαρμοστεί, είτε λόγω φυσιολογικής αδράνειας κράτους και δήμου είτε λόγω άλλων δουλειών. Παλιά δλοι κατέβαιναν στο κέντρο χωρίς οι γειτονίες να έχουν επαφή μεταξύ τους. Σήμερα, όμως, με την κινητικότητα μέσα στην πόλη και τις υπερτοπικές λειτουργίες αυξάνεται ή αναγκαϊότητα τέτοιων «κορμών». Κακά τά ψέματα, σήμερα ένας ποδηλάτης διακυβεύει τη σωματική του άκεραιότητα καθημερινά και, μάλιστα, πολύ περισσότερο από έναν εποχούμενο σε μοτοσικλέτα. 'Επίσης εισπνέει δεκαπλάσια ποσότητα ρύπων από οποιονδήποτε άλλον. 'Εχουμε πολύ συγκεκριμένες προτάσεις ποδηλατοδρόμων, που αν, όμως, δεν συνδεθούν με τον περιορισμό των ΙΧ και την αύξηση των μαζικών μέσων μεταφοράς δεν μπορούν να εφαρμοστούν. Τέλος, υπάρχουν οι προτάσεις μας για πεζοδρομήσεις που συνδέονται, επίσης, με τό συγκοινωνιακό. Τά παιδιά θα μπορούσαν να πηγαίνουν στα σχολεία τους με τά πόδια, αν υπήρχαν πεζοδρομοι και αν ή διαδρομή ήταν ευχάριστη. Γενικά, όταν περπατάει κανείς, και γυμνάζεται και πάει πιο γρήγορα σήμερα εκεί που θέλει, παρά με οποιοδήποτε συγκοινωνιακό μέσο.

Πολίτης: Μία τελευταία ερώτηση, πιο γενική. 'Αναφέρθηκες προηγουμένως στην δξύτατη κοινωνική πόλωση που υπάρχει στο Λεκανοπέδιο. Αυτή ή πόλωση εκφράζεται και σε επίπεδο δήμων, δηλαδή θεσμικά. 'Από τή μία μεριά υπάρχει ο Δήμος 'Αθηναίων, σχετικά τακτοποιημένος, παρά τά προβλήματά του και από τήν άλλη μία σειρά δήμων αυτόνομων, αλλά πολλά προβλήματα. Θα ήσουν υπέρ τής ένοποίησης του ευρύτερου δήμου τής 'Αθήνας;

Μ. Μοδινός: Δεν είμαι έτοιμος να απαντήσω σ' αυτό. 'Υπάρχει, βέβαια, ένας διοικητικός παραλογισμός στα όρια των δήμων με αποτέλεσμα τά όρια μεταξύ τους να είναι δυσδιάκριτα. Οι καιροί είναι ώριμοι για μία αναδιάρθρωση, αλλά δεν ξέρω πόσο μακριά μπορεί να πάει αυτό. Πάντως, θά ήταν απλό και επαναστατικό αν ή νέα 'Αθήνα καθοριζόταν με μία αεροφωτογραφία που θά έδειχνε που σταματάει ή πυκνή δόμηση και πού αρχίζουν κάποιες άλλες περιοχές.

Πολίτης: 'Ας αντιστρέψουμε τό ίδιο ερώτημα, αναφερόμενοι σε δσα, επίσης, είπες προηγουμένως για τό πνίξιμο των άρμοδιοτήτων των δήμων από τό κράτος. 'Αν υπήρχε μία κυβέρνηση που ήθελε να επέμβει σε κάποια πράγματα υπέρ των δήμων και έπεδίωκε τήν ένοποίηση δήμων τής ευρύτερης περιοχής τής πρωτεύουσας πιστεύεις ότι τά υπάρχοντα δημοτικά σχήματα θά συμφωνούσαν;

Μ. Μοδινός: 'Όχι, θά ήταν αντίθε-

τα, αφού έτσι θά χάνονταν καμιά διακοσαριά δήμοι. Αυτά είναι πόστα που, πέραν τής προσωπικής καταξίωσης όρισμένων άτομων, προσφέρουν και πρώτη ύλη για κομματική αντιπαράθεση και δύναμη στους κομματικούς μηχανισμούς. Φοβάμαι όμως ότι τό κράτος δεν θά ξεκινούσε ποτέ μία τέτοια ιστορία.

Πολίτης: Κατά πόσον οι συνδυασμοί του δικού μας χώρου που καταβαίνουν στους περιφερειακούς δήμους έχουν ένωματώσει αυτό τό αίτημα τής ύπαγωγής του δήμου τους σ' έναν ευρύτερο δήμο τής 'Αθήνας;

Μ. Μοδινός: 'Απ' όσο ξέρω αυτό δεν έχει γίνει ακόμα.

Πολίτης: Συνεπώς, συλλαμβάνουμε τους έαυτούς μας ανακόλουθους.

Μ. Μοδινός: Δυστυχώς. Θα έλεγα ότι έδω ή λεγόμενη οικολογική σκέψη που προάγει τό τοπικό και τό μικρό κάνει ένα μεγάλο λάθος. Τό τοπικό και τό μικρό είναι καλό στο βαθμό που είναι όριοθετημένο. 'Ενα μικρό χωριό που διασχίζεται από μία έθνική όδο παύει να έχει τις άρετές του μικρού. Τό ίδιο συμβαίνει στο Λεκανοπέδιο.

Πολίτης: Τελειώνοντας, εύχόμαστε καλή έπιτυχία στο ψηφοδέλιό σας, μία έπιτυχία που, αν όχι τίποτε άλλο, θά έπιτρέψει να συνεχισθούν ο διάλογος, ή έρευνα αλλά και ή πρακτική δράση, ώστε τά δημοτικά προβλήματα να αναδειχθούν, να αποτελέσουν στόχους ενός γενικότερου κοινωνικού κινήματος.

Γερμανική Ένοποίηση: Νίκη του Ευρωπαϊκού Όρθολογισμού;

Τή νύχτα της 2ας προς 3η Οκτωβρίου δλοι οι Γερμανοί θά τή θυμούνται για άρκετό καιρό άκόμα. Ένα θεμελιώδες ιστορικό γεγονός έλαβε χώρα, πού σίγουρα θά αποτελέσει τήν άφετηρία γενικότερων ανακατατάξεων τόσο στό έσωτερικό τής ένοποιημένης πλέον χώρας, όσο και στά πλαίσια τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας, αλλά και ευρύτερα σέ δλόκληρο τόν κόσμο. Μιά ευρωπαϊκή, για τήν ώρα, υπερδύναμη γεννήθηκε.

Ποιές προοπτικές λοιπόν διαγράφονται για τό άμεσο και τό άπώτερο μέλλον; Ό ρεαλισμός τής σημερινής «πολιτικής τάξης» τής Γερμανίας κατά πόσο μπορεί νά κατασιγάσει τούς φόβους τών Ευρωπαίων πολιτών για τήν αναβίωση του γερμανικού έθνικισμού, έστω και άν αυτή τή φορά φαντάζει άπομακρυσμένος από αυτόν του Β' Παγκοσμίου πολέμου;

Είναι σίγουρο ότι ή θέση και κυρίως ή πολιτική δυναμική τής Γερμανίας σήμερα είναι σχετικά δύσκολο νά προσδιοριστεί. Ός τά χθές ή λελογισμένη «δυτική» ένσωμάτωσή της, πού τής έπεβάλλετο ως μία αναγκαιότητα μέσω του ΝΑΤΟ και τής ΕΟΚ, έπέτρεψε άφ' ενός νά μήν όδηγηθεί ή πρώτη Δυτ. Γερμανία σέ μία θέση πολιτικής και στρατιωτικής ουδετερότητας άπέναντι στό άνατολικό μπλόκ, και άφ' έτέρου έδωσε τή δυνατότητα στή Γαλλία νά παίξει ένα κεντρικό πολιτικό ρόλο στις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Η κατάκτηση εκ μέρους τής Δυτ. Γερμανίας τής δεύτερης θέσης στις παγκόσμιες έμπορικές ανταλλαγές μπορεί νά ήταν ό καρπός του μόχθου τών πολιτών της αλλά και τής θέσης πού αντικειμενικά τής είχαν έπιφυλάξει οι σύμμαχοι. Δέν μεταφραζόταν όμως σέ πολιτική δύναμη, ίκανή νά χαράξει μία διαφορετική στρατηγική στό έσωτερικό τής Ευρώπης.

Σήμερα ή ένοποιημένη Γερμανία έχει μπροστά της έλευθερο τό πεδίο για νά μετεξελιχθεί σέ μία πολιτική υπερδύναμη. Είναι κάτι παραπάνω άπό σαφές σήμερα, ότι ή προσεχής ένταξη τριών «άνατολικών» χωρών στήν ΕΟΚ, Πολωνία - Ούγγαρια - Τσεχοσ-

λοβακία, θά περάσει μέσα από τή Γερμανική διαμεσολάβηση, άκυρώνοντας έτσι τούς κόπους τών Γάλλων, και προσωπικά του Φρανσουά Μιτεράν, νά αποτελέσουν αυτοί τό κατώφλι για τήν έπικείμενη εισδοχή τους. Η άνατολική επέκταση τής Ευρώπης, τής ΕΟΚ, θά περάσει άναγκαστικά από τά γερμανικά χέρια μέ δσα αυτό μπορεί νά σημαίνει, τουλάχιστον στό επίπεδο τής χάραξης κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής.

Έτσι φαίνεται ότι ή γερμανική «άπειλή» έστιάζεται περισσότερο στόν οικονομικό γιγαντισμό τής χώρας, παρά στήν αναβίωση του έθνικισμού. Ένας οικονομικός γιγαντισμός όμως πού άπειλεί νά πάρει στά χέρια του τήν Ευρώπη δλόκληρη, και πού για μερικούς παρατηρητές, μπορεί νά όδηγήσει στή δημιουργία άλλων καταστάσεων, έστω και άν Γερμανοί και Γάλλοι πολιτικοί διαβεβαιώνουν ότι, σέ κάθε περίπτωση, ή Γερμανία δέν είναι Ιαπωνία. Σέ ένα άλλο επίπεδο, στό έθνικιστικό, ή ένδεχόμενη άπειλή φαίνεται νά έξορκίζεται. Η σημερινή ένοποίηση δέν έχει καμία σχέση, διατείνονται άρκετοί άναλυτές, μέ τόν προπολεμικό ναζιστικό συνασπισμό.

Οι σημερινοί Γερμανοί παρακολούθησαν τίς εξελίξεις προς τήν ένοποίηση ως άπλοι θεατές, χωρίς νά συμμετέχουν, ως δρώντες φορείς, στή νέα έθνική παλιγγενεσία: έπρόκειτο για μία ένοποίηση αθόρμητη, άντικειμενικά και ιστορικά άναπότρεπτη, και όχι άναγκαστική, από τή στιγμή πού ή κατάρρευση του άνατολικογερμανικού καθεστώτος ήρε τό μοναδικό εμπόδιο του διαμελισμού τής χώρας και όδηγησε στή «δυτική» τής «άπορρόφηση». Μόνο ή ιστορική άμνησία και ή τρομακτική δύναμη πού συγκεντρώνεται μπορεί νά αποτελέσει έναν ένδεχόμενο κίνδυνο, πού όμως φαντάζει άόρατος.

Πόσο άόρατος όμως, από τή στιγμή πού κατά τά τελευταία χρόνια έχουν δοθεί, σέ μικρή διάσταση βέβαια, κάποια έπικίνδυνα δείγματα γραφής.

Όσο και άν έπιμένει ό Κόν Μπεντίτ ότι τό μόνο πού σώζει τήν κατάσταση ως προς τήν αναβίωση του γερμανικού έθνικισμού είναι ή διαρκής υπενθύμιση του Άουσβιτς και του Γκούλαγκ (*Liberation*, 3.10.90), τό μαζικό φαινόμενο βεβήλωσης Έβραϊκών τάφων από ναζιστικές συμμορίες καθώς και ή έκδηλη άγωνία τών τριακοσίων Έβραίων τής πρώην Άνατ. Γερμανίας για τά μελλούμενα είναι ένδεικτικό.

Στό οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο βέβαια τά πράγματα παρουσιάζονται άκόμα πιο συγκεχυμένα και άρκούντως ένδεικτικότερα. Η έξαγωγή, μυστικά, χημικών δπλων και δπλικών συστημάτων προς τρίτες χώρες, στό Ιράκ και τή Λιβύη δηλαδή, συνιστά ένα πρώτης τάξεως παράδειγμα για τό τί θά συμβεί άν ή γερμανική «παρέκκλιση», πού σήμερα για πολλούς κινείται στό χώρο τής φαντασίας, άποτελέσει τόν κανόνα. Αύτή ή άγωνία όδήγησε πρόσφατα (*Liberation*, 3.10.90) τόν Ροζέ Φωρού, Γάλλο ύπουργό Βιομηχανίας, νά άναρωτηθεί δημόσια:

«Άν νομίζετε πώς υπερβάλλω δείτε ένα όποιοδήποτε φύλλο τής *Φρανκφούτερ Άλγκεμείνε Τζάιτουνγκ*. Ένώ άπειλείται πολεμική σύρραξη στόν Κόλπο, ενώ όλες οι δυτικές έφημερίδες τιτλοφορούν τίς πρώτες σελίδες τους μέ τά γεγονότα πού άφορούν τήν Ευρώπη αλλά και τή Γερμανία, ή πρώτη σελίδα αυτής τής γερμανικής έφημερίδας άσχολεείται μέ τίς έσωτερικές Ιντριγκες τών δυτικογερμανικών κομμάτων για τίς Βαυαρικές εκλογές ή μέ τίς νομικές ιδιαιτερότητες πού σχετίζονται μέ τήν έπανενοποίηση και πού μόνο ή γερμανική πολιτική τάξη είναι ίκανή νά κατανοήσει... Τελικά, αυτό πού ζητάμε από τούς Γερμανούς, αυτό πού έγώ προσωπικά θά ζητούσα από τή Γερμανία, είναι νά σταματήσει νά παίξει τό παιχνίδι τής αυτοϊκανοποίησης, μέ τά άναριθμητά έπιστημονικά συμπόσια περί τής γερμανικής ταυτότητας, και νά σκεφθεί λίγο περισσότερο μέ δρους παγκοσμιοτητας, νά πάρει στά χέρια της ένα μέρος του φορτίου από τίς παγκόσμιες υποθέσεις».

Και βέβαια όλα αυτά στά πλαίσια τής άποκαλούμενης Κοινοτικής άλληλεγγύης.

Τό έρώτημα λοιπόν άν ή γερμανική ένοποίηση είναι τό αποτέλεσμα ενός ευρωπαϊκού όρθολογισμού μένει για τήν ώρα άναπάντητο, και στήν καλύτερη περίπτωση είναι προς άπόδειξη.

Άλέξης Παπαλιάς

Ο εξισλαμισμός τῆς πολιτικῆς

Μέ ἀφορμή τὴν κρίση στὸν Περσικό

Οι ἐξελίξεις στὸ ἐνδοαραβικό μέτωπο κατὰ τὴ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ καλοκαιριοῦ, πού σφραγίστηκαν μέ τὴν εἰσβολή τοῦ Ἰράκ στὸ Κουβέιτ καὶ τὴν ἀπειλή κατὰ τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητάς τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας, ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια, μέ δραματικό ὄντως τρόπο, χρονίζοντα πολιτικά καὶ κοινωνικά φαινόμενα τῶν ἀραβικῶν χωρῶν. Φαινόμενα, πού ἴσως ποτέ μέχρι σήμερα δέν εἶχαν ἀναδειχθεῖ σέ ὄλη τους τὴν πολυπλοκότητα, στίς μεταξύ τους σχέσεις καὶ πού σίγουρα δέν ἐξαντλοῦν τὴ δυναμικότητά τους σέ ἀπλές ἀναγνώσεις τῶν κυρίαρχων στοιχείων. Καμιά ἀπὸ τίς ἤδη ὑπάρχουσες ἐρμηνευτικές ἐκδοχές, περιλαμβανομένης καὶ τῆς ὁποιας μαρξιστικῆς, κοινωνιολογικῆς, πολιτικῆς ἢ φιλοσοφικῆς, δέν μᾶς ἔχει προσφέρει τουλάχιστον μιά ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση γιὰ τὸν «εἰδικό» τρόπο συγχώνευσης τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ ἔθνικοῦ στοιχείου σέ σχέση μέ τὰ «διαφορετικά» ἀποτελέσματα πού παράγουν, δηλαδή τοὺς «διαφορετικούς» τύπους κρατῶν καὶ κοινωνιῶν πού σχηματίζονται.

Ἄλλὰ ἂς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ πῶς κοντά. Τὸ Ἰράκ ὡς τὰ χθές — ἀλλὰ καί, γιατί ὄχι, καὶ σήμερα; — ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα «κοσμικά καὶ πολιτισμένα» κράτη τῆς ἀραβικῆς κοινότητάς. Κοσμικό καὶ πολιτισμένο κράτος σέ αὐτὴ τὴν περίπτωσι σημαίνει ὅτι δέν ἦταν οἱ ἐξεγερμένες μάζες πού, κατεβαίνοντας στοὺς δρόμους, κραδαίνοντας φανατικά τὴν ἰσλαμικὴ τους πίστη, ἀπειλώντας θεοὺς καὶ δαίμονες, ἔβραζαν τὴ σφραγίδα τους στὴν κρατικὴ συγκρότηση. Σημαίνει ἀκόμα ὅτι τὸ καθεστῶς τοῦ μοναδικοῦ κόμματος πού βασιλεύει καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ βασιλεύει στὴ Βαγδάτη δέν ἦταν ἀναγκασμένο, γιὰ διάφορους λόγους, νὰ κάνει ὑπερβολικὴ χρῆσι τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου γιὰ τὴ δική

του σταθεροποίηση στὴν ἐξουσία. Σημαίνει τέλος ὅτι ὁ ἡγέτης κράτους καὶ κόμματος ἔχει σέ κάποιο βαθμὸ ἀσπαστεῖ μιά «ὀρθολογικὴ» διαχείρισι τόσο ὡς πρὸς τὴν κοινωνία ὅσο καὶ τίς διεθνεῖς σχέσεις τῆς χώρας του. Ὁ Σαντάμ Χουσεῖν ἦταν ἓνας «φωτισμένος» ἡγέτης, ἓνας «σοφός» ἄνθρωπος, μιά «ἀναντικατάστατη» φιγούρα, πού ὄλοι θά ἔπρεπε νὰ τὸν ὑπολογίζουν, νὰ τὸν ἐκτιμοῦν. Αὐτὰ δέν εἶναι λόγια τυχαῖα, οὔτε βγήκαν ἀπὸ στόματα ἀμφίβολης ἐγκυρότητας. Καὶ δέν ἀναφερόμαστε ἐδῶ σέ κανένα ΠΑΣΟΚ καὶ στίς προωθημένες σχέσεις του μέ τέτοιου τύπου κόμματα καὶ καθεστῶτα. Δυὸ ἐβδομάδες πρὶν τὴν εἰσβολή τοῦ Ἰράκ στὸ Κουβέιτ, ὁ Γάλλος ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμυνας, ὁ Ζάν Πιέρ Σεβενμάν, τὰ εἶχε βροντοφωνάζει στίς ἐφημερίδες τῆς Βαγδάτης...

Νὰ λοιπὸν πού βρίσκεται ἡ «ἀντίφασι». Ἐνα «κοσμικό» καθεστῶς, τοῦ ὁποῖου ἡγέται ἓνας «σοφός» ἡγέτης — ὁ ὁποῖος μᾶς ἔγινε τόσο οἰκείος ὥστε νὰ τὸν ἀποκαλοῦμε μέ τὸ μικρὸ του ὄνομα — καταλύει τὴν ἑδαφικὴ ἀκεραιότητα ἑνὸς ἀνεξάρτητου κράτους καὶ στίς πρώτες ἀντιδράσεις τῆς διεθνούς κοινότητάς ἀπειλεῖ μέ τὴν κήρυξη *ἱεροῦ πολέμου*, μέ πρῶτο σταθμὸ τὴν εἰσβολή στὴ Σαουδικὴ Ἀραβία καὶ τὸ κάψιμο τοῦ μισοῦ Ἰσραήλ. Πῶς λοιπὸν συντελεῖται ἐν μιᾷ νυκτί, κυριολεκτικά, ἡ μετάβασι ἀπὸ ἓνα καθεστῶς «ὀρθολογισμοῦ» σέ ἓνα ἄλλο, αὐτὸ τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ; Τί ἦταν αὐτὸ πού μᾶς εἶχε πείσει ὅτι ὄντως ὑπάρχει ἓνα σημαντικό ρήγμα στοὺς κόλπους τῆς ἀραβικῆς κοινότητάς, ρήγμα προάγγελος καινοτομιῶν καὶ ἀναθεωρήσεων γιὰ τίς «ἀγχιες» κοινωνίες τους; Τελικά ποιὸ ἦταν ἐκεῖνο τὸ ἔθνολογικὸ ἢ κοινωνιολογικὸ θεμέλι πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζομαστε γιὰ νὰ διακρίνουμε μιά *ριζικὴ*

διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν *παναραβισμό* καὶ στὸν *πανισλαμισμὸ*; Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ μηχανισμοὶ πού μεταμορφώνουν ἓνα «πολιτισμένο» κράτος σέ κράτος-τρομοκρατὴ;

Δέν πρόκειται βέβαια ἐδῶ, οὔτε κατὰ διάνοια, νὰ υἱοθετήσουμε κάποιο νεορατσιστικὸ φόβο ἀπέναντι στὸν ἀραβισμό καὶ στὸν ἰσλαμισμὸ. Ἄλλοῦ εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα πού πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ. Φαίνεται πλέον καθαρά ὅτι αὐτὲς οἱ δύο ἰδεολογικὲς συνιστώσες, ἀραβισμὸς καὶ ἰσλαμισμὸς, δέν εἶναι καθόλου *διακριτὲς μεταξύ τους*, ἀλλὰ ὅτι ἡ μία ἀποτελεῖ προϋπόθεσι τῆς ἄλλης, παραγωγὸς νοήματος ἢ μιά γιὰ τὴν ἄλλη. Συγκροτοῦν μέ ἄλλα λόγια μιά *ἐκρηκτικὴ ἐθνικιστικὴ ταυτότητα*, πού ἀδυνατώντας νὰ χωνέψει ὁποιοδήποτε ἄλλο στοιχεῖο (γιὰ παράδειγμα τῆς διάκρισι *Δεξιᾶς/Ἀριστερᾶς*, ἢ τῆς σχέσι τῶν δύο φύλων), χαράσσει τίς δικές της διαχωριστικὲς γραμμές. Ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἀναγράφει στὴ σημαία του τὸ ἰρακινὸ Μπάαθ, πού θεωρεῖ τὸν ἀραβικὸ λαὸ ὡς τὸν περιούσιο λαὸ τῆς ἀνθρωπότητάς, πού ἀγωνίζεται γιὰ τὸν θρίαμβο καὶ τὴν εὐτυχία: *«ἐνὸς νέου ἐπὶλεκτου λαοῦ, ἐνὸς ἀραβικοῦ ἔθνους μέ τὴν αἰώνια ἀποστολή του»*¹. Ἐνὸς λαοῦ πού ἐκλαμβίνεται ὡς ἀδιαφοροποίητη ἐνότητα, ὁ ἀγῶνας τοῦ ὁποῖου εἶναι ἐντελῶς στερημένος κάθε κοινωνικῆς διεκδίκησις, ἢ, ὅπως τὸ ἐπισημαίνει ὁ Μαξιμ Ροντεσσόν, «ὁ ἀγῶνας πού διεξάγεται στόχο ἔχει τὴν ὑπέρτατη ἐξουσία, μιά νέα αὐτοκρατορία τῆς Βαβυλώνας καὶ ὄχι γιὰ τὴ λύτρωσι τῶν κολασμένων τῆς Γῆς»².

Συμπέρασμα *πρῶτο* καὶ σημαντικό λοιπὸν. Ἡ ἐθνικιστικὴ - θρησκευτικὴ ἰδεολογία, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὴν πρακτικὴ τοῦ χουσεϊνικοῦ καθεστῶτος, δέν μπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι ἀδιάφορη, δέν μπορεῖ ὄχι μόνο νὰ χρωματιστεῖ μέ κανενὸς εἶδους ἀνθρωπισμὸ ἢ ἀντιμπεριαλισμὸ, γιατί ἡ ἴδια εἶναι

Ιμπεριαλιστική και ρατσιστική, με την πύο σκληρή έννοια τών δρων. Έπιπλέον, οί τομές ανάμεσα στην κοσμική έξουσία με την Ισλαμική ιδεολογία είναι τόσες πού ο «όρθολογισμός» του καθεστῶτος γίνεται μιά καρικατούρα, ένα εξάμβλωμα μεταφυσικής πίστης γιά τόν λαό και έργαλειό βαρβαρότητας γιά τούς κυρίαρχους. "Όπως τό τονίζει με έξαιρετική ένάργεια ένας Γάλλος διανοούμενος: «... Άναμφίβολα ο κοσμικός φανατισμός (τύπου Άλγερινικού FLN, Σαντάμ Χουσεΐν, Άσσαντ...) δέν είναι λιγότερο όλοκληρωτικός από τό θρησκευτικό, άλλα δέν έχει άλλη διέξοδο από τό σημερινό πανόραμα, άρα τό φιάσκο. Έκει όπου ο θρησκευτικός προετοιμάζει μιά κάποια φυγή (ένα σύντομο πέρασμα από τό Θεό, έστω και συμβολικό), ο κοσμικός φανατισμός φυλακίζει έκλαμβάνοντας τόν έαυτό του γιά Θεό»³.

Αυτή τήν τραγική αλήθεια μās ανέδειξε ή κρίση του Περσικού κόλπου. Μιά αλήθεια τραγική γιατί περιλαμβάνει δυστυχώς όλόκληρο τόν άραβικό κόσμο. Άπό τή μιά άκρη ως τήν άλλη. Άπό τόν αντιδραστικό μουσουλμανισμό τής Σαουδικής Άραβίας, πού επιτάσσει οί γυναίκες τής χώρας, όταν πρόκειται νά ταξιδέψουν, νά κάθονται στό πίσω μέρος του λεωφορείου μέσα σέ κλούβα⁴, ως τό ίδιο τό Ίράκ, πού μέσω τής υπερβολικής προπαγάνδας γιά τόν ήγέτη του, νά φτιάχνονται ανέκδοτα από άρκετούς Ίρακινούς του είδους: «Κάποιος πήγε νά επιδιορθώσει τήν τηλεόρασή του. Τήν επομένη δέν ήταν έτοιμη. Μετά από δύο ήμέρες πηγαίνει νά τήν παραλάβει και βλέπει μέ έκπληξη τό πορτρέτο του Σαντάμ Χουσεΐν κολημμένο πάνω στην οθόνη. Ζητά εξηγήσεις από τόν τεχνικό και αυτός του άπαντά: "Γιατί θέλετε νά επιδιορθώσετε τήν τηλεόρασή σας από τή στιγμή πού ο Σαντάμ Χουσεΐν προσβάλλεται από αυτή από τό πρωί ως τό βράδυ;"⁵.

ΕΠΑΝΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ

Η περίπτωση του Ίράκ παρουσιάζει βέβαια σέ υπερβολικό μέγεθος αυτό και πού στη συντριπτική πλειοψηφία τών άλλων άραβικών χωρών συμβαίνει. Η αντιπαράθεση κοσμικού και θρησκευτικού στοιχείου, ενώ είναι ύπαρκτη σέ αυτές τίς χώρες και έχει τίς ρίζες της στά άντιαποικιακά κινήματα, παύει νά υπάρχει ή μάλλον εξακολουθεί νά λειτουργεί διαφορετικά όταν εμφανίζεται ή φτιάχνεται από τίς επίμερους πετρελαιομοναρχίες ένας (έξωτερικός) έχθρός. Αυτή ή κλασικό τύπο συσπείρωση αναπαράγει με διαφορετικό τρόπο τήν προηγούμενη άν-

τίθεση, επιφυλάσσοντας γιά μέν τούς «κοσμικούς» τεχνοκράτες τών κορυφών του κράτους τήν έκφραση μιάς ραφιναρισμένης και «όρθολογικής» παρουσίασης τών ζωτικών αναγκών τής χώρας, ενώ γιά τήν «μάζα» τό ιερό καθήκον προάσπισης τόσο τής έθν κο-θρησκευτικής παράδοσης, όσο ν τή συνέχισή της.

Άν όμως ή πλέμπα έχει αναλάβει νά εκπληρώσει αυτό τό δεύτερο καθήκον, άν ευρύτατες λαϊκές μάζες άναγνωρίζονται μέσα σέ μιά έθνοκοινο-θρησκευτική παράσταση τής ζωής τους, αυτό δέν σημαίνει ότι τά αντίστοιχα συναισθήματα άναφύονται από μόνα τους. Τό σύνολο τών Άραβικών κρατών διαπερνάται κατά τήν τελευταία είκοσαετία από δύο «διαφορετικά» Ισλαμικά πολιτικά και κοινωνικά κινήματα, κινήματα με ήγέτες και συνολικότερη κοσμοθεώρηση. Ο κοινός πόθος λαών και χωρών τής περιοχής γιά άνάπτυξη και κοινωνική δικαιοσύνη μετασχηματίζεται, με τήν παρέμβαση αυτών τών κινήματων, σέ ένα τυφλό άντι-δυτικισμό, πού συχνά παίρνει και τή μορφή ενός «άντι-ιμπεριαλισμού» χωρίς άρχές. Αυτό στό στόχο υπηρέτησαν μέχρι πρόσφατα οί σκληροί πυρήνες τών μουσουλμάνων κομμάτων, ή τυφλή τρομοκρατία, γνωρίζοντας όμως κατά τά τελευταία δύο χρόνια, μετά τό θάνατο του Χομεϊνί, μιά προίούσα ύπωση.

Στή δεύτερη κατηγορία άνήκουν τά λεγόμενα άσκητικά κινήματα, πού είναι κινήματα «μετριοπαθή», άπορρίπτουν τήν «από τά πάνω» καθοδήγηση τών «μαζών», και προκρίνουν τήν «από τά κάτω» διαπαιδαγώγησή τους με βάση τίς άρχές του Ισλαμισμού. Τά μέλη και οί όπαδοί αυτών τών κινήματων, πού —ας σημειωθεί— βρίσκονται παντού, σέ όλες τίς άραβικές χώρες, «συμπεριφέρονται όπως ο Προφήτης,

στή βάση τής συμπεριφοράς πού τά ιερά κείμενα του Κορανίου περιγράφουν, άκολουθώντας την κατά γράμμα, στην ένδυμασία τους, στον τρόπο πού τρώνε και πού κοιμούνται, στην σεξουαλική συμπεριφορά τους, στην άπαγόρευση κατανάλωσης κάποιων τροφών, στον άσκητισμό κ.λπ. Μέσα από αυτό ξαναζούν σήμερα ένα θεμελιώδη "Χρυσό Αίωνα" τών πρώτων χρόνων του Ίσλάμ...»⁶. Κλασική περίπτωση μαζικής πολιτικής άνάπτυξης αυτού του κινήματος βλέπουμε στην Άλγερία, με τή συντριπτική νίκη πού κατήγαγαν οί «μετριοπαθείς» Ισλαμιστές στις πρόσφατες δημοτικές εκλογές.

Αυτά τά δύο κινήματα έρχονται σήμερα νά επιβιβαιώσουν με τόν πύο τραγικό τρόπο τήν άποτυχία κάποιων «φωτισμένων» κοσμικών ήγεσιών στις άραβικές χώρες, αυτών τών ήγεσιών πού διαδέχθηκαν στην πτώση τους τίς άποικιοκρατικές κυβερνήσεις, νά εγκαθιδρύσουν προοδευτικά ένα δημοκρατικό καθεστῶς, στηριγμένο στον κοινοβουλευτισμό, στην ύπαρξη πολιτικών κομμάτων κ.λπ. Η Ισλαμική ιδεολογία, ή κυριαρχία της, ή μοναδικότητά της στηρίχθηκε, άναπτύχθηκε και συνεχίζει νά αναπτύσσεται σέ βάρος —στην άνυπαρξία μάλλον— ενός ελάχιστου προϋποτιθέμενου consensus γιά τόν τρόπο και τή μορφή του έκδημοκρατισμού, ως μιάς ουσιαστικής διαδικασίας έντός τής οποίας θά έπρεπε νά έχουν τή θέση τους όλες οί πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις. Με άλλα λόγια, ενώ τά πρώτα μεταποικιακά χρόνια καταγράφεται στό έσωτερικό αυτών τών κοινωνιών μιά σαφής τάση έκδημοκρατισμού τους (Νασσερισμός, στην Άλγερία μιά προσπάθεια άνάλογη σχετικά με τόν Χουάρι Μπουμεντιέν), μιά τάση δηλαδή έκκοσμίκευσης του Ισλαμισμού, τά τελευταία χρόνια, και κυρίως τήν τελευταία δεκαετία, συναντάται παντού τό φαινόμενο έξισλαμισμού τους ή, καλύτερα, επανεξισλαμισμού τους. Αυτή ή τελευταία τάση θά έπεκταθεί και στον Δυτικό κόσμο προοδευτικά. Άπό τό Παρίσι ως τή Νέα Ύόρκη, από τή Ρώμη ως τό Λονδίνο και τήν ΕΣΣΔ, ή αναβίωση του Ισλαμισμού μπορεί νά προσλαμβάνει διαφορετικές μορφές έκφρασης: έξαλλος φανατισμός ή ιδεολογικός φονταμενταλισμός, ή ουσία όμως είναι ή ίδια. Τό διάβημα τών άραβικών πληθυσμών γιά τήν εγκαθίδρυση νέων έπικοινωνιακών πρακτικών σέ διαπροσωπικό, και κυρίως συλλογικό, επίπεδο, γιά τήν επανασύσταση τής χαμένης κοινότητας, πού ο «δυτικός» πολιτισμός και ή τεχνολογία «του» έριξε στό περιθώριο, προσλαμβάνει καθαρά πολιτικές διαστάσεις. Τό μαζικό φαινόμενο άντιδυτικής ξενοφο-

βίας που παρουσιάζεται στις μητροπόλεις της Μέσης Ανατολής γίνεται το προνομιακό δχημα πολιτικοποίησης των νέων γενιών, που αρχίζουν να αμφισβητούν τον τρόπο και τις μορφές διακυβέρνησής τους. Τά κινήματα επανισλαμισμού είναι κινήματα μαζικά, πολιτικά, με άμεση στόχευση την κυβερνητική έξουσία των χωρών στις όποιες αναπτύσσονται. Ήγέτες τους είναι οι νέες πολιτικές γενιές που εμπρακτα αμφισβητούν τη «δυτικοφιλία» των καθεστώτων, οι όποιοι, σε αντίθεση με τη σημερινή τεχνοκρατία που στελεχώνει τα κράτη τους, δεν έχουν ποτέ πατήσει το πόδι τους στο Καρτιέ Λατέν ή στο Μπέρκλεϋ.

Σέ αυτό τό πλαίσιο θά πρέπει νά δοϋμε και τήν κρίση του Περσικού. Όποιες και αν είναι οι ιδιαιτερότητες της Ιρακινής επιδρομής και, επιπλέον, όποιες και αν είναι οι επίσημες δικαιολογίες που προβάλλονται για νά τή νομιμοποιήσουν στην κοινή συνεί-

δηση, δέν παύει —τό αντίθετο μάλιστα— νά καταγράφεται σέ αυτή τή συνολικότερη κοινωνική και ιδεολογική κίνηση μέ άδηλες για τήν ώρα απολήξεις.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

1. Άρθρο του Maxime Rodinson στον *Nouvel Observateur*, αναδημοσιευμένο περιληπτικά στην *Καθημερινή* (1.9.90) σέ επιμέλεια Ρτχ. Σωμερίτη.
2. Στο ίδιο.
3. Daniel Sibony, «SOS lâcheté», *Liberation*, 9.8.90.
4. Jose Jose Cohen, «Τό δίλημμα του Σαντάμ Χουσεϊν», *Καθημερινή*, 1.9.90.
5. Αναφέρεται στό ενδιαφέρον κείμενο του Mohamed Bassri, «La situation culturelle en Irak: bref apercu», *Liberation*, 11-12.8.90.
6. Gilles Kepel, «Les Mouvements de "reislamisation"», *Le Monde*, 29.9.90 (στό ειδικό ένθετο Livres, no 8).

Ο παναραβισμός άπειλείται

Η κατάληψη του Κουβέιτ από τό Ιράκ συνιστά τήν επόμενη πράξη του Ιρακινόιρακικού πολέμου. Οι ιδιαιτερότητες της Ιρακινής επιδρομής έχουν συνοπτικά ως ακόλουθως. Μέ τή λήξη του πολέμου Ιράκ-Ιράν (1988), τό καθεστώς του Σαντάμ Χουσεϊν άρχισε νά αντιμετώπιζει τή λαϊκή δυσάρεσκεια των άτομικών άπολογισμών. Η στρατιωτική έκστρατεία εναντίον του Ιράν, ή όποια στην αρχή φάνταζε —στη σκέψη των Άράβων έθνικιστών του Ιράκ— σαν ένας σύντομος και δικαιος άγώνας για τήν εκδίωξη των «προαιωνίων έχθρών» από τό Σάτ-έλ-Άράμπ, άποδείχθηκε μία πολυετής αίματοβαμμένη περιπέτεια μέ εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς, μέ πολλές δεκάδες χιλιάδες αιχμαλώτους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης του Ιράν, μέ τέρστιες καταστροφές, έρείπια, κακουχίες και στερήσεις. Μέ τό χειρότερο εν καιρώ ειρήνης: τήν άσφυκτική στρατιωτικοποίηση της ζωής.

Τό καθεστώς είχε παράλληλα νά αντιμετώπισει έναν πανίσχυρο στρατό, τον πιο ισχυρό στρατό της περιοχής έλέω του προηγηθέντος πολέμου, ένα στρατό που είχε πρό πολλού ά-

παλλαγει από τήν κηδεμονία του κόμματος Μπάαθ και ίσως άρχιζε νά διαφεύγει από τον άπόλυτο έλεγχο αυτού του ίδιου του Σαντάμ Χουσεϊν. Για νά προλάβει τις δυσάρεστες συνέπειες αυτών των άπειλών (αν και δέν υπήρχαν οι προϋποθέσεις οργανωμένης έκφρασής τους λόγω της εγκαιρης άπάλειψης κάθε πιθανού αντιπάλου), ο Σαντάμ Χουσεϊν προχώρησε σε έκκαθαρίσεις στο στρατεύμα και σε κάποια έλεγχόμενα πολιτικά άνοίγματα. Άνεπαρκή πάντως στο νά συντηρήσουν τό «θείο μεγαλειό» του δικτάτορα: έπρεπε νά φύγει έντυπωσιακά προς τά μπρός για νά δραπετεύσει από αυτούς τους κινδύνους.

Η προσάρτηση του Κουβέιτ συνδύαζε τό τερπνόν μετά του ωφέλιμου. Έξάλλου, τό Ιράκ, που έχασε τόσες εκατοντάδες χιλιάδες άνδρες για νά υπερασπισθεί τους έμίρηδες του Κόλπου από τον χομεινισμό, είχε εκ των πραγμάτων τον πρώτο λόγο. Ένδεχομένως, αυτός νά ήταν και ένας από τους λόγους του Ιρακινόιρακικού πολέμου: ο Σαντάμ Χουσεϊν υπερασπιζόταν έτσι τά «δικαιώματά» τους στις πετρελαιοπηγές του Κουβέιτ.

Για τήν επιδρομή στο Κουβέιτ υπήρχαν οι ύλικές προϋποθέσεις: πολυπληθές, συγκροτημένο και υπερεξοπλισμένο στρατεύμα (1.000.000 άνδρες, 5.500 άρματα μάχης, 500 μαχητικά άεροσκάφη, 160 μαχητικά ελικόπτερα, 3.700 ρουκέτες) εναντι εδαρίθμων και μέ πολύ λιγότερα μέσα Κουβετιανών (20.000 άνδρες, 275 άρματα μάχης, 36 μαχητικά άεροσκάφη, 18 μαχητικά ελικόπτερα, 92 ρουκέτες).

Υπήρχαν επίσης και οι ήθικοϊδεολογικές προϋποθέσεις: ο Σαντάμ Χουσεϊν στράφηκε εναντίον μιας από τις μισητές στους φτωχούς (και όχι μόνον αυτούς) Άραβες δυναστείες των σεΐχηδων του Κόλπου, δυναστείες πάμπλουτες, άπληστες, διεφθαρμένες και ξενόδουλες, εναντίον των Άλ Σαμπάχ του Κουβέιτ που βαρύνονται μέ σωρεία άμαρτημάτων. Τό πρόσφατο έγκλημά τους, αυτό που ύποτίθεται ότι έξόργισε τον Σαντάμ Χουσεϊν, ήταν ή άνατροπή των ποσοστώσεων του ΟΠΕΚ λόγω της έπιθυμίας του Κουβέιτ και των Ένωμένων Άραβικών Έμιράτων νά άντλήσουν όσο γίνεται περισσότερο πετρέλαιο, ρίχνοντας έτσι τις τιμές (τόν περασμένο Ιούλιο ή τιμή του πετρελαίου ήταν μόλις 16 δολάρια τό βαρέλι) και συσσωρεύοντας πιο πολύ πλούτο, κυρίως άτομικό πλούτο από τις μίζες, έλέω αυξημένων πωλήσεων. Τό ότι οι Άλ Σαμπάχ υπήρχαν τραπεζίτες του Ιράκ στον πόλεμο εναντίον του Ιράν άποτελούσε λεπτομέρεια, εύκολα άνασκειάσιμη μέ τά ίδια άκριβώς έπιχειρήματα των Ισλαμιστών του Ιράν που αυτοί πρώτοι αναβάθμισαν, κατά τήν τελευταία δεκαετία, τή λαϊκή όργη εναντίον των έμίρηδων. Άλλωστε, οι έμίρηδες πλήρωσαν για νά γλιτώσουν από τον Χομείνι.

Η ιδιοποίηση των πετρελαίων του Κουβέιτ (ήμερήσια παραγωγή 1,8 εκατομμύρια βαρέλια εναντι 2,8 του Ιράκ) θά ήταν ένα ευπρόσδεκτο δώρο για τους Ιρακινούς (μέ κατά κεφαλή εισόδημα 3.000 δολάρια εναντι 13.400 δολαρίων οι Κουβετιανοί). Δώρο που τους «άνηκε ιστορικά» μία και τό Κουβέιτ ήταν ένα δυτικό δημιούργημα που άποσπάστηκε από τήν Ιρακινή έπαρχία της Βασόρας πριν από σαράντα χρόνια.

Όπως προκύπτει από τις μετέπειτα εξέλιξεις, τό κόστος αυτού του δώρου δέν είναι, μέχρι νεωτέρας, άπαγορευτικό. Οι διεθνείς αντιδράσεις, παρά τήν όμολογουμένης πρωτοφανή «όμοψυχία» της συντριπτικής πλειοψηφίας των κυβερνήσεων των άλλων χωρών στην έπιβολή του εμπάργκο, δέν είναι και όπωσδήποτε δέν θά είναι ενιαίες. Άφου ξεπεράστηκαν οι άμεσοι κίνδυνοι στρατιωτικού πλήγματος (πρωτίστως από τις ΗΠΑ και τό Ισραήλ) κατά τις πρώτες ήμέρες μετά τήν εισβολή στο Κουβέιτ, αυτό τό κόστος πα-

ραμένει άγνωστο πλὴν όμως διαπραγματεύσιμο.

Αν καί μιά πολεμική σύρραξη ή μιά άστραπιαία στρατιωτική επιχείρηση καταστροφής τής πολεμικής μηχανής τοῦ Ἰράκ ή ή φυσική εξόντωση τοῦ Σαντάμ Χουσεϊν ή ένας «χειρουργικός» βομβαρδισμός τοῦ Ἰράκ σύμφωνα μέ τίς ύποδείξεις τοῦ Κίσιγκερ καί άλλων στίς ΗΠΑ παραμένει στήν ήμερήσια διάταξη, τό κλίμα πού άρχισε ήδη νά επικρατεῖ είναι τό κλίμα τής «είρηνικής διευθέτησης» τής κρίσης καί όχι μόνον ο πυρετός τῶν άπειλητικών προειδοποιήσεων. Τά πράγματα, βέβαια, είναι ρευστά, πάρα πολύ ρευστά καί ίσως άβριο ή «λογική τοῦ πολέμου» νά έχει τό πάνω χέρι.

Περιθώρια άναπνοής

Γιά νά άποφασισθεῖ, στίς μέρες μας, μιά τέτοια στρατιωτική επιχείρηση άπό χώρες όπως οί ΗΠΑ πρέπει νά ληφθοῦν ύπόψη πάρα πολλοί παράγοντες καί κυρίως τό κόστος σέ ανθρώπινες ζωές άμερικανῶν πολιτῶν. Τό Ἰράκ δέν είναι Γρανάδα, ούτε βρισκόμαστε στήν εποχή τοῦ πολέμου τοῦ Βιετνάμ. Εξάλλου, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, ή νομική ιδεολογία περί «άρχῶν τοῦ διεθνούς δικαίου» καί οί πρώτες αντιδράσεις άγανάκτησης γιά τήν κατάλυση τής κυριαρχίας ενός άδύναμου κράτους άπό ένα κατά πολύ ισχυρότερο κράτος, άπονευρώνονται καί καταπίπτουν σέ νεκρά σχήματα λόγου άνούσιων δηλώσεων. Ὁ πραγματισμός επιβάλλει σιγά σιγά τίς δικές του, πολύ πύο συγκεκριμένες, εικόνες; άξίζει νά πολεμήσουμε γιά τό κατασκευασμένο άπό τήν άποικιοκρατία κρατίδιο τοῦ Κουβέιτ; Γιατί πρέπει νά διαλέξουμε μεταξύ μίας δικτατορίας καί μίας φεουδαρχίας; Πρέπει νά ληπθοῦμε γιά τούς έμμηδες; Ἐνῶ παρακολουθοῦμε άπλῶς τήν κατοχή άραβικῶν έδαφῶν καί τόν έποικισμό τής Παλαιστίνης άπό τό Ἰσραήλ, γιατί νά στρατευτοῦμε σέ μιά νέα «Σταῦροφορία» γιά τό Κουβέιτ; Για τά πετρέλαια τής περιοχής; Λές καί ήταν ή άπουσία έλέγχου τής περιοχής πού προκάλεσε τίς προηγούμενες «πετρελαικές κρίσεις». Ποιά θά είναι ή άποζημίωση (δπως άναρωτιέται καί ο Ζάν Μαρί Λεπέν πού συχνά εκφράζει τά άνομολόγητα συναισθήματα, τά θαμμένα στά τρίαβαθα τῶν ψυχῶν μας); Ἐν αυτά καί παρόμοια συναφή εύδοκιμοῦν στό πεδίο μάχης τής κοινής γνώμης τῶν άναπτυγμένων χωρῶν τοῦ Βορρά, στίς ψυχές τῶν λαῶν τοῦ Νότου καί κυρίως στίς ψυχές τῶν Ἄραβων οί εικόνες διαφέρουν.

Οί λαοί τῶν Ἄραβικῶν χωρῶν έμφοροῦνται άπό τήν ιδεολογία τοῦ πα-

ναρισμοῦ / πανισλαμισμοῦ πού έχει ακόμα βαθιές ρίζες. Ἄξίζει νά διαβάσει κανείς τό άρθρο «Ὁ έξισλαμισμός τής πολιτικής» τοῦ Ἄνδρέα Πανταζόπουλου στό άνά χείρας τεῦχος γιά νά πάρει μιά γεύση αὐτῆς τής ζένης γιά μās ιδεολογίας. Ἐν δέ συμπληρώσουμε αὐτή τή γεύση μέ τή συγκεκριμένη άντιιμπεριαλιστική χροιά, πού έδωσε στήν προσάρτηση τοῦ Κουβέιτ ή στρατιωτική παρουσία τῶν ΗΠΑ καί τῶν άλλων χωρῶν τής Δύσης στή Σαουδική Ἄραβία καί στόν Περσικό Κόλπο, καθώς καί μέ τά πρόσφατα δεινά καί τούς έξευτελισμούς πού υπέστη τό «άραβικό έθνος» έλέω Ἰσραήλ, τότε θά νιώσουμε γιατί ο Σαντάμ Χουσεϊν έχει σήμερα μέ τό μέρος του τήν πλειοψηφία τῶν άραβικῶν λαῶν, αὐτῶν τῶν ἰδιῶν πού έν πολλοῖς τόν άποδοκίμαζαν κατά τό πρόσφατο παρελθόν. Τότε θά έρμηνεύσουμε καί τά στηρίγματα πού τοῦ προσφέρει ο Χουσεϊν τής Ἰορδανίας (αὐτός έχει νά αντιμετωπίσει καί τό ἰδιαίτερα δεξέ έσωτερικό πρόβλημα τῶν Παλαιστινίων τής Ἰορδανίας), τό καθεστῶς τής Τεχεράνης, ή Ἄλγερια καί ή στάση τοῦ Μπέν Μπελά, ή Ἰεμένη, τό

Σουδάν. Τότε θά διακρίνουμε τούς λόγους τής διστακτικῆς έναντίον του άντιπαράθεσης τῶν άλλων Ἄραβικῶν χωρῶν, πέρα άπό τίς ἰδιαίτερες σκοπιμότητες τῶν διαφόρων κυβερνήσεων, μηδέ τής Τουρκίας εξαιρουμένης.

Σημειώνεται, λοιπόν, εκεί μιά νέα άνθηση τοῦ παναραβικοῦ έθνικισμοῦ / πανισλαμισμοῦ καί τῶν άντιιμπεριαλιστικῶν συναισθημάτων, όσο κι αν ο Σαντάμ Χουσεϊν δέν είναι Νάσερ, όσο κι αν ή δεκαετία τοῦ '90 δέν μοιάζει μέ τή δεκαετία τοῦ '50, όσο κι αν δέν ύφίστανται οί «ισχυροί φίλοι τοῦ άραβικοῦ έθνους», τό «σοσιαλιστικό στρατόπεδο» καί ή Κίνα τοῦ Μάο, όσο κι αν ο «ιερός πόλεμος» πού έταξε ο Σαντάμ Χουσεϊν στους άντιπάλους του φαντάζει καρικατούρα. Αὐτή ή ιδεολογική στάση είναι τόσο ύλική, όσο τά πετρέλαια τοῦ Κόλπου.

Τά κράτη, βέβαια, καί οί κυβερνήσεις τους δέν έχουν σταθερές ιδεολογικές αρχές, ούτε μόνιμους φίλους, έχουν συμφέροντα. Δέν λειτουργοῦν μέ τίς εικόνες καί τά συναισθήματα τής κοινής γνώμης. Είναι, όμως, καταδικασμένα νά τήν λαμβάνουν σοβαρά ύπόψη τους γιά νά διατηρήσουν τήν έ-

ξουσία τους. Έξαιτίας αυτών είναι που ο Σαντάμ Χουσεϊν διαθέτει ακόμα πολλά περιθώρια άναπνοης. Λίγοι άπορίες των πλουσίων λαών του Βορρά, πιά συγκεκριμένα ή Ιορδανία και κυρίως τό Ίράν, περισσότερα οί άραβικοί λαοί, άνοίγουν ρήγματα σ' αυτό που σέ πρώτη ματιά παρουσιάζεται ως θανάσιμα άσφυκτικός κλοιός γιά τό Ίράκ. Άλλωστε, τό εμπάργκο, άκριβώς λόγω τής παγκόσμιας σχεδόν «συμμετοχής» σ' αυτό, δέν είναι επιδεκτικό ένός ένιαίου συντονισμού γιά νά 'ναι πλήρως άποτελεσματικό.

Η άπειλή

Τόν περασμένο Αύγουστο ο ΟΗΕ άπαιτούσε τήν άμεση και χωρίς δρους άποχώρηση του Ίράκ από τό Κουβέιτ. Τήν έπαναφορά των Άλ Σαμπάχ στην έξουσία, τήν άποκατάσταση των πραγμάτων στη θέση άκριβώς που ήταν τήν παραμονή τής 2ης Αύγουστου. Λές και ή ιστορία είναι άντιστραπτή.

Σήμερα, όχι μόνον ο Μιττεράν αλλά και αυτός ο Μπούς μιλούν γιά τήν άνάγκη μιάς συνολικότερης διευθέτησης των έκκρεμοτήτων τής περιοχής. Καθένας έννοεί μέ διαφορετικό τρόπο τό ποιές είναι αυτές οί έκκρεμότητες και έχει διαφορετικές προθέσεις γιά τή διευθέτησή τους. Όλοι όμως άρχίζουν δειλά δειλά νά άναγνωρίζουν τή σύνδεση του ζητήματος «Κουβέιτ» μέ τό ζήτημα «Παλαιστίνη», τή σύνδεση του χημικοβιολογικού όπλοστασίου του Ίράκ μέ τό πυρηνικό όπλοστάσιο του Ίσραήλ και λοιπά συναφή. Όσο περνά ο καιρός, τόσο θά αυξάνεται και ή κινητικότητα τής διεθνούς διπλωματίας και νέα ζητήματα θά εμφανίζονται στό άλυσβέρισι των διαπραγματεύσεων. Ό πόλεμος είναι πάντοτε μιά από τίς ένδεχόμενες εξελίξεις, όχι όμως ή πιά πιθανή.

Ό Σαντάμ Χουσεϊν σέ μήνυμά του επί τή ευκαιρία τής έπετειού γέννησης του Μωάμεθ (30 Σεπτεμβρίου) διακήρυξε ότι είναι έτοιμος νά άρχίσει διάλογο μέ τή Γαλλία γιά νά διερευνηθεί τό ένδεχόμενο μιάς διευθέτησης μέ βάση τήν όμιλία του Μιττεράν στον ΟΗΕ. Διευκρίνισε δέ ότι «δέν θά μάλώσουμε γιά τό ποιά θά πρέπει νά είναι τό σημείο έκκίνησης αυτού του διαλόγου». Οί όποιες διαπραγματεύσεις δέν πρόκειται, βέβαια, νά εξασφαλίσουν μιά συνολικά όμαλή εξέλιξη στά ποικίλα μέτωπα τής περιοχής. Οί γόρδιοι δεσμοί τής περιοχής είναι πολλοί και τό ζήφος θά χρησιμοποιηθεί ένδεχομένως γιά κάποιους άπ' αυτούς. Κανένας δέν μπορεί νά προβλέψει τίς μελλοντικές εξελίξεις. Άξίζει όμως νά διακινδυνεύσουμε κάποιες έ-

κτιμήσεις γιά τήν τύχη τής ιδεολογίας του παναραβισμού / πανισλαμισμού. Τι τής επιφυλάσσει αυτή ή νέα περιπέτεια στην όποία έχει εμπλακεί;

Τά συνταρακτικά γεγονότα του 1989 διαμόρφωσαν ένα έντελώς νέο παγκόσμιο πλαίσιο, μιά «νέα τάξη» πραγμάτων. Οί Μπούς-Γκορμπατσόφ πάσχισαν νά δώσουν προοπτικές διάρκειας σ' αυτή τή νέα κατάσταση μέ κορυφαίο συμβολικό γεγονός τή Μάλτα. Καί ίδου στίς 2 Αύγουστου 1990, ντάλα καλοκαίρι, ένας δικτάτορας έκ Μεσοποταμίας ανατάρραξε τή μακαριότητά μας. Τά δυσάρεστα επέστρεψαν, ή ιστορία δέν τελειώνει. Η μικροαστική άφέλεια ότι τώρα πιά, μέ τή λήξη του ψυχρού πολέμου, όλες οί άνωμαλίες είναι έλέγξιμες, σκόρπισε ξανά. Ό Περσικός Κόλπος που άπέχει λίγες ώρες από τήν Ευρώπη (αεροπορικά), που είναι ο προμηθευτής μας, τό διπλανό μαγαζί, βρίσκεται πάλι σέ μιά έκρυθμη κατάσταση. Γιατί άπέχει πάρα πολύ έθνολογικά, ιδεολογικά, ιστορικά: είναι ένας έντελώς διαφορετικός κόσμος. Κι αυτή ή διαφορά πρέπει νά μικρύνει γιά νά μήν άπειλεί τήν ευμάρεια των δυτικών, που κάνει τή ζωή νά άξίζει.

Αυτή είναι ή άλλη πλευρά τής εκεί παρουσίας των άναπτυγμένων χωρών, έλέω Κουβέιτ. Πέρα από τόν άμεσο στόχο του έλέγχου των πετρελαίων τής περιοχής, ξεκινά έκ των πραγμάτων μιά τεράστια και μακροχρόνια επιχείρηση διάλυσης του παναραβισμού / πανισλαμισμού, άρχής γενομένης από τίς άραβικές χώρες που εμφανίζονται σήμερα αντίπαλες του Σαντάμ Χουσεϊν. Μπαίνουμε σέ μιά περίοδο διαφοροποίησης του άραβικού έθνικισμού. Σέ μιά περίοδο όπου ο οικονομισμός, κύριος τροφοδότης των ιδεολογιών στις άναπτυγμένες χώρες (συμπεριλαμβανομένων και των χωρών τής Άνατολικής Ευρώπης) θά άρχισι νά μολιάζει και τίς ψυχές των άραβικών λαών. Σέ μιά εποχή όπου ο οικονομικός ανταγωνισμός, ο καταναλωτισμός, έχουν τήν πρωτοκαθεδρία και δέν δεσμεύονται πιά από κανένα αντίπαλο δέος («σοσιαλιστικό στρατόπεδο», ένύπαρκτη στον καπιταλισμό πλην σέ βαθύ λήθαργο κομμουνιστική τάση) θά θελήσουν νά εισβάλουν μ' όλη τους τήν όρμή, όπου και όπως μπορέσουν, και στον άραβικό κόσμο. Νά μολιάσουν τόν επιμέρους έθνικισμό (αίγυπτιακό, συριακό και λοιπά) σέ βαθμό που νά άρχίζουν νά συμμορφώνονται μέ κάποιες έλάχιστες επιταγές τής παγκόσμιας αγοράς. Καί επειδή ή παγκόσμια αγορά άκολουθεί τά δυτικά πρότυπα, αυτή θά είναι και μιά διαδικασία «δυτικοποίησης» των αντίστοιχων κοινωνικών σχηματισμών.

Αυτή ή προσπάθεια δέν προεξοφλεί και τήν επιτυχία της. Οί ιδεολογίες και οί αντίστοιχες πρακτικές άντέχουν πάρα πολύ. Άπόδειξη ο παναραβισμός / ισλαμισμός που, παρ' όλες τίς ως σήμερα προσπάθειες «δυτικοποίησης», καλά κρατεί. Έκτιμώ, όμως, ότι ή «νέα τάξη» πραγμάτων των Μπούς-Γκορμπατσόφ θά έντεινει στό μέγιστο τίς προσπάθειες «έκσυγχρονισμού» όρισμένων άραβικών χωρών στό πνεύμα τής εποχής, παράλληλα μέ τίς πιά άμεσες προσπάθειες διευθέτησης τής σημερινής κρίσης στον Κόλπο. Ό παναραβισμός άπειλείται σοβαρά αυτή τή φορά. Ό ίδιος ο Σαντάμ Χουσεϊν τόν άπειλεί (παρ' όλο που τον χρησιμοποιεί) μέ τό παράδειγμα τής άυστηρά έθνικης ιδιοτέλειας.

Βασίλη Ζουναλή

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΪΣΜΟΥ ΣΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

ΑΘΗΝΑ 1989

ο πολιτης

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

του Λεωνίδα Λουλούδη

Δέν αποτελεί ασφαλώς τήν εξαίρεση ή αναφορά στην έννοια τής καταστροφής, γιά δσους μέ λόγια ή έργα προστατεύουν ή νομίζουν ότι προστατεύουν τό περιβάλλον στην Έλλάδα αλλά και διεθνώς. Μάλιστα ή κατάχρησή της δίνει τήν ευκαιρία σέ αντιπάλους κριτικούς, συχνότερα άκριτους, τής οικολογικής ευαισθησίας νά άντλοϋν έπιχειρήματα ύπέρ τών άπόψεών τους άπό τίς ύπερβολικές διατυπώσεις, προβλέψεις, εκτιμήσεις τών οικολογούντων. Είναι γνωστό τό άπολαυστικό δοκίμιο του —κάποτε— «τρομερού παιδιού» τής γερμανικής κριτικής σκέψης Χ.Μ. Έντσενσμέργκερ, στά τέλη τής περασμένης δεκαετίας, όπου διακωμωδούσε τό βάρος τής Άποκάλυψης στην παραδοσιακή αλλά και τή σύγχρονη κουλτούρα. Άν όμως ή Άποκάλυψη παραδοσιακά ύπήρξε μιά ιερή ιδέα, ή Καταστροφή μέ τήν όποία τόσο άσχολεϊται ή σύγχρονη κοινωνία άποτελεϊ ένα πλήρως έγκόσμιο φαινόμενο. Τό έπτακέφαλο τέρας μας άκούει σέ πολλά όνόματα: άστυνομοκρατία, γραφειοκρατία, τρομοκρατία, οικονομικά άδιέξοδα, πολεμικοί έξοπλισμοί, περιβαλλοντική κατάρρευση.

ΠΕΡΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ: ΜΙΑ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ

Ή ιδέα του τέλους του κόσμου δέν άποτελεϊ παρά τήν άρνητική ούτοπία τής έποχής μας. Δέν πρέπει συνεπώς νά άνησυχούμε καθόλου για δσα τέρατα και σημεϊα μας περιτριγυρίζουν; Ό Έντσενσμέργκερ μόνο για άφέλεια και άδιαφορία δέν θά μπορούσε νά επικριθεϊ. Νομίζω ότι ή σατυρική του διάθεση άπευθύνεται κυρίως στην άναγκαιότητα ενός κριτικού λόγου που θά διαφωτίσει περισσότερο «δ,τι σήμερα βρίσκεται σέ σύγχυση, δ,τι μäs φοβίξει νά μäs φοβίξει λιγότερο, έτσι ώστε νά επιδεικνύουμε προσοχή, σε-

* Άναθεωρημένη εισήγηση στό 1ο Συμπόσιο για τό Περιβάλλον του Πανεπιστημίου Πατρών, 28-29 Άπριλίου 1990, Πάτρα.

βασμό και ταπεινότητα έναντι δσων άγνοούμε».

Στόν χώρο τής οικολογίας, όπως προαναφέρθηκε, οι έν λόγω ιδιότητες, τό ήθος τής σκέψης θά έλεγα μέ μιά άσθηρότερη διατύπωση, είναι γεγονός ότι δέν άποτελεϊ τόν κανόνα αλλά τήν εξαίρεση. Άρκει μόνο νά άνατρέξουμε στους διάσημους πιά σήμερα «προφήτες τής καταστροφής», κατά τήν έπιτυχή έκφραση του Τζ. Μάκ Κόρμικ', τής περιόδου 1968-1972, όταν άναμφιβόλως γεννιόταν —και έξαιτίας τών έργων τους— ή οικολογική άμφισβήτηση στόν δυτικό κόσμο. Τό ένδιαφέρον είναι ότι τόσο ό Π. Έρλιχ όσο και ό Μ. Κόμμολερ, για νά περιοριστούμε στους δύο έπιφανέστερους «προφήτες τής καταστροφής», έπεσήμαναν μέ δξυδέρκεια αντίστοιχως στην *Πληθυσμακή βόμβα* (1968) και τόν *Κύκλο που κλείνει* (1971) κρίσιμες πτυχές τής παγκόσμιας κρίσης του περιβάλλοντος. Άπό εκεί όμως και πέρα δέν άπέφυγαν τίς άκραίες

διατυπώσεις, διαφωνώντας μάλιστα και άκομψα μεταξύ τους, για τήν προτεραιότητα τής αντιμετώπισης τής πληθυσμιακής έκρηξης (Έρλιχ) ή τής άνεξέλεγκτης οικονομικής μεγέθυνσης (Κόμμολερ). Ή επιστημονική οικολογία και δημογραφία άπέδειξαν σήμερα ότι ή όρθή κατεύθυνση τής προβληματικής και τών δύο, δέν άπέφυγε τίς έμμονες ιδέες και τίς άτεκμηρίωτες ύπερβολές. Ένα άλλο παράδειγμα είναι ή έσχατολογική μελέτη *Όρια τής Μεγέθυνσης* που έπηρέασε βαθιά στην έποχή της (1972) άν κρίνουμε άπό τήν έκδοτική της έπιτυχία (4 έκατ. αντίτυπα σέ 30 γλώσσες). Και όμως ή άντικειμενικότητά της άμφισβητήθηκε καίρια άπό τήν έγκυρη Έρευνητική Μονάδα Πολιτικής τής Έπιστήμης του Πανεπιστημίου του Σάσεξ τής Βρετανίας, σέ τρεις τομείς: τή μεθοδολογία άνάλυσης του MIT, τήν τεχνική άξιοπιστία του χρησιμοποιηθέντος μοντέλου και τίς ιδεολογικές άρχές τών έπισοητών του. Για νά μήν

ἀναφερθούμε σε δξύτερες κριτικές, όπως αυτή του J. Maddox, εκδότη της παγκοσμίου κύρους επιθεώρησης *Nature*, ο οποίος στο βιβλίο του *Τό σύνδρομο της ημέρας της καταστροφής* (1972) απέδιδε την έκδοτική επιτυχία της *Σιωπηλής Άνοιξης* (P. Κάρσον, 1962) στην «τεχνική της υπολογισμένης υπερδραματοποίησης των γεγονότων» ή το όργιλο ύψος του N. Borlaug, πατέρα της Πράσινης Έπανάστασης, που θεωρούσε ότι η μάχη κατά της χρήσης παρασιτοκτόνων κατευθύνεται από «υστερικούς περιβαλλοντιστές».

Οι εν λόγω άμφισβητήσεις, σήμερα που ο διακηρυγμένος στόχος των «προφητών της καταστροφής», να άφυπνισθεί δηλαδή η κοινή συνείδηση, έχει εν πολλοίς συντελεσθεί, άποκτούν μία νέου τύπου έπικαιρότητα: τή συγκρότηση του οικολογικού κριτικού λόγου λαμβανομένων ύπόψη των προϋποθέσεων που έγκαιρως έθεσε ο Έντσενσμπεργκερ. Στην Ελλάδα του 1990 ή άντι-καταστροφολογική αυτή προβληματική έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς ή προϊούσα καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και ή έλλειψη τής πολιτικής κουλτούρας Έντσενσμπεργκερ ώθει σε δημιουργικές τερατολογίες ένισχύοντας τόν ένδημούντα λαϊκισμό. Τό ζήτημα είναι αν ή αντίσταση στην καταστροφολογία οδηγεί σε ένα άποστασιοποιημένο έως και άποστεωμένο λόγο άναντίστοιχο μέ δσα έναντίον του περιβάλλοντος διαπράττονται στή χώρα μας. Στο κείμενο που άκολουθεί ή κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος και τά αίτια που τήν προσδιορίζουν άντιμετωπίζονται κατά τό δυνατόν άντικειμενικά («έπιστημονικά») και κατά τό έπιθυμητόν ύποκειμενικά («πολιτικά»). Είναι περιτό να προστεθεί ότι όποιαδήποτε «όρθή» πολιτική περιβάλλοντος θά θέτει πάντοτε τό ίδιο έρώτημα των όρίων τής καταστροφής και των μέτρων τής προστασίας.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Έπειδή ή διεκρίνηση και ή διάκριση των έννοιών τής ύποβάθμισης (άποκαταστάσιμη οικουοστημική άνισορροπία) και τής καταστροφής (όριστική οικουοστημική κατάρρευση) του περιβάλλοντος υπερβαίνει τούς στόχους αυτού του κειμένου αλλά και τίσ έπιστημονικές προϋποθέσεις του γράφοντος —αν και άμφιβάλλω ότι σε έπίπεδο χώρας ύπάρχουν άνάλογες άυστηρές έκτιμήσεις— θά άρκεστούμε στην ποσοτική περιγραφή των «καταστροφών». Ειδικότερα θά έπιμείνουμε σε έκείνο τόν τομέα του περιβάλλοντος

που άλλοι από δέος και νοσταλγία, οι περισσότεροι μέ άνθρωποκεντρική άλαζονεία άποκαλούν «άγρια φύση». Για τούς τελευταίους ή «άγρια φύση» ταυτίστηκε τούς τρεις τελευταίους αιώνες, και πάντως έντονότερα τίσ μεταπολεμικές δεκαετίες τής άναπτυξιομανίας, στην καλύτερη περίπτωση μέ τήν «άνεκμετάλλευτη —άκόμα— φύση» και στή χειρότερη μέ τήν «άχρηστη φύση». Τό παράδειγμα των δασών που αν και άποτελούν «άγρια φύση» έπιπλέον έπιδέχονται και «έκμετάλλευση», είναι ίσως περισσότερο ένδεικτικό αυτής τής άνθρωποκεντρικής στάσης από εκείνο των ύγροβιότοπων που θά αναφερθεί στή συνέχεια.

Τό 1989 χαρακτηρίστηκε δικαίως, αν κρίνουμε από τήν έκταση των πυρκαγιών, σαν ένα από τά πλέον καταστροφικά για τά έλληνικά δάση¹. Κατά τά συνήθη καλοκαίρια καταστρέφονται από πυρκαγιές, μέ άφετηρία τά 68.000 στρέμματα του 1955, περί τά 200.000 στρέμματα και σε περιόδους έκλογών ή άλλης πολιτικής άβεβαιότητας 3-4 φορές περισσότερα για ένόνητους λόγους. Έκτιμήσεις του ύπουργείου Γεωργίας άνεβάζουν τίσ καμμένες έκτάσεις δασών σε 1.200.000 στρέμματα για τό 1989. Και τουτο σε μία χώρα μέ τό μικρότερο ποσοστό δασοκάλυψης (12%) στην Εύρώπη (Γαλλία 25,5%). Τό έντυπωσιακότερο περιβαλλοντικό σύμπτωμα αυτής τής κατάστασης είναι ή έπιτάχυνση των διαβρώσεων. Σύμφωνα μέ τόν καθηγητή του Α.Π.Θ. Κωτούλα, χάνονται κάθε χρόνο στή θάλασσα έξαιτίας τής διάβρωσης 86 εκατομμύρια κ.μ. γόνιμης γεωργικής γής ή περίπου ένα νησί του μεγέθους τής Πάτμου. Η εικόνα τής καταστροφής συμπληρώνεται από τήν κακή διαχείριση των δασών, όπου τό κράτος πρωτοστατεί δεδομένου ότι μόνο τό 17% έξ αυτών άνήκει σε ιδιώτες. Σαν παραδείγματα κακής διαχείρισης οι σχετικές έκθέσεις άναφέρουν τήν όλοσχερή ξύλευση, τήν κακότεχνη χάραξη και κατασκευή δασικών όδών, τήν έγκατάσταση μονοκαλλιεργειών (μαύρη πεύκη στο Ν. Γρεβενών, λεύκη στο πρώην Κοτζά Όρμάν, στίς έκβολές του Νέστου), τήν άνεμπόδιση στην πράξη λαθρούλοτομία, τή λαθροθηρία και τήν ύπερβόσκηση. Και βέβαια δέν λείπουν οι άπροσδόκητες και —πρός τό παρόν— άγνώστου αίτίας καταστροφές όπως ή έκδηλωθείσα έδω και μία τριετία άσθένεια των έλατοδασών που ήδη έχει πλήξει άνεπανόρθωτα τό 1/5 των εκτάσεων αυτών, ιδιαίτερα στή Στερεά Έλλάδα όπου ήδη ξεράθηκαν 600.000-700.000 στρέμματα έλάτης σε σύνολο 3.250.000 στρεμμάτων. Οι δασοπόνοι θεωρούν ότι τό αίτιο τής άσθένειας είναι σύνθετο μέ τήν παρατεταμένη ξηρασία να διαδραματίζει ένα καθορι-

στικό ρόλο². Άρκετοί ώστόσο έξ αυτών δέν άγνοούν ότι στην Εύρώπη από τή δεκαετία του 1970, κυρίως στίς δυτικογερμανικές Άλπεις, έξελίσσεται ραγδαία ένα άνάλογο φαινόμενο, όφειλόμενο —διαπιστωμένα εκεί— στο πολυσυζητημένο πρόβλημα τής διασυνοριακής ρύπανσης, τής δξινής βροχής. Έποβάθμιση ή καταστροφή, ή άπειλή κατά των δασών είναι κάτι περισσότερο από όφθαλμοφανής.

Η κατάσταση των ύγροτόπων είναι έξίσου άνησυχητική. Δέν είναι άσχετη φυσικά μέ τό γεγονός ότι για τούς φοιτητές τής γεωπονίας, μέχρι τά μέσα τής δεκαετίας του 1970, οι ύπάρχοντες ύγροτόποι δέν συνιστούσαν παρά «βούρκους» ή «λασπονέρια», ένδεικτικά τής ύπανάπτυξης και τής φτώχειας μιας περιοχής. Άπό μία άποψη αυτή ή έκτίμηση δέν ήταν λάθος. Ο Μπρωντέλ στή *Μεσόγειο έπιγεωμματα* άναφέρει ότι να έγκατασταθείς σε μία παρόμοια πεδινή έκταση σημαίνει μέχρι τόν 16ο αιώνα να πεθάνεις εκεί. Οι Έλληνες άγρότες βίωσαν στο πετσί τους αυτή τήν πραγματικότητα μέχρι και τά μέσα του παρόντος αιώνα. Όστόσο ύπάρχει και ή πραγματικότητα τής φύσης. Δύο καθηγητές του Α.Π.Θ. σήμερα, ο Β. Παπαναστάσης και ο Π. Γεράκης διδάσκουν στους φοιτητές τους, ο μέν πρώτος ότι οι ύγροτόποι είναι ένα από τά παραγωγικότερα οικουοστημματα (12.000 γραμ. βιομάζας/μ²/έτος), ο δε δεύτερος στην άρχή ότι «παραγωγικό για τό άγροοικουοσύστημα είναι ό,τι είναι παραγωγικό για τό ύγροοικουοσύστημα». Άντίθετα, στίς γεωπονικές —και όχι μόνο— σπουδές τής προηγθείσας περιόδου πρυτάνευε ή άρχή των άποξηράνσεων, δημοφιλές γνωστικό άντικείμενο και άναπτυξιακή τακτική των ύπηρετούντων στην μέτεχνοκρατική άυταρσκακία άποκληθείσα «Έπηρεσία Έγγείων Βελτιώσεων». Μόνο στή Δυτική και Κεντρική Μακεδονία ο καθηγητής Ψηλοβίκο ύπολόγισε ότι από τά 1.500 χλμ.² ύγροτόπων του 1930, τά 1.100 χλμ.² ή 73,2% άποξηράνθηκαν. Τί σημαίνει αυτός ο ραγδαίος —σύνεβη μόλις σε 60 χρόνια— μετασχηματισμός των φυσικών οικουοστημάτων, γίνεται φανερό αν συμφωνήσουμε μέ τήν έκτίμηση Παπαναστάση ότι από τά 57 κινδυνεύοντα μέ έξαφάνιση θηλαστικά στή χώρα μας στους ύγροτόπους συναντάται τό 8%, από τά πτηνά τό 60%, από τά άμφίβια τό 100%, ένω από τά 252 γνωστά είδη σπονδυλωτών τά 138 ή 61%³.

1. J. McCormick, *Reclaiming Paradise. The Global Environmental Movement*, Indiana University Press, 1989.

2. Πηγή: Έπουργείο Γεωργίας, 1989.

3. Συνέντευξη Γ. Μαυρομάτη, Διευθυντή Ι.Δ.Ε., *Έλευθεροτυπία*, 11.8.1989.

“Αν ωστόσο ή από τά μέσα του 19ου αιώνα κάθοδος στά πεδινά και ή μετά ένα αιώνα σχεδόν συστηματική απόπειρα Εγγειας βελτίωσης γιά παραγωγική χρήση γίνεται Ιστορικά κατανότη, λαμβανομένων υπόψη τών οικολογικών γνώσεων τής εποχής και τών άθλων συνθηκών ζωής στίς πεδιάδες, σήμερα ή έπιμονή στίς ίδιες πρακτικές είναι άδικαιολόγητη. Δέν πρόκειται γιά άμέλεια —έγκληματική ούτως ή άλλως— αλλά γιά συνειδητή έπιλογή καταστροφής τής φύσης. Αυτό αποδεικνύει περίτρανα ή κατ’ εϋφημισμό διαχείριση τών 11 μεγάλων οικοσυστημάτων πού θεσμικά προστατεύονται μέ ύπουργική απόφαση σάν ‘Υγρότοποι Διεθνούς Σημασίας, Ιδιαίτερα σάν Βιότοποι ‘Υδροβίων Πουλιών, σύμφωνα μέ τή Διεθνή Σύμβαση Ramsar ήδη από τό 1974 αλλά και τήν Κοινοτική ‘Οδηγία 79/409. ‘Η άπορρέουσα έξ αυτών συμβατική ύποχρέωση τής χώρας μας γιά τήν πλήρη όριοθέτηση τών ειδικών ζωνών προστασίας τών έν λόγω οικοσυστημάτων, παραμένει έκκρεμής και ουσιαστικά άνεκτέλεστη. ‘Αντιθέτως και ως άμεση συνέπεια αυτής τής έκκρεμότητας συνεχίζεται ή έγκριση ή ή άνοχή τελείως άσυμβίβαστων χρήσεων ακόμα και σε περιοχές-πυρήνες τών ύγροτόπων. Μιά τελευταία καταγραφή όσον συμβαίνουν σε αυτές άκριβώς τίς πιό ευαίσθητες περιοχές (ζώνες Α) είναι ιδιαίτερα άποκαλυπτική. ‘Ετσι:

— στίς έκβολές του Νέστου δόθηκε άδεια Ιδρυσης μεγάλου τουριστικού συγκροτήματος

— στόν ‘Αξιό έπετρέπη λειτουργία εργοστασίου έτοιμου μπετόν, μέ άποτέλεσμα έξαφάνιση σπάνιων άμμοησίδων, όπου φωλιάζουν οι έρωδιοί, γιά άμοληψία

— στίς έκβολές του ‘Αλιάκμονα Ιδρυση πίστας άγώνων αυτοκινήτων και μοτοσυκλετών

— στίς Πρέσπες προγραμματισμός Ιχθυογεννητικού σταθμού μέσα στά ύγρά λιβάδια

— στόν ‘Αμβρακικό κόλπο Ιδρυση 8 μονάδων έντατικής Ιχθυοκαλλιέργειας στό Ψαθοτόπι και έγκριση άδειών 32 νέων μονάδων

— στίς έκβολές του ‘Αχελώου καταστροφή του ύγροτόπου από τίς έγκυκαταστάσεις του ΙΧΘΥΚΑ (έταιρεία δημοσίου), έκβραχισμοί 35.000-40.000

κ.μ. στό λόφο Κουτσιάρι (πολύτιμο γιά τά άρπακτικά πουλιά) και μιάζωμα τής άκτής γιά τήν τοποθέτηση μονορόφου κτιρίου τής έταιρείας.

— στίς Λιμνοθάλασσες του Μεσολογίου συνέχισή τής δόμησης άθαιρέτων κατοικιών στόν ήδη παράνομο οικισμό Λούρου αλλά και σε νέες θέσεις (άναλυτική έκθεση στήν «Προσπάθεια ‘Αποτίμησης Περιβαλλοντικής Κατάστασης 1989» τής Κίνησης Πολιτών).

‘Ο κατάλογος τών άσύμβατων μέ τήν προστασία του περιβάλλοντος κοινωνικών δράσεων κάθε άλλο παρά έξαντλητικός είναι, όμως είναι καιρός νά στραφούμε στή συζήτηση τών αιτίων ή τήν παθογένεια τής περιβαλλοντικής κρίσης στήν ‘Ελλάδα.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

“Όσα έπεισόδια περιβαλλοντικής ύποβάθμισης ή καταστροφής αναφέρθηκαν έπιτρέπουν, νομίζω, μία πρώτη προσέγγιση τής κοινωνικής δράσης Έναντι τής κατεξοχην άπροστάτευτης «άγριας φύσης». ‘Ανατρέχοντας στόν αριθμό και τήν έκταση τών πυρκαγιών κατά μήνα και αίτιο γιά τό έτος 1989, δύο παρατηρήσεις προέχουν⁴. ‘Η πρώτη, ότι οι όφειλόμενες σε «κακόβουλες έέργειες» πυρκαγιές (256 σε 200.529 στρ.) προηγούνται όλων τών άλλων βάσιμα πιθανολογούμενων αιτιών (420 σε 282.089 στρ.), δηλαδή: άμέλεια, άγνοια, κακή διαχείριση. ‘Η δεύτερη, ότι οι «κακόβουλες έέργειες» αυξάνονται τό δίμηνο ‘Ιουλίου - Αύγουστου, Έναντι τών ύπολοίπων μηνών 7-9 φορές όσον άφορά τόν αριθμό και τουλάχιστον 40 φορές όσον άφορά τήν καμμένη έκταση. Τό συμπέρασμα είναι νομίζω προφανές. ‘Η θεσμισμένη κοινωνία, τό κράτος, είναι άνίκανο νά έντοπίσει, νά έμποδίσει και έντέλει νά άποτρέψει τούς καταστροφείς τής φύσης έστως και αν ή κακόβουλη πυρομανία τους δέν υπερβαίνει ένα κρίσιμο έξηκονταήμερο έτησίως. Τό έρώτημα βεβαίως —διόλου πρωτότυπο αλλά έπίκαιρο— είναι αν πρόκειται περί άνικανότητας ή «κακόβουλης έέργειας» του ίδιου του κράτους. ‘Ο Δ. Μάρδας απέδειξε σε ένα πρόσφατο δημοσίευσμά του ότι κυρίως «οι νόμοι καίνε τά δάση»⁵. ‘Ιδού έν συνόψει τά βασικά του έπιχειρήματα. ‘Ενώ τό άρθρο 117 του Συντάγματος του 1975 μέ σαφήνεια όρίζει ως ύποχρεωτικά άναδασωτέα και άποκλειόντα διάθεσή τους γιά άλλο προορισμό δημόσια και ιδιωτικά δάση ή δασικές έκτάσεις κατστρεφόμενες από πυρκαγιά, ό νόμος 998/79 έπιτρέπει, υπό προϋποθέσεις,

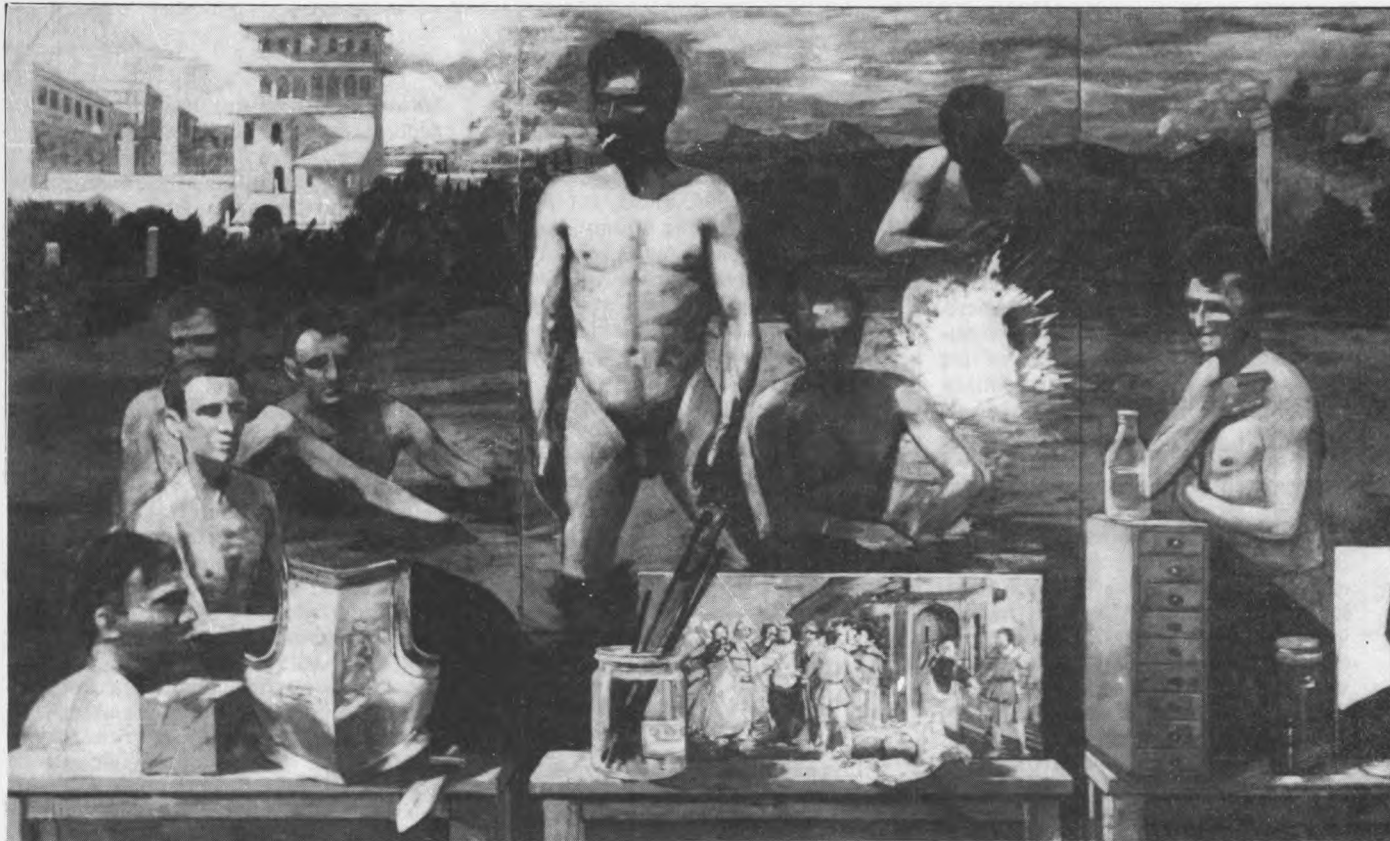
δικαιοπραξίες σε καμμένα δάση ή σε περιοχές πού δέν άναδασώθηκαν. ‘Αναλυτικότερα, τό άρθρο 35 άπαγορεύει τή μεταβίβαση ιδιωτικών δασών πού καταστράφηκαν από τήν 11η ‘Ιουνίου 1975 και μετά, λόγω πυρκαγιάς, αλλά άγνοεί ό,τι καταστράφηκε πριν από τό χρονικό αυτό όριο. ‘Επιτρέπει, δηλαδή, Έναντιόν τής συνταγματικής έπιταγής, κάθε δικαιοπραξία στα 1,8 έκατομ. στρέμματα δασών πού κήκαν από τό 1960 μέχρι τό 1975. ‘Εξίσου άντισυνταγματικά στό άρθρο 38 προβλέπεται άναδάσωση σε πρώην δασικές έκτάσεις πού κήκαν, μέσα όμως σε τρία χρόνια από τήν κήρυξή τους ως άναδασωτέες, άγνωρίζοντας αυθαίρετα ότι μπορεί νά ύπάρξει χρονικός περιορισμός στίς άναδασώσεις. Και τό έπιστέγασμα είναι τό άρθρο 50 σύμφωνα μέ τό όποιο «...δικαιοπραξίες πού έγιναν μέχρι τίς 30 Δεκεμβρίου 1978 θεωρούνται έγκυρες... έφόσον άφορούσαν έκτάσεις πού δέν κηρύχθηκαν άναδασωτέες». ‘Αφεση άμαρτιών, λοιπόν, καταλήγει ό Μάρδας, σε προνομιούχους κάποιων άποτεφρωμένων δασικών έκτάσεων πού... όλως τυχαίως δέν κηρύχθηκαν άναδασωτέες. Εϋτυχώς και σε αυτή τήν περίπτωση όπως και σε εκείνη του περιβόητου ν. 1734/1987 (περί βοσκοτόπων), τό Συμβούλιο ‘Επικρατείας, άπογοητεύοντας ένδεχομένως μία μερίδα τών Οικολόγων ‘Εναλλακτικών πού θεωρούν άυτονοήτως τή Δικαιοσύνη τυφλό όργανο τών κρατούντων, έπισήμανε τήν άντισυνταγματικότητα τών προαναφερθεισών διατάξεων. ‘Ιδιαίτερα οι άποκαλύψεις πού άκολούθησαν τήν προσφυγή του μη κυβερνητικού φορέα ‘Ελληνική ‘Εταιρεία Προστασίας τής Φύσεως (Σεπτέμβριος 1989), μέ πληρεξούσιο δικηγόρο τόν Σ. Νικολάου στό Συμβούλιο ‘Επικρατείας κατά του 1734/87, ύπληξαν πράγματι έντυπωσιακές. Μέσα σε 18-20 μήνες από τήν Έναρξη Ισχύος του έν λόγω νόμου, έκδόθηκαν 350 νομαρχιακές άποφάσεις άφαίρεσης τής συνταγματικής προστασίας από δασικές έκτάσεις, ή μικρότερη τών όποιών ήταν 500 στρέμματα και ή μεγαλύτερη 82.000 στρέμματα και όριοθετήθηκαν ως βοσκοτόποι. Στήν προσφυγή έξάλλου ύποστηρίζεται ότι ούτε μία από τίς έν λόγω άποφάσεις δέν δημοσιεύτηκε στήν ‘Εφημερίδα τής Κυβερνήσεως ή όπουδήποτε άλλο⁶. ‘Ασφαλώς γιατί οι άμεσα ενδιαφερόμενοι οικοπεδοφάγοι είχαν ήδη τίς πληροφορίες τους από πρώτο χέρι. ‘Ομως αυτή τή φορά ή «κοινωνία τών πολιτών» ενεργοποιώντας και αξιοποιώντας τό ύφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο διέρρηξε τή συναμοσία τής πολιτικής έξουσίας και τής «κοινωνίας τών κολλητών». Στο σημείο αυτό όμως θά επανέλθουμε άφού πρώτα μέ

4. Βλέπε άναλυτικά, Προστασία και διαχείριση τών ελληνικών ύγροτόπων. Πρακτικά Συνάντησης Συνεργασίας γιά τούς ‘Ελληνικούς ‘Υγροτόπους, Θεσσαλονίκη 17-21.4.1989 (Συντονιστής Π. Γεράκης), Α.Π.Θ., 1990.

5. Πηγή: ΓΕΩΤ.Ε.Ε., 1990.

6. Δ. Μάρδας, «Νόμοι - εμπρηστές», ‘Ελευθεροτυπία, 27.8.1989.

7. Καθημερινή, 17.9.1989.

τήν ευκαιρία αυτής της περίπτωσης διερευνήσουμε λίγο τους κοινωνικούς μηχανισμούς που ένθαρρύνουν τη λεηλασία της φύσης.

Ο νόμος περί βοσκοτόπων δέν έπεσε βέβαια από τόν ούρανό. Άνταποκρίθηκε στην κοινωνική πίεση, άπολύτως δικαιολογημένη, για τήν εξέυρεση βοσκησίμων έκτάσεων άνευ τών όποιων ή κρίση τής κτηνοτροφίας δέν είναι δυνατό νά λυθεί έστω και άν αντιμετωπισθούν όλα τά υπόλοιπα δομικά τής προβλήματα. Η κακή διαχείριση τών ένοικιαζομένων, μέ άπαράδεκτα χαμηλά μισθώματα (περίπου 100 δρχ. ανά ζώο), κοινοτικής ιδιοκτησίας βοσκοτόπων και οι καθημερινές προστριβές δασαρχείων και κτηνοτρόφων για τά όρια τών βοσκήσιμων και μή «δασικών» έκτάσεων, καθιστούν έξαιρετικά προβληματική τήν ένασχόληση μέ αυτή τή μορφή κτηνοτροφικής παραγωγής. Ο ν. 1734 έπιχειρήσε νά διαχειρισθεί και νά επιλύσει αυτά τά ύπαρκτά προβλήματα. Στίς προθέσεις του νομοθέτη έπρεπε νά είναι μόνο: ένα σύστημα διανομής πού θά έξασφάλιζε τό δικαίωμα χρήσης του βοσκοτόπου από τούς κτηνοτρόφους για μεγάλη περίοδο, ή δημιουργία του νομικού πλαισίου έλέγχου χρήσης τών έδαφών, ή χρηματοδότηση για τή βελτίωση τών βοσκοτόπων. Ωστόσο στην πραγματικότητα όλα τά παραπάνω λειτούργησαν σάν προκάλυμμα άλλων επιδιώξεων, με-

τατρέποντας τήν έξυπηρέτηση μιās ύπαρκτης κοινωνικής ανάγκης παραγωγικού χαρακτήρα, σε νομιμοποίηση άντικοινωνικών, άντιπαραγωγικών πρακτικών κερδοσκοπικού-σπεκουλαδóρικού χαρακτήρα, επί του σχεδόν μόνιμου κινητήριου άξονα τής έθνικής μας οικονομίας: τήν έγγεια Ιδιοκτησία. Τήν έπινόηση ενός ψευδονόμιμου μηχανισμού, στην έν λόγω περίπτωση για τήν κάρπωση τής υπεραξίας τής οικοπεδοποιημένης δασικής γής, μέ άφειτρία μιá ύπαρκτή ανάγκη, πού οδηγεί έντέλει σε περιβαλλοντική καταστροφή, θά τή συναντήσουμε πάλι πιό κάτω και νομίζω ότι δέν στερείται έρμηνευτικής σημασίας. Θά επανέλθουμε λοιπόν. Έδω άπλώς νά σημειωθεί ότι ή λύση του συγκεκριμένου προβλήματος δέν άποτελεί έπιστημονικό ή πολιτικό γρίφο. Άπό παντού έχουν έπισημανθεί ή προτεραιότητα Έθνικού Χωροταξικού Σχεδίου μακράς πνοής, Έθνικού Κτηματολογίου (ó οικείος όργανισμός ΟΚΧΕ ξεκίνησε μέ φανφάρες τό 1986 και σήμερα καρκίνοβατεί μέ 6-7 ύπαλληλους)⁸, ή ανάγκη αύξησης τών πιστώσεων για τή βελτίωση τών βοσκοτόπων. Μήπως τά αναγκαία ποσά είναι άπαγορευτικά για τό χειμαζόμενο δημόσιο; Σύμφωνα μέ τίς εκτιμήσεις του Γεωτεχνικού Έπιμελητηρίου θά άπαιτούνταν 52 δισ. ή αύξηση του σημερινού διατιθέμενου 0,4% εκ του προϋπολογισμού σε 1,5%. Προφανώς έφικτό

ποσό άν αναλογισθούμε τά άναμενόμενα κέρδη από τήν ανάκαμψη τής κτηνοτροφίας και τήν έπιβίωση τής δασικής οικονομίας (έκτός τής οικολογικής της αξίας άποδίδει 3 έκατομ. κ.μ. στρογγύλης ξυλείας, 13.000 τόν. ρητίνης και δίνει άπασχόληση σε 40.000 άτομα κυρίως στον έγκαταλειπόμενο όρεινό χώρο).

Άλλά και στην περίπτωση τών ύγροτόπων, ή κρατική φιλοσοφία είναι έξίσου άποκαλυπτική στίς παρεμβάσεις «διαχείρισης» τους. Έτσι στίς 11.8.1989, όταν ή Έπιτροπή τής ΕΟΚ προσέφυγε στο Δικαστήριο τών Εύρωπαϊκών Κοινοτήτων έναντίον τής Ελλάδας, λόγω τής άπροθυμίας τής τελευταίας νά έναρμονίσει τήν έσωτερική της νομοθεσία προς τίς Κοινοτικές Όδηγίες για τήν προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, ένδιαφέρουσες ήταν οι άντιδράσεις τών έλληνικών άρχών. Ένημερωτικά, άνάμεσα στίς έπτά καταγγελλόμενες περιπτώσεις δύο άφορούσαν τούς ύγροτόπους τών έκβολών του Άξιού και του Δέλτα του Έβρου. Σε έπιστολή τής Έπιτροπής προς τήν κυβέρνηση Τζαννετάκη, μία έβδομάδα μετά τήν προσφυγή, έπισημαινόταν ότι ή Όδηγία 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου τής 27.6.1985 για τήν εκτίμηση όρισμένων σχεδίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον,

8. Χ. Τζαναβάρα, Έλευθεροτυπία, 2.7.1990.

παρ' ότι πρόβλεπε στο άρθρο 12 ότι τα κράτη-μέλη θέτουν σε ισχύ τις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις που είναι αναγκαίες για να συμμορφωθούν με την 'Οδηγία σε προθεσμία τριών ετών από την κοινοποίησή της και ενημερώνουν άμεσα την 'Επιτροπή, καμιά σχετική αντίδραση της 'Ελλάδας δεν σημειώθηκε αν και ή εν λόγω προθεσμία έληξε στις 3.8.1989. Κατά συνέπεια η 'Ελλάδα παρέβη τις υποχρεώσεις που έχει δύναμη της 'Οδηγίας, καθώς και των άρθρων 169 και 5 της Συνθήκης ΕΟΚ⁹.

Θά ανέμενε κανείς (σ.σ.: τό παρόν κείμενο γράφτηκε πριν η «δίκη 'Αθανασόπουλου» αποκαλύψει στο πανελλήνιο μέχρι ποίου σημείου μπορούσαν να εμπνέουν τους τότε κρατούντες οι, τουλάχιστον, ιδρύοι της περιφέρειας περί εθνικού συμφέροντος απόψεις τους) μεγαλύτερη ευαισθησία για τό περιβάλλον από μία —αυτοαποκαλούμενη— σοσιαλιστική κυβέρνηση. Όμως και οι διάδοχοί της στην εξουσία δέν ίδρωσαν ιδιαίτερα από τή διεθνή έκθεση της χώρας. Έπτά μήνες αργότερα η *Οικολογική Συνεργασία* κατήγγειλε σε συνέντευξη τύπου (13.3.1990) νέες παραβιάσεις της νομιμότητας στον προστατευόμενο από τή σύμβαση Ραμσάρ υδροβιότοπο του 'Αμβρακικού. Είχε προηγηθεί στις 28.9.1989 ό εύρωβουλευτής του Συνασπισμού Μ. Παπαγιαννάκης, υποβάλλοντας γραπτή 'Ερώτηση προς τήν 'Επιτροπή σχετικά με τήν παραβίαση του άρθρου 3, παρ. 1 και 2 και του άρθρου 4 της 'Οδηγίας 79/409, λόγω της κατασκευής μεγάλων μονάδων ύδατοκαλλιέργειας στην περιοχή Ψαθοποίου στον Βόρειο 'Αμβρακικό που σύμφωνα με μελέτη, χρηματοδοτηθείσα και εγκριθείσα από τήν 'Επιτροπή, είχε χαρακτηριστεί ζώνη αυστηρής προστασίας. Η απάντηση της 'Επιτροπής στις 15.1.1990, αφού ζήτησε τή γνώμη των αρμόδιων ελληνικών αρχών, ήταν ότι θά κινηθεί τή διαδικασία παραβάσεων σύμφωνα με τό άρθρο 169 της Συνθήκης. Σε άλλες δέκα ερωτήσεις ανάλογου περιεχομένου που υπέβαλε ό ίδιος εύρωβουλευτής τό τελευταίο έξάμηνο, τό αποτέλεσμα ήταν μονότονο: «... σε όλες τις περιπτώσεις ή 'Επιτροπή της ΕΟΚ διαπιστώνει ότι τό ελληνικό κράτος άδιαφορεί τόσο για τό ελληνικό περιβάλλον όσο και για τις δεσμεύσεις που έχει αναλάβει προς τήν Κοινότητα»¹⁰.

Και πάλι τά αίτια αυτής της «άδιαφορίας» αξίζουν περαιτέρω ανάλυσης. Ένδιαφέροντα επ' αυτού είναι ή άποψη της *Οικολογικής Συνεργασίας* στην προαναφερθείσα συνέντευξη τύ-

που. Η Διοίκηση, κατά τήν έν λόγω άποψη, άναγκασμένη λόγω των χρονικών περιθωρίων που θέτει ή ΕΟΚ για τήν άπορρόφηση των χορηγούμενων κονδυλίων, νά επιδίεται σε άληθινό άγώνα δρόμου προκειμένου νά διαθέσει τά ποσά των ΜΟΠ, τά τοποθετεί τελικώς σε επενδύσεις χωρίς συντονισμό και μελέτες άποδοτικότητας, μη λαμβάνοντας υπόψη τις προβλεπόμενες μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Νά σημειωθεί παρενθετικά ότι ήδη άκυρώθηκαν προγράμματα ύψους 200.000.000 δρχ. για τή διαχείριση του 'Αμβρακικού και της Λίμνης Μητρικού, λόγω μη εκτέλεσης επί ζετία των έργων που είχαν συμφωνηθεί (πρόγραμμα Α.Σ.Ε.). Έντέλει από τήν δλη επίχειρηση, συνεχίζει ή *Οικολογική Συνεργασία*, κερδισμένοι —για μία ακόμη φορά— βγαίνουν οι τυχοδιώκτες επενδυτές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ή εγκριση από τό ΥΠΕΧΩΔΕ ξενοδοχειακής μονάδας 800 κλινών ύψους 1,6 δισ. δρχ. που άπειλεί 500 στρέμματα παραλιακών εκτάσεων άνατολικά των έκβολών του Νέστου, στη θέση Μάγανα του νομού Ξάνθης. Λεπτομέρεια: ή έν λόγω θέση έντοπίζεται μέσα στη ζώνη άπόλυτης προστασίας ενός από τους τελευταίους υδροβιότοπους της χώρας. Είναι όμως αυτή ή συγκυριακή «βιασύνη» επαρκής αιτιολογία για όσα συμβαίνουν έναντίον του περιβάλλοντος; Η απάντηση είναι, νομίζω, πιό σύνθετη απ' όσα, κατά βάση σωστά, υποστηρίζει ή *Οικολογική Συνεργασία*.

Καθώς έτυχε, σαν μέλος μιας μελετητικής ομάδας νά περιηγηθώ συστηματικά τήν περιοχή, μπορώ νά βεβαιώσω ότι τό πρόβλημα Μάγανα, ύπερβαίνει τις σχέσεις όρισμένων «τυχοδιωκτών επενδυτών» με μία πρόχειρη και άκατάσταση δημόσια διοίκηση. Ίσως αν αυτό μόνο συνέβαινε ή άπειλή έναντίον του περιβάλλοντος νά ήταν μικρότερη και πάντως μη συστηματική. Στην πραγματικότητα ή έν λόγω ύποχωρητικότητα του Δημοσίου δημιουργεί τό κατάλληλο υπόστρωμα έκτροφής άπαιτήσεων ιδιοκτησίας όχι μόνο στους θεωρούμενους ως μεγαλοεπενδυτές αλλά και στη θάλασσα των παραδοκούντων, για τό δικό τους ύθαιρετο, μικροϊδιοκτητών. Άρκεϊ νά θυμηθούμε ότι ένα από τά βασικότερα αίτήματα της πράγματι πάνδημης άπεργίας της Θράκης —που έφτασε και στον άποκλεισμό του νομού λίγο πριν τις εκλογές— ειδικά για τήν Ξάνθη ήταν ή «άπελευθέρωση των άκτών». Μαύρες σημαίες, λοιπόν, άυστηρή περιφρούρηση της γέφυρας του Νέστου και όργιλος εθνικισμός παροτρυνόμενος από τις θρησκευτικές άρχές, τοπικά φασίζοντα στοιχεία και υπό τήν άνοχη —δλων— των πολιτικών κομμάτων, άπαιτούσαν τήν «άπελευθέρωση» από τις δεσμεύσεις που επιβάλλει

στις χρήσεις γής ή προαναφερθείσα Σύμβαση Ραμσάρ. Η λαϊκή αυτή άπαίτηση, έντασσόμενη μάλιστα σ' ένα γενικότερο κατάλογο αίτημάτων που, άλλοτε κατανοητά (νοσοκομείο) άλλοτε άκατανόητα (άπαλλαγή από Φ.Π.Α.), συνηγορούσαν στο μείζον δρώμα της «τοπικής ανάπτυξης», άποδεικνύει τόν εύκαιριακό χαρακτήρα και τό κορπορατιστικό πνεύμα που κυριαρχούν στη διαχείριση των φυσικών πόρων της χώρας. Νά θυμηθούμε πάλι μία παρατήρηση που προηγήθηκε στα περί βοσκοτόπων: ένα πράγματι πραγματικό πρόβλημα βρίσκεται στην άφετηρία αυτών των άκρικών συμπεριφορών έναντίον του περιβάλλοντος. Η Θράκη είναι μία δντως παραμελημένη περιφέρεια με σημαντικά οικονομικά και κυρίως κοινωνικά προβλήματα, προέχοντος του μειονοτικού. Η κοινωνική άνασφάλεια και κρίση διαωνίζεται και διογκώνεται από τήν οικονομική ύπανόπτυξη και άνισότητα. Και όμως ακόμη και ένας άδρος άπολογισμός των ύφισταμένων δυνατοτήτων, φυσικών και κοινωνικών, επιτρέπει τις πιό άισιόδοξες άναπτυξιακές προοπτικές. Φυσικά με τήν προϋπόθεση ότι δέν θά επικρατήσουν οι συμβατικές περί άναπτύξεως άπόψεις του πρόσφατου ακόμη παρελθόντος που άγνωώντας κάθε οικολογική, κοινωνική και πολιτική διάσταση, άνταρέσκονται στην προτεραιότητα μιας δήθεν οικονομικής μεγέθυνσης. Ο άνύποπτος έπισκέπτης διασχίζοντας τήν όδική άρτηρία Χρυσούπολης-Ξάνθης δέν μπορεί παρά νά έντοπωσιασθεί από τις δεκάδες των έγκαταλειμμένων εργοστασίων. Η θλιβερή παρουσία τους κραυγάζει, όχι άπλως τήν κατασπατάληση των κοινωνικών πόρων αλλά τήν κυριολεκτική χρεωκοπία μιας άφελους (ή έντέλει εκ του πονηρού;) περί περιφερειακής ανάπτυξης πολιτικής. Έντός των πλαισίων αυτής της πολιτικής —τόσο ένθερμης στην παροχή βιομηχανικών κινήτρων— άδράνησε χαρακτηριστικά ή ύποχρέωση όριοθέτησης του πούλυτιμου βιοτόπου των έκβολών του Νέστου και πολύ περισσότερο ή άξιοποίησή του, προς τήν κατεύθυνση μιας ήπιας οικότουριστικής ανάπτυξης, όπως χρόνια τώρα τήν προετοιμάζουν άθόρυβα αλλά συστηματικά, γερμανικά συμφέροντα με τους έκπροσώπους τους στην περιοχή. Από τήν άλλη ή άδράνεια αυτή ένέτεινε τις όρέξεις των επαγρυπνούντων καταπατητών, ένδιαφερομένων τόσο για τήν ίδρυση ξενοδοχειακών τεράτων όσο και τήν πλήρωση του μικρομεσαίου δνείρου της λεγόμενης δευτερης κατοικίας. Κοντά σε αυτούς οι άκτήμενες και μικροκαλλιεργητές που έξαιτίας της από χρόνια άσκούμενης ύπερνετατικής χημικής γεωργίας ήδη άντιμετωπίζουν τήν έτήσια πτώση των άπο-

9. Καθημερινή, 3.9.1989.

10. Δελτίο τύπου εύρωβουλευτή Μ. Παπαγιαννάκη.

δόσεών τους στην άροτραία παραγωγή. Οι εναλλακτικές διέξοδοι δεν είναι όρατες. Τό φάσμα της ανεργίας εκδηλώνεται καθώς η ένδοξωρα ερημώνεται, ο συνωστισμός στά παράκτια ή-μιαστικά κέντρα πυκνώνει και η εκμηχάνιση της γεωργίας απελευθερώνει διαρκώς χέρια που δεν μπορούν να απορροφηθούν στον αδύναμο ιστό της μεταποίησης ή στη δοκιμαζόμενη κτηνοτροφία. Τί απομένει; Ο δρόμος έχει ανοίξει, σε πείσμα κάθε εϋχής περί περιβαλλοντικής προστασίας, στην καταστροφή που συνιστούν τά ξενοδοχειακά τέρατα, μέ όλες τίς συναφείς αϋθαιρέσιες τών παραπηγματικών κατασκευών, καφετέριες, ντίσκο, ταβέρνες, οϋζάδικα, κάμπινγκ, ένοικιαζόμενα δωμάτια, τροχοβίλες κτλ. Ο γνώριμος δηλαδή κόσμος τών διακοπών, άλά έλληνικά, πού μιλά πολύ εϋκρινέστερα και πειστικά τή γλώσσα του νεοέλληνα, από τό κρώξιμο τών άργυροπελεκάνων ή τή σιωπή του ύγροβιούντος μικροκόσμου. Τό μέλλον τών τελευταίων είναι λοιπόν σαφέστερο άκόμη και του άπογοητευτικού παρόντος τους.

Η ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ «ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ»

Μετά από δλα αυτά είναι φυσικό νά αναρωτηθούμε περί τής δυνατότητας άσκησης πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος στή σύγχρονη Έλλάδα. Νομίζω ότι για νά ύλοποιηθεί αϋτή ή δυνατότητα, είναι πρωτίστως άναγκαίο νά διαλυθούν συγχύσεις πού σήμερα συγκαλύπτουν επιμελώς τούς δράστες και τά αίτια τής περιβαλλοντικής κρίσης. Πρός τήν κατεύθυνση αϋτή προέχει ή άπομυθοποίηση τής προβαλλομένης από όλες τίς εϋθυνόμενες ή μή πλευρές, ως αίτια του κακού, έννοια του «πολιτικού κόστους». Άς θυμηθούμε. Τό πολιτικό κόστος έπικαλούνται άτυπα ύπουργικά συμβούλια, έκτελεστικά γραφεία, τρόικες κτλ. δικαιολογώντας τίς παλιωδίες τους έναντι τών προγραμματικών ή προεκλογικών τους ύποσχέσεων. Όσοι ύποκύπτουν στο πολιτικό κόστος καταγγέλλουν τούς παραπάνω, οι κάθε λογής αντιπολιτευόμενοι για νά δεχθούν και αϋτοί μέ τή σειρά τους ανάλογες έπικρίσεις από ριζοσπαστικότερες κοινωνικές ομάδες πού και μόνο τό μέγεθος τους, δικαιολογεί τό πάθος τους ύπέρ «άντιστατικών» μέτρων. Η δημόσια διοίκηση αϋτό τό πολιτικό κόστος, έξάλλου, έπικαλείται, δικαιολογώντας τή βραδυποροϋσα αντίδρασή της σε έπεισόδια ρύπανσης, άκόμα και οικολογικής καταστροφής, σάν προϊόν «άνωθεν» περιοριστικών έντολών. Έντέλει τό πολιτικό κόστος

κινδυνεύει νά πιστωθεί σε μία δεκάδα πολιτικών πού κάθε φορά μάς κυβερνά και τή σιωπηλή πλειοψηφία τών πολιτών πού τούς στηρίζει. Είναι όμως αϋτή ή άλήθεια; Και επιπλέον διευκλύνει ή άλήθεια αϋτή τόν έπιμερισμό τών εϋθυνών δσων ένέχονται στην οικολογική καταστροφή τής χώρας και συνεπώς και στην πολιτική αντιμετώπισή τους;

Η άπάντηση θά μπορούσε νά ξεκινήσει από τή σχεδόν αϋτονόητη άλλά όχι πάντοτε δημοφιλή άρχή, ότι στο σύγχρονο κόσμο τής δωρεάν παρεχομένης από τό κράτος παιδείας και τών μαζικών μέσων ενημέρωσης, οϋδείς ένήλικος —τουλάχιστον— πολίτης δικαιούται νά άγνοεί δσα δυναστεύουν τόν καθημερινό του βίο. Συνεπώς εϋθύνη για τά κακώς κείμενα έχουν δλοι, άλλο πώς και πόσο ή τελευταία άναλογεί στον καθένα. Έπ' αϋτού κοινη είναι δυστυχώς ή διαπίστωση ότι ή συνείδηση του οικολογικού προβλήματος στην Έλλάδα πάσχει σε δλα τά κοινωνικά στρώματα και ομάδες, τών οικολόγων μή έξαιρουμένων. Ήταν έντυπωσιακό άλλά όχι άπροσδόκητο ότι στην περυσινή εκδήλωση του περιοδικού Άντί για τήν άποκατάσταση τής πολεοδομικής «τρύπας» του Έλαιώνα τών Αθηνών, δύο βήματα από τήν πλάτεια Συντάγματος, ύπουργός τής κυβέρνησης Τζαννετάκη, έμπειρος πολιτικός άνδρας, δήλωσε, εϋθαρσώς είναι άλήθεια, ότι άγνοούσε πλήρως τό θέμα. Έξ δνυχος τόν λέοντα άλλά μπορούμε νά φαντασθούμε τί γίνεται παρακάτω, στον κατά κανόνα μή ένδιατρίβοντα στά κοινά λαό. Ποίος φταίει για αϋτά τά κενά παιδείας και άπλης άκόμα ενημέρωσης;

Όσον άφορά στην έγκύκλιο παιδεία ή κατάσταση είναι έξηγήσιμη. Στά ΑΕΙ, ή Οικολογία σάν έπιστήμη και ιδιαίτερα ό άκρως χρήσιμος πρα-

κτικά κλάδος της, τής Διαχείρισης τών Οικοσυστημάτων, άρχισαν νά διδάσκονται μόλις τήν τελευταία δεκαετία. Η έρευνα δεν άρίσταται του καθεστώς πού έπικρατεί και σε άλλα γνωστικά πεδία, άλλοτε ρηχή, κάποτε σοβαρή, πάντοτε άπρογραμματιστη έξαρτώμενη από τή βούληση και τίς προσωπικές διασυνδέσεις τών έρευνητών μέ τήν πολιτική έξουσία και γραφειοκρατία. Έτσι, δίπλα στις συστηματικές προσπάθειες τής άκαδημαϊκής κοινότητας, για τήν άξιοποίηση τών όχι εϋκαταφρόνητων Κοινοτικών κονδυλίων πού δόθηκαν σε μελέτες περιβαλλοντικών προβλημάτων τά τελευταία χρόνια, δεν έλλειψαν οι έλάχιστα δεοντολογικές «έπιστημονικές» ύποστηρίξεις αντιπεριβαλλοντικών πολιτικών. Έξέχοντα παραδείγματα ή περίπτωση τής παρ' όλιγον έγκατάστασης διαλυτηρίου πλοίων στην Κεραμωτή, ή συνεχιζόμενη βαρβαρότητα έκτροπής του Άχελώου, ή έπανακυκλοφορία των ταξί στον μικρό δακτύλιο τής Αθήνας, και ή έξίσου πρόσφατη άπόπειρα τής ΔΕΗ νά παραβιάσει τήν προστατευόμενη θεσμικά Βάλια Κάλντα. Στίς περιπτώσεις αϋτές, δπως και σε αντίστοιχες ένός δυστυχώς μακρύτερου καταλόγου, ή συμβολή τών έπιστημόνων-συντακτών τών περίφημων «μελετών περιβαλλοντικών έπιπτώσεων» συχνότερα έχει τά κωμικοτραγικά χαρακτηριστικά πού μέ γλαφυρότητα περιγράφει ό Νέστος Ποταμίδης για τήν προαναφερθείσα περίπτωση Νέστου, μέ τόν εβγλωττο τίτλο «Η συντριπτική ίσχυς τών συμπεφρόντων»¹¹ και σπανιότερα τήν ελικρινή «μεταμέλεια» τών ένεχομένων στην ύπόθεση «Άλλατινι» μελετητών. Οι τελευταίοι στην κριτική του άρχισυντάκτη τής *Οικολογίας* Σ. Ύφαντη, άπαντούν ότι «ή αρχιτεκτονική μελέτη για τό «Άλλατινι», δπως άλλωστε και κάθε αρχιτεκτονικό σχέδιο, έχει συνταχθεί μέ τή γνώση τής έποχής και μέσα στις γενικότερες εϋαισθησίες του καιρού του... οϋδόλωσ μάς έκφράζει σήμερα ή αρχιτεκτονική μελέτη του 1978-1979»¹².

Γνωρίζω πολύ λίγο τό χώρο τής στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης για νά συμπεράνω τί περισσότερο από μερικά Ικανοποιητικά έγχειρίδια έχει προσφέρει ή πολιτεία για τήν οικολογική παιδεία τών μαθητών. Η κυριότερη κριτική πού άκούγεται, από τούς ίδιους τούς εκπαιδευτικούς, συνοψίζεται στην δική τους άνεπαρκή παιδεία στο συγκεκριμένο θέμα και τήν αϋτο-

11. Ν. Ποταμίδης, «Η συντριπτική ίσχυς τών συμπεφρόντων», *Νεα Οικολογία*, τ. 68, 1990.

12. Μ. Νομικός, Α. Παπαδόπουλος, Γ. Παπακώστας, «Σμιλεύοντας τό χρόνο», *Οικολογία*, τ. 8, 1990.

νόητη άνεδαφικότητα διδασκαλίας του, μέσα στους τέσσερις τοίχους της σχολικής τάξης. Κάποιες άποψεις έναλλακτικής διδασκαλίας που έγιναν τα τελευταία χρόνια παραμένουν περιθωριακές όταν δεν πνέουν τα λoίσθια¹³.

Μένει, ως προς τη γενικότερη πληροφορηση και συνειδητοποίηση των οικολογικών προβλημάτων ό άχανής, ποσοτικά και ποιοτικά, χώρος των λεγομένων —δχι άδικα— «μαζικών» μέσων ενημέρωσης.

Δέν βρισκόμαστε βέβαια στά επίπεδα των άρχων της περασμένης δεκαετίας, όταν ένα δημοσίευμα περί νέφους άποτελούσε —άκoμη— είδηση. Ό τύπος, ή τηλεόραση άμιλλώνται πιά στην παρουσίαση οικολογικών θεμάτων. Όστόσο, άν έξαιρέσει κανείς λίγες συστηματικές προσπάθειες όπως παλαιότερα εκείνη του Ν. Ζαλαώρα στην *Αγγή* ή του Χ. Όρφανίδη τώρα στην *Κυριακτική Έλευθεροτυπία*, στήν κανόνα άποτελούν «έρευνες» τρομολαγνικού περιεχομένου μέ έντονο έντυπωσιαθηρικό χαρακτήρα που περισσότερο ίκανοποιούν την ανάγκη του θεάματος και δχι του θέματος της οικολογικής καταστροφής. Κλασικό παράδειγμα παρόμοιου λαϊκισμού, τό γνωστό «μαύρο έξώφυλλο» της έφημερίδας *Έλευθεροτυπία*. Τό άποτέλεσμα είναι ότι μοιρολογώντας τά εμφανόμενα και άγνωώντας την ουσία, όπως αυτή διαγράφεται μέσα από τό πλέγμα των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων που προωθούν την οικολογική καταστροφή, νά επιβάλλεται —δχι έκούσια πάντα— ως άυτονόητο πεπρωμένο του σύγχρονου βίου ή λεηλασία της φύσης.

ΌΙ ίδιοι όί πολίτες, ήμιαθεΐς παντογνώστες μιάς άδηφάγου επικαιρότητας, επαναπαυμένοι στην άπόλαυση ενός προσφάτως κατακτηθέντος ύψηλου, συγκριτικά μέ τό παρελθόν, καταναλωτικού επιπέδου, έθελουφλούν πρακτικά ένώπιον των ξεροκέφαλων γεγονότων —ή φετινή λειψυδρία είναι ένα πρόχειρο παράδειγμα— άρνούμενοι νά προσαρμόσουν τίς ανάγκες τους στά όρια φυσικής άντοχής του περιβάλλοντος χώρου τους.

Η κατάσταση της δημόσιας διοίκησης δέν είναι καλύτερη. Άκόμα και όταν διατίθεται ή αναγκαία τεχνoγνωσία, ό θεσμικός και οργανωτικός έξοπλισμός, όί δημόσιες ύπηρεσίες στεροδονται άντικειμενικότητας και συνεπώς άποτελεσματικότητας ως προς την έκτέλεση των καθηκόντων τους. Είναι γνωστό ότι ή «τρύπα» του Έλαιώνα των Άθηνών θά έκκλινει πολεοδομικά άν έφαρμοζόταν τό ύφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο (Ν. 1337/83). Παρομοίως δέν θά διασυρόταν διεθνώς ή χώρα στην περίπτωση της παρ' όλίγον έγκατάστασης του έργου στασιού άλουμίνας στους Δελφούς.

Άλλά συνήθως ή δημόσια διοίκηση σπείδει βραδέως. Παράδειγμα: μόνο 3 από τά 9 προγραμματισμένα ΚΤΕΟ λειτούργησαν, έστω και πλημμελώς. Όταν επιτέλους κινείται, διακρίνεται τόσο για την έλλειψη συντονισμού της όσο και τη σύγχυση των άρμοδιοτήτων της. Παράδειγμα: 18 ύπουργικές άποφάσεις και έμμεσα 3 νόμοι διέπουν τό καθεστώς ήχορρύπανσης σέ μιά Άθήνα όπου μόνο 9% των περιοχών του κέντρου της έχει μετρηθεί ως άνεκτό για τά ανθρώπινα όρια άντοχής. Έχω ήδη άναφερθεί μέ τό παράδειγμα της διαχείρισης των άναδασωτέων ή/και δασικών έκτάσεων, στό τί συμβαίνει όταν τόσο ή θεσμική έντολή όσο και ή οργανωτική ύποδομή των ύπηρεσιών παρουσιάζουν κενά ή ύπαγορεύουν την έκδήλωση συμπερόντων άντίθετων από εκείνα που ύποτίθεται πως προστατεύουν. Είναι όί περιπτώσεις που ή συνήθως άναξιοπιστία του κράτους καθίσταται άκρως επικίνδυνη σέ έθνικό πιά επίπεδο.

Όί μεγάλοι πολιτικοί σχηματισμοί, παρά τίς περί έκσυγχρονισμού άτελείωτες ρητορείες τους, σπάνια περιλαμβάνουν την προστασία του περιβάλλοντος στίς άμεσες προτεραιότητες τους. Κατά τη συζήτηση του άρθρου 24 του Συντάγματος 1975, ή Άριστέρα (Ήλιού, Κύρκος, Κάπος) σίωπησε πλήρως. Άντίθετα, στην καθημερινή πολιτική πρακτική, ύπουργοί, βουλευτές και κομματικά στελέχη άμιλλώνται άλλήλους σέ ύποχωρητικότητα μπροστά στά πολυώνυμα συμφέροντα που άντιτίθενται στίς —έστω— καλοπροαίρετες ύπέρ του περιβάλλοντος έξαγγελίες τους. Κλασικό παράδειγμα έπ' αυτού τό παράδειγμα του νόμου-πλαΐσιου για την προστασία του περιβάλλοντος. Τέσσερις τουλάχιστον φορές (1975, 1978, 1979, 1980) σχετικά νομοσχέδια κατετέθησαν στή Βουλή, μόνο για νά άποσυρθούν βιαίως «πρός επανασύνταξη». Μόλις στίς παραμονές της μεγάλης —για την άσημαντότητά της— «άλλαγής», ψηφίστηκε ένα στοιχειώδες Προεδρικό Διάταγμα (1180), μόνο από την κυβερνητική πλειοψηφία. Η τότε αντιπολίτευση, αναλαμβάνοντας την έξουσία λίγους μήνες άργότερα, έθεσε σέ έφαρμογή τίς δΐθεν ριζικές της άποψεις για τη θεσμική προστασία του περιβάλλοντος. Μετά από άτέλειωτες διαπραγματεύσεις μέ τούς «κοινωνικούς φορείς» ψηφίστηκε επιτέλους ό νόμος 1650/86. Σήμερα ό έν λόγω νόμος χαρακτηρίζεται από τούς ειδικούς «κέλυφος άνευ περιεχομένου», καθώς για την ένεργοποίησή του άπαιτούνται, τέσσερα χρόνια μετά την ψηφισή του, 12 Π.Δ., 4 πράξεις ύπουργικού συμβουλίου, 45 κοινές ύπουργικές άποφάσεις, 3 κανονισμοί και Ίδρυση του Ένιαίου Φορέα Περιβάλλοντος. Η θεσμική αυτή άδράνεια, όπως είναι εύ-

νόητο, δέν επιτρέπει τη συστηματική ποινικοποίηση των έπεισοδίων της ρύπανσης αλλά και οργανωτικά διαιωνίζει τη σύγχυση των «συναρμοδίων ύπηρεσιών» του δημοσίου. Για παράδειγμα ή έλλειψη του Ε.Φ.Π. άπειλεί, μεταξύ άλλων, την επιδείνωση της κατάστασης των ύγροτόπων, καθώς δύο ύπουργεία (Γεωργίας και ΠΕΧΩΔΕ) σκιαμαχούν σήμερα για την «άξιοποίησή» τους, ιδιαίτερα μετά την επέκταση των ίχθυοκαλλιεργειών που επέτρεψαν την κατάργηση των παραδοσιακών άρμοδιοτήτων μεταξύ τους (Υ.Γ. - χερσαία οικoσυστήματα, ΥΠΕΧΩΔΕ - παράκτιες ζώνες και ύγρότοποι). Τό πρόβλημα βέβαια περιπλέκεται άν συυπολογισθεί τό έλάχιστο είδικό βάρος των άντιστοίχων ύπηρεσιών κάθε ύπουργείου. Τόσο τό Τμήμα Έθνικών Δρυμών και Αίσθητικών Δασών στό Υ.Γ., όσο και τό Τμήμα Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος του ΥΠΕΧΩΔΕ, παραμένουν μικρά, άνίσχυρα, άστελέχωτα, ύπερσυγκεντρωτικά, μέ μιά κουβέντα: άναποτελεσματικά.

Όμως όί πολιτικές εϋθύνες των κομμάτων, ως προς τη θεσμική και οργανωτική άχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος, άποδίδεται στατικά άν δέν προσμετρηθούν σέ αυτές όί καθημερινές παρεμβάσεις του πολιτικού κόσμου στην παρακώλυση ή/και την έκτροπή της άντικειμενικότητας της δημόσιας διοίκησης, σέ όλο τό φάσμα των καθηκόντων της, από τά θεσμικά, καταστατικά έως τά έκπαιδευτικά, ένημερωτικά. Άς θυμηθούμε ένδεικτικά την πυρκαγιά που άπέπλησε την Ίδια τη Θεσσαλονίκη μετά την έκρηξη στίς έγκαταστάσεις της JET-OIL του Μαμιάκη, τόν Φεβρουάριο του 1986 στην κοινότητα Καλοχώρι. Όλόκληρη ή κυβέρνηση, τά ραδιοτηλεοπτικά κρατικά δίκτυα και όί άρμόδιες ύπηρεσίες της δημόσιας διοίκησης δικαιολόγησαν πλήρως τίς παράνομες έγκαταστάσεις, χαρακτήρισαν έντός των φυσιολογικών όριών την προκληθείσα ρύπανση και καθυσύχασαν έλαφρά τη καρδία την κοινή γνώμη όταν συγχρόνως, υπό την πίεση των άπειλουμένων καταστροφών, διέτασαν την έκκένωση του χωριού και την καταστροφή της ήρτημένης φυτικής παραγωγής. Όλα για... τό καλό μας, όπως διεκτραγωδεί και τό γνωστό έλαφρό τραγουδάκι.

Ύποθέτω ότι ένόψει δσων ήδη έκτέθηκαν, είναι προφανές ότι ή έννοια του πολιτικού κόστους, πίο σύνθετη άπ' ό,τι ή κατάχρησή της ύπαινίσσεται, στην πραγματικότητα άποτελεί έναν άκριβή δείκτη ευαίσθησιας μιάς κοινωνίας σέ μιά δεδομένη έποχή, άπέναντι στό φυσικό της περιβάλλον. Έννοώ μιάς δλόκληρης κοινωνίας και δχι μόνο των πολιτικών δυνάμεων που την εκπροσωπούν, όπως συνήθως ύποστηρίζεται για νά διασκεδασθούν

οί συγκεκριμένες εθύνες εμπέδωσης και αναπαραγωγής της οικολογικής καταστροφής. Ίδιαίτερα ως προς τό ζήτημα της αναπαραγωγής των σχέσεων κυριαρχίας της κοινωνίας επί της φύσης, είναι απαραίτητο ένα τελευταίο σχόλιο.

Η ΑΔΥΝΑΤΗ ΕΠΑΓΓΕΛΙΑ ΤΗΣ «ΑΛΛΗΣ» ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ἡ ἔλλειψη εὐαισθησίας ἀπέναντι στή φύση, ἔτσι ὅπως ἀναλύθηκε μέσω τῆς ἀπομυθοποίησης τῆς ἔννοιας τοῦ πολιτικοῦ κόστους, ἐπιμεριζόμενη σέ ὄλα τά ἐπίπεδα κοινωνικῆς εὐθύνης, ὄχι μόνο δέν ἀποτρέπει τήν προϊούσα καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος ἀλλά, τό κυριότερο, ἀποδυναμώνει καί περιθωριοποιεῖ κάθε ἀπόπειρα, ἀκόμη καί τίς σοβαρότερες, διατύπωσης ἑνός ἐναλλακτικοῦ ὑποδείγματος ἀνάπτυξης συμβατῆς μέ τίς φυσικές ἰσορροπίες. Ἡ τελευταία ἔχει παύσει πρό πολλοῦ νά ἀποτελεῖ οὐτοπία, ἰδιαίτερα μετά τή διεθνή ἀποδοχή πού γνώρισε ἡ ἔκθεση Brutland (1987) περί τῶν δυνατοτήτων τῆς λεγόμενης «συντηρούσας ἀνάπτυξης» ἢ «οἰκοἀνάπτυξης» κατά τήν ὀρολογία τοῦ Ἰγκαντι Σάξ. Ὑπό τήν πίεση τῶν πράσινων κινήματων ἀλλά καί τήν εὐρύτερη λαϊκή ἀπαίτηση γιά ἕνα «καθαρότερο περιβάλλον», ἀκόμα καί οἱ παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις καί βέβαια οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοί οἰκολογικοποιοῦν σημαντικά τμήματα τῶν προγραμμάτων τους.

Ἀντίθετα στήν Ἑλλάδα ὑπό τήν πίεση τῆς μεγεθυνόμενης οικονομικῆς κρίσης, τήν ἐπικράτηση, ἰδιαίτερα στήν Ἀριστερά, τῶν χυδαιότερων λαϊκιστικῶν ἀπόψεων καί τῆς θλιβερῆς ἀποτυχίας τῆς νεοσυσταθείσας Οἰκολογικῆς Ὁμοσπονδίας νά προχωρήσει ἔστω καί ἕνα βήμα πέραν τοῦ παραδοσιακοῦ ἀριστερισμοῦ πού ἀτυχῶς τήν ἀνέλαβε ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, ἡ περιστασιακή διαμαρτυρία, ἡ ἀτεκμηρίωτη καταστροφολογία καί ὁ — δῆθεν οἰκολογικός — νεοδογματισμός, ἐπιτρέπουν τήν ἀνέξοδη ἐπιστροφή στίς συμβατικότερες περί ἀνάπτυξως ἀπόψεις. Τό ἀδιέξοδο ἔχει διπλή ὄψη. Ἀπό τή μιά, ἐπιδεινώνονται οἱ ἴδιοι οἱ ὄροι τῆς συμβατικῆς ἀνάπτυξης. Γιά παράδειγμα, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ προαναφερθέντος «ἀτυχήματος» τῆς JET-OIL ἐκτός τῶν ἄλλων «... ἐνίσχυσε καί τίς πιό ἀκράτες ἀπόψεις σχετικά μέ τή δυνατότητα συνύπαρξης ἀστικῶν καί βιομηχανικῶν περιοχῶν καί ὑπέσκαψε, γιά μιά ἀκόμη φορά, τό ἴδιο τό μέλλον τῆς ὑπανάπτυκτης ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Ποιῶς βιομηχανίας; Γιά καζάνια πετρελαίου ἐπρόκειτο. Κι ὁμως ἀβριο δέν θά ὑπάρχει χώρος οὔτε

γιά αὐτά σέ καμιά γωνιά τῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἀφερεγγυότητα τῶν ἐπιχειρηματικῶν φορέων θά ἐγκαθιδρύσει γιά τά καλά τό ἀντιβιομηχανικό (καί νεοσυντηρητικό ἀπό μιάν ἄποψη) πνεῦμα...», σχολιάζει εἰστοχα τό ἐκδοτικό σημεῖωμα τῆς *Νέας Οἰκολογίας* τοῦ Ἀπριλίου 1986, τεκμηριώνοντας τί σημαίνει «ἡ παντελής ἔλλειψη κριτηρίων (γιά τή χωροθέτηση) καί ἡ ἀπουσία προδιαγραφῶν (γιά τή λειτουργία τῶν μονάδων), στοιχεῖα ταυτόσημα μέ τήν κουτοπόνηρη πολιτική τοῦ «χαμηλοῦ κόστους». Ἀπό τήν ἄλλη, μιά πολιτική αὐτῆς τῆς ποιότητας ἀποτρέπει, ὅπως προανέφερα, κάθε σοβαρό σχεδιασμό, πόσο μάλλον τήν ὑλοποίηση μιάς ἐναλλακτικῆς ἀναπτυξιακῆς στρατηγικῆς.

Ἄς δοῦμε τί σημαίνει αὐτό συγκεκριμένα σέ ἕνα κρίσιμο παραγωγικό τομέα, ἐκεῖνο τῆς γεωργίας.

Ἐδῶ εἴμαστε ἀκόμα στήν ἐποχή τῶν πληκτικῶν, παρά τήν ἀλήθεια τους, καταγγελιῶν γιά τήν ἀλόγιση χρήση τῶν χημικῶν εισροῶν παντός τύπου, τοῦ νεροῦ καί τῆς ἐνέργειας. Ὅμως σέ διεθνές καί μάλιστα Κοινωνικό ἐπίπεδο συμβαίνουν σημαντικές ἀναμορφώσεις τοῦ καθεστώτος τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς, ὅπου ἡ οἰκολογική συνιστώσα προβάλλει μέ ἔμφαση. Καί βέβαια δέν ἀναφέρομαι, ἂν καί θά ἔπρεπε, στίς ἐξίσου ἐντυπωσιακές ἐξελίξεις τῶν ριζικότερων ἀλλαγῶν πού προτείνουν γιά τά συστήματα παραγωγῆς, οἱ τάσεις τῆς οἰκολογικῆς ἢ ὀργανικῆς ἢ βιολογικῆς (οἱ ὄροι δέν εἶναι ταυτόσημοι) γεωργίας. Ἐνοῶ ἐδῶ μόνο τίς μεταρρυθμιστικές τάσεις πού ἤδη διαγράφονται σαφῶς πλέον στό οἰκονομικοκοινωνικό καί τεχνολογικό πλέγμα τῆς συμβατικῆς γεωργίας. Πράγματι, τήν τελευταία πενταετία ἡ ΚΑΠ ἐνώνει τῶν ἀδιάθετων πλεονασμάτων σέ στρατηγικά προϊόντα τῆς ἐδραπαϊκῆς γεωργίας, ἐπανεξετάζει τό ἔντονα προστατευτικό παρεμβατικό τῆς πλαίσιο. Ἡ νομιμοποίηση τῆς σημειούμενης στροφῆς πρός μιά αὐστηρότερη ἀγροτική πολιτική ἐπιβάλλεται μέσω τῆς εἰσαγωγῆς νέων ἱεραρχήσεων καί κριτηρίων στή χάραξη τῆς περιφερειακῆς ἀνάπτυξης καί τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος. Ἐναν ἀπό τοῦς στόχους αὐτῆς τῆς ἀναμόρφωσης τῆς ΚΑΠ, πού κάθε ἄλλο παρά δημοφιλῆς εἶναι σέ ὄλα τά ἐπίπεδα τῶν θυγομένων συμπερόντων, ἀποτελεῖ ὁ ἐπαναπροσδιορισμός ἀκόμη καί τοῦ ἴδιου τοῦ περιεχομένου τῆς γεωργικῆς δραστηριότητας. Τό τελευταῖο, ἔτσι, θά μπορούσε νά συμπηριλάβει πλῆν τῶν συμβατικῶν προϊόντων διατροφῆς καί πρώτων ὀλών, τήν «παραγωγή» δημοσίων ἀγαθῶν ὅπως τά αἰσθητικά τοπία, τῆ διατήρηση πολύτιμων φυσικῶν οἰκοσυστημάτων, τῆ διασφάλιση ἐκτατικῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν καί τόν περιορισμό τῶν

γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων ὕψλης ἔντασης. Τό ἐνδιαφέρον τοῦ ζητήματος ἔγκειται στό ὅτι σ' ἕνα φόντο ρεαλιστικῆς προσαρμογῆς τῆς ΚΑΠ στοῦς νόμους τῆς ἀγορᾶς, ἐπιχειρεῖται ὄχι μόνο αὐστηρότερη πολιτική τιμῶν ἀλλά καί μιά στρατηγική στροφή πρός τήν ἐνθάρρυνση τῆς ἐκτατικοποίησης (ὄρος ἀπαγορευμένος κατά τή διαρρέυσσα τριακονταετία), μέ τήν παράλληλη ἐπιστροφή τῶν μικτῶν παραγωγικῶν συστημάτων, ἀλλαγῶν στή χρήση τῶν παραγωγικῶν γαιῶν καί ἀναζωογονητικῶν δραστηριοτήτων πρός ὄφελος τῆς ἀγρίας φύσης. Δείγματα αὐτῆς τῆς πολιτικῆς μπορεῖ νά διαπιστωθοῦν ἤδη στήν ἐπέκταση τοῦ προγράμματος «ἐκτατικοποίησης» (Κ. 1094/88/ΕΟΚ), τήν ἐπιμονή στήν ἐπιδοτούμενη ἀγροἀναπαυση (set-aside), παρά τίς σκληρές ἀντιστάσεις, καθώς καί τή συμπερίληψη στόν βασικό ἐκσυγχρονιστικό Κανονισμό 797/85, ἀρθρῶν ὅπως τά 19 καί 20, ἀναφερόμενα ἀντιστοίχως σέ «Ἐθνικές ἐνισχύσεις στίς εὐαίσθητες περιβαλλοντικά περιοχές» καί σέ «Μέτρα γιά τίς δασικές ἐκτάσεις τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων». Εἶναι περιττό νά τονισθεῖ ἡ δυστοκία ἂν ὄχι ἡ ἀδιαφορία, μέ τήν ὅποια ἡ ἑλληνική δημόσια διοίκηση καί ἡ ὑπεύθυνη πολιτική ἡγεσία τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργείου, ἀντιμετωπίζουν τά σχετικά θέματα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τό ποσοστό ἐπενδύσεων σέ ἔλκυσθῆρες καί παρελκόμενα ἔχει διπλασιασθεῖ ἀπό τήν ἔναρξη ἐφαρμογῆς τοῦ Κ. 797/85 καί ἐξισοῦται μέ τό σύνολο τῶν ἐπενδύσεων στήν κτηνοτροφία, μέ ὅτι αὐτό συνεπάγεται γιά τήν ἐπιδείνωση τοῦ περιβάλλοντος. Ὅμως ἀπό κάποια ἀνάλογα κίνητρα, καί ὄχι ἐξ οὐρανοῦ ἢ ἀπό τίς καλοπροαίρετες ἀλλά ἀπομωμένες προσπάθειες κάποιων βιοκαλλιεργητῶν, θά ἀρχίσει ἡ ἀναμενόμενη «ἄλλη ἀνάπτυξη» καί στόν γεωργικό τομέα.

Σταδιακά ἀλλά σταθερά ἡ βιομηχανική Δύση ἀναγνωρίζει τήν προτεραιότητα τοῦ οἰκολογικοῦ ζητήματος. Ἀκόμα καί ἡ ἄκρως νεοσυντηρητική κ. Θάτσερ ἐτοιμάζεται νά φορολογήσει, μ' ἕνα μηχανισμό ἀνάλογο τοῦ Φ.Π.Α., ἐπικίνδυνες γιά τό περιβάλλον βιομηχανικές οὐσίες. Στήν Ἑλλάδα ἡ στωική ἀλλά κάθε ἄλλο παρά ἄδολη, ὅπως ἐλπίζω ἐδειξα, παρακολούθηση τῆς οἰκολογικῆς καταστροφῆς μέχρι πότε θά συνεχισθεῖ; Ἐλπίζω ὅτι ὄσοι διατυπώνουν ἀνάλογα ἐρωτήματα, δέν θά φθάσουν κάποτε στήν τραγική ἀπάντηση τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας Σχηματαρίου, πού μονολογοῦσε ἀμέσως μετά τήν πυρκαγιά τοῦ φετινοῦ Ἰουνίου στήν περιοχή του: «τώρα πλέον δέν φοβόμαστε γιάτί δέν ἔχει ἀπομείνει τίποτα γιά νά καεῖ...»

Γιά τόν περιβόητο «οικονομισμό» του Μάρξ

της Βούλας Τσινόρεμα

Σύμφωνα με τούς αντιπάλους του μαρξισμού, μία αναγωγιστική μεθοδολογία είναι έγγραμμένη στο σκληρό πυρήνα του μαρξιστικού παραδείγματος: καμιά πολιτική, νομική, ιδεολογική ή πολιτιστική μορφή ή πρακτική δέν αναγνωρίζεται ως ή ίδια σημαντική αλλά έκλαμβάνεται ως περισσότερο ή λιγότερο καθορισμένο αποτέλεσμα ή έκφραση ενός κατηγορικά πρωταρχικού πεδίου, του οικονομικού. Η πηγή του κακού εντοπίζεται στο ίδιο τό (ώριμο) έργο του Μάρξ τό όποιο, στά πλαίσια της θεωρίας του Ιστορικού υλισμού πού αναπτύσσει, επιδιώκει τήν κατανόηση της κοινωνίας και της κοινωνικής εξέλιξης μέ βάση αντικειμενικά δεδομένες οικονομικές συνθήκες, δηλαδή οικονομιστικά, προσδιορίζοντας κάθε κοινωνική δραστηριότητα, πολιτική, νομική, πολιτιστική μέ οικονομικούς δρους.

Τό γεγονός αυτό, σύμφωνα με τούς επικριτές του Μάρξ, οδηγεί σέ σοβαρή ύποτίμηση του πολιτικού και πολιτισμικού στοιχείου και καθιστά άδύνατη τή συγκρότηση μιάς έπαρκούς μαρξιστικής πολιτικής ή πολιτισμικής θεωρίας. Όποιοσδήποτε προσπάθειες, συνεχίζει ή κριτική, αναθεώρησης βασικών έννοιών του μαρξισμού προκειμένου νά άμβλυνηθεί ό άκαμπτos οικονομιστικός αναγωγισμός, μέ τήν αναγνώριση π.χ. της «σχετικής άυτονομίας» των διαφόρων βαθμίδων ή επιπέδων του κοινωνικού (ιδεολογικού, πολιτικού, νομικού...), οδηγούνται είτε σέ έσωτερική ασυνέπεια — άδυνατώντας νά συνδυάσουν τή σχετική άυτονομία των επιπέδων μέ τόν «τελικά » καθοριστικό ρόλο της οικονομίας— ή καταφεύγουν στήν κατατεμάχισή του κοινωνικού και σ' Έναν πλουραλισμό πού χαρακτηρίζει τή μη-μαρξιστική κοινωνιολογία, και πού, έν όλίγους, οδηγεί στήν άκύρωση θεμελιωδών χαρακτηριστικών της μαρξιστικής προβληματικής.

Μέ δύο λόγια, σύμφωνα με τήν άποψη όρισμένων, μία μη-αναγωγιστική μαρξιστική θεωρία του πολιτικού, πολιτισμικού, του κοινωνικού ένγένει είναι αντίφαση, καθ' ότι όποιοδήποτε έννοιολογικό *apparatus* αντιμετωπίζει τήν πολιτική, τόν πολιτισμό, τίς κοινωνικές μορφές και πρακτικές μέ μη-οικονομιστικό τρόπο παύει *ipso facto* νά είναι μαρξιστικό. Η κριτική αυτή έχει έκφραστεί σέ διάφορους τόνους από διαφορετικούς μεταξύ τους διανοητές, από τόν Πόπερ μέχρι τόν Άντρέ Γκλυκτσμάν, τόν Άνρύ Μπερνάρ Λεβύ και τόν Καστοριάδη. Στόν άγγλοσαξωνικό χώρο τό βάρος της έπίθεσης φέρουν πρώην μαρξιστές, «μετα-αλτουσεριανοί» διανοητές όπως οι Πώλ Χίρς και Μπάρι Χίντες, τήν Σαντάλ Μούφ και τόν Έρνέστο Λακλάου.* Όλοι διαπιστώνουν τήν άδυναμία ύπαρξης μιάς συνεκτικής αντίληψης πού νά συνδυάζει τή θέση «του καθορισμού σέ τελευταία άνάλυση» από τήν οικονομία και της μη αναγωγιστικότητας (άυτονομίας) της πολιτικής και της ιδεολογίας. Τήν κριτική του οικονομιστικού αναγωγισμού υιοθετεί (μέ μετριοπαθέστερο τρόπο) και ό Νίκος Μουζέλης, του όποιου τό έξής άπόσπασμα είναι ένδεικτικό: «ό μαρξισμός, έχοντας άποτύχει νά αναπτύξει συγκεκριμένα έννοιολογικά εργαλεία για τή μελέτη της πολιτικής, *οικοδομεί τήν ύποτιθέμενη προτεραιότητα του οικονομικού μέσα στόν όρισμό του πολιτικού*. Μέ αυτή τήν έννοια είναι άνίκανος νά μελετήσει τίς πολύπλοκες και *ποικίλλες* σχέσεις μεταξύ οικονομίας και πολιτικής, μέ Ένα θεωρητικά συνεκτικό και ταυτόχρονα *εμπειρικά άνοιχτό* τρόπο».† Ό μαρξισμός είναι άνίκανος νά κατονήσει ίκανοποιητικά τό πολιτικό διότι προσφεύγει στήν «άποκλειστική χρήση οικονομικών κατηγοριών» (Τό Βήμα, 13 Μαΐου 1990, σ. 17), όπως είναι οι τάξεις, οι σχέσεις παραγωγής και ό τρόπος παραγωγής. Όμως άν ύποπίπτει κάποιος σέ οι-

κονομισμό, αυτός δέν είναι ό Μάρξ αλλά όσοι από τούς επικριτές του συλλαμβάνουν τίς έννοιες της παραγωγής, του τρόπου παραγωγής και των παραγωγικών σχέσεων ως «άποκλειστικά οικονομικές κατηγορίες». Τίποτα δέν αντιβαίνει περισσότερο πρós τή σφαιρική προβληματική του Μάρξ από αυτή τήν τοποθέτηση.

Ό κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής

Η τοποθέτηση ότι ό Μάρξ έξηγεί τό πολιτικό μέ τήν «άποκλειστική χρήση οικονομικών κατηγοριών» προϋποθέτει Ένα χωρισμό του οικονομικού και πολιτικού (και κατ' έπέκταση νομικού, ιδεολογικού κ.λπ.) πεδίου πού δλόκληρο τό μαρξικό έργο και προπάντων τά έξειδικευμένα «οικονομικά» έργα του Μάρξ επιδιώκουν νά άναιρέσουν. Τό *Κεφάλαιο*, τό κατεξοχήν οικονομικό έργο του, δέν είναι μιά άπλή οικονομική κριτική του καπιταλισμού πού χρειάζεται νά συμπληρωθεί από μιά πολιτική κριτική του. Ός υλιστική κριτική της πολιτικής οικονομίας είναι κριτική όχι άπλώς της «οικονομίας» γενικά και άφηρημένα αλλά της πολιτικής και κοινωνικής μορφής της κεφαλαιοκρατικής σχέσης. Ό Μάρξ σέ αντίθεση μέ τίς άφαιρέσεις της άστικής πολιτικής οικονομίας ύποστηρίζει ότι τό «κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση παραγωγής», ότι οι οικονομικές κατηγορίες έκφράζουν Ιστορικά προσδιορισμένες κοινωνικές σχέσεις.

Άφειρητική διαπίστωσή του άποτελεί ή θέση ότι «κάθε παραγωγή είναι ίδιοποίηση της φύσης από τό άτομο

* Βλ. Paul Hirst και Barry Hindess, *Marx's Capital and Capitalism Today*, R.K.P., 1977, και όi Chantal Mouffe και Ernesto Laclau, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, 1985.

μέσα σε μία καθορισμένη κοινωνική μορφή και διαμέσου αυτής»². Ο πυρήνας του έγχρηματος του Ιου τόμου του *Κεφαλαίου* είναι η απόκλυση των κοινωνικών, νομικοπολιτικών προϋποθέσεων της κεφαλαιοκρατικής σχέσης ξεκινώντας από την άμεσα δεδομένη, πρόδηλη μορφή του κεφαλαίου ως χρηματικό κεφάλαιο. Αρχίζοντας από την ανάλυση της μορφής του εμπορεύματος, μέσω της ανάλυσης της υπεραξίας, οδηγείται στο «μυστικό της πρωταρχικής συσσώρευσης», όπου αποκαλύπτει ότι η τελευταία, που είναι η άπαρξη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, «δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά η ιστορική διαδικασία χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής»³. Αυτή η «ιστορική κίνηση» που μετατρέπει τους παραγωγούς σε μισθωτούς εργάτες (ελεύθερους πωλητές της εργατικής τους δύναμης) έχει δύο όψεις: από το ένα μέρος απελευθέρωση από τις φεουδαρχικές δεσμεύσεις και την κυριαρχία των συντεχνιών με τους περιορισμούς πάνω στην εργασία, και από το άλλο, απογύμνωση των παραγωγών από τα μέσα και το αντικείμενο της εργασίας τους, αποστέρηση «από όλες τις έγγραψες για την ύπαρξή τους που τους παραχωρούσαν οι παλιοί φεουδαρχικοί θεσμοί». «Η ιστορία αυτής της απαλλοτρίωσής τους είναι γραμμένη στα χρονικά της ανθρωπότητας με γράμματα από αίμα και φωτιά»⁴.

Τό όλο επιχείρημα του Μάρξ δείχνει πώς η ιστορική διαδικασία χωρισμού του εργάτη από τα μέσα παραγωγής είναι διαδικασία συγκρούσεων και ανταγωνισμών που οδηγεί στην υποδούλωση του παραγωγού (μία διαφορετικής μορφής υποδούλωση από τη φεουδαρχική). Ο πυρήνας αυτής της υποδούλωσης, που είναι ο πυρήνας της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, είναι η «διάθεση εξουσίας» που υφίσταται μεταξύ εργαζόμενου και κεφαλαιοκράτη, τό «δικαίωμα διάθεσης» πάνω στην εργατική του δύναμη. Η πώληση του δικαίωματος πάνω στην εργα-

τική δύναμη δεν είναι μία «αποκλειστικά οικονομική» αλλά και πολιτική διαδικασία. Καταδεικνύει τους ανταγωνισμούς της παραγωγής, την οργανική ύπαρξη ενός συσχετισμού δυνάμεων μέσα σ' αυτή που επιβάλλει την απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών και τόν συγκεκριμένο έλεγχο της παραγωγής και της ιδιοποίησης.

Ο Μάρξ αποκαλύπτει την οργανική παρουσία της πολιτικής στην οικονομία σε ριζική αντιδιαστολή προς τη φιλελεύθερη σκέψη που έβλεπε τό χώρο της «οικονομίας» ως χώρο έθελοντικών σχέσεων ανταλλαγής μεταξύ ελεύθερα συμβαλλομένων μερών, επιβάλλοντας έτσι τό χωρισμό ιδιοκτησίας (ιδιοποίησης) και εξουσίας, και περιορίζοντας την τελευταία μόνο στή σχέση του πολίτη με τό κράτος. Ο Μάρξ όχι μόνο δεν απομονώνει την οικονομία από την πολιτική αλλά την προσεγγίζει ως σύστημα κοινωνικών σχέσεων που συγκροτείται από ιστορικά προσδιορισμένες σχέσεις ιδιοκτησίας και εξουσίας κάτω από συγκεκριμένες πολιτικές και νομικές μορφές⁵. Γι' αυτό και η ριζοσπαστική αντίθεσή του προς την «κλασική πολιτική οικονομία» αφορά τις γενικεύσεις της τελευταίας που, αντιμετωπίζοντας την παραγωγή in abstracto και αποκομμένη από τους κοινωνικούς προσδιορισμούς της, απο-ιστοριοποιούν και έτσι καθολικεύουν τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, με αποτέλεσμα να τις παρουσιάζουν ως αιώνιους και αναλλοίωτους νόμους της κοινωνίας. Οι άστοι οικονομολόγοι έχουν σκοπό

«να παραστήσουν την παραγωγή... σάν κλεισμένη μέσα σ' αιώνιους, ανεξάρτητους από την ιστορία φυσικούς νόμους» και με την εκπαίρεια αυτή πλασάρουν ύστερα, όλοτελα λαθραία, άστικές σχέσεις σάν αναπόδραστους φυσικούς νόμους της κοινωνίας in abstracto»⁶.

Ο Μάρξ αντιπαράθετει ότι η «παραγωγή γενικά» είναι λογική άφαιρέση που μπορεί να αποδώσει τά «γενικά» και «κοινά» σε κάθε παραγωγή χαρακτηριστικά. Όμως αυτές οι άφαιρέσεις είναι κενές και ταυτολογικές αν δεν ληφθεί ύπόψη τό «πραγματικό περιεχόμενο» των «κοινών στοιχείων», τό όποιο εξαρτάται από συγκεκριμένους ιστορικούς και κοινωνικούς προσδιορισμούς. Καί, όπως συνεχίζει, μπορεί οι άστοι οικονομολόγοι να άναγνωρίζουν ότι ύπάρχει σύνδεση άνάμεσα σε μία μορφή παραγωγής και σε συγκεκριμένες νομικές και πολιτικές σχέσεις. Όμως,

«τό χονδροειδές και ή έλλειψη έννοιών συνίσταται στό να θεωρεί κανείς ότι αυτά που συνυφίνονται οργανικά σε μία ένότητα, συνδέονται μετα-

ξύ τους κατά τυχαίο τρόπο, άνάγονται άπλώς σε μία σχέση άντανάκλασης»⁷.

Η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία. Έπισημαίνει ότι ή διάκριση, σε χωριστά πεδία, της παραγωγής άφενός και των κοινωνικών πολιτικο-νομικών μορφών άφετέρου — όσο στενά κι αν τά συνδέσουμε κατόπιν, άκόμα και με «σχέση άντανάκλασης» — άναπαράγει τις παρανοήσεις της άστικής πολιτικής οικονομίας, παραγνωρίζοντας την οργανική συσχέτισή τους, τό γεγονός δηλαδή ότι ή ίδια ή παραγωγή συγκροτείται μέσω κοινωνικών νομικοπολιτικών προσδιορισμών.

Η θεωρία της ιστορίας: «Βάση και (;) έποικοδόμημα»

Όμως σ' αυτήν την περίπτωση ποίο είναι τό νόημα του μαρξικού σχήματος «βάση και έποικοδόμημα», τό όποιο έχει θεωρηθεί ως τό κλειδί για την ύλιστική κατανόηση, συγχρονικά, της κοινωνικής δομής και, διαχρονικά, της ιστορικής άλλαγής, και ταυτόχρονα ως τό ζενίθ του μαρξικού μεθολογικού άναγωγισμού;

Πράγματι, έχει ύποστηριχθεί από όπαδούς και αντίπαλους εξίσου ότι ό ιστορικός ύλισμός ούσιαστικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά έφαρμογή της φόρμουλας ότι μία καθορίζουσα οικονομική «βάση» άποτελεί τό θεμέλιο πάνω στό όποιο όρθώνεται ένα καθοριζόμενο «έποικοδόμημα», της πολιτικής, του δικαίου, της ιδεολογίας. Κείμενο-κλειδί γι' αυτή την έρμηνεία της μαρξικής θεωρίας της ιστορίας άποτελεί τό «περίφημο» άπόσπασμα του Προλόγου της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (1859), που λόγω του άμφιλεγόμενου χαρακτήρα του άξίζει να τό ύπενθυμίσιμε δλόκληρο:

«Οι άνθρωποι, στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, έρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, άναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σε σχέσεις παραγωγικές, που αντιστοιχούν σε μία όρισμένη βαθμίδα όπου έχει φτάσει ή άνάπτυξη των ύλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Τό σύνολο των παραγωγικών αυτών σχέσεων άποτελεί τό οικονομικό οικόδομημα της κοινωνίας, τη βάση την ύλική, που πάνω της ύψώνεται ένα νομικό και πολιτικό έποικοδόμημα και που σ' αυτήν αντιστοιχούν όρισμένες πάλι κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ό τρόπος της παραγωγής της ύλικής ζωής, καθορίζει γενικά την εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής και

1. N. Mouzelis, "Marxism or Post - Marxism?", *New Left Review*, 167, σ. 119.

2. Κ. Μάρξ, *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* (Grundrisse) τόμ. Α', Άθήνα, Στοχαστής, σ. 56.

3. Κ. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο I*, Άθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1978, σ. 739.

4. *Όπ.π.*, σ. 740.

5. Βλ. την ανάλυση της E.M. Wood, "The Separation of the Economic and the Political in Capitalism" *New Left Review*, 127, σσ. 66 - 86.

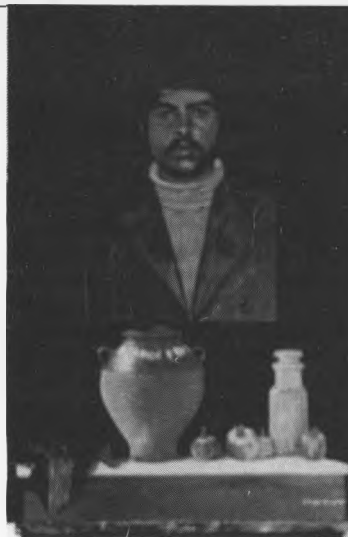
6. Κ. Μάρξ, *Grundrisse*, σ. 56.

7. *Όπ.π.*, σ. 57. Η μτφ. είναι του Γ. Μηλιού από τη συλλογή Κ. Μάρξ *Γιά τό Κράτος*, Άθήνα, Έξάντας, σ. 31, ύπογράμ. δική μου.

διανοητικής ζωής. Τό τί είναι οἱ ἄνθρωποι, δέν καθορίζεται ἀπό τή συνείδησή τους, ἀλλά, ἀντίστροφα, τό κοινωνικό τους εἶναι καθορίζει τή συνείδησή τους... Ὅταν μεταβάλλεται ἡ οικονομική βάση, ἀνατρέπεται λιγότερο ἢ περισσότερο, γοργότερα ἢ ἀργότερα, ὁλόκληρο τό τεράστιο ἐποικοδόμημα. Ὅταν ἀντικρύζουμε τέτοιου εἴδους ἀνατροπές, πάντα θά πρέπει νά ξεχωρίζουμε τήν ὕλική ἀνατροπή τῶν οικονομικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς... ἀπό τίς νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ἢ φιλοσοφικές μορφές, κοντολογίς, ἀπό τίς ιδεολογικές μορφές, πού μ' αὐτές συνειδητοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτή τή σύγκρουση καί τήν ἀποτελιώνουν»⁸.

Πάρα πολλά συμπεράσματα ἔχουν συναχθεῖ ἀπό αὐτή τή σχηματική διατύπωση τόσο στήν κοινωνική θεωρία όσο καί στή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, παρά τό γεγονός ὅτι καί τό πλαίσιο ἐκφορᾶς τῆς εἶναι περιορισμένο καί ὁ μεταφορικός τῆς χαρακτῆρας σαφής. Τό «οικονομικό οἰκοδόμημα», ἡ «ὕλική βάση» πάνω στήν ὁποία «ὑψώνεται» ἔνα τεράστιο νομικοπολιτικό καί ιδεολογικό «ἐποικοδόμημα»: ἔνα συνειδητό σχῆμα λόγου πού ἔχει στόχο νά ἀναδείξει ὅτι ἡ «ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καί διανοητικῆς ζωῆς» δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ὀρθά ἂν ἀντιμετωπισθεῖ ξεκομμένα καί αὐτόνομα, χωρίς νά τή δοῦμε σέ *συσχετισμό* μέ τόν «τρόπο παραγωγῆς τῆς ὕλικῆς ζωῆς».

Ὁμολογουμένως, ἡ μεταφορά αὐτή περισσότερο ἀναδεικνύει μιά σχέση παρά ἀποτελεῖ τρόπο λύσης τῶν τεράστιων μεθοδολογικῶν καί ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων πού ἀνακύπτουν στήν προσπάθεια κατανόησης αὐτῆς σχέσης. Μποροῦμε ὅμως μέ βεβαιότητα νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Μάρξ ἀναζητοῦσε μιά μεταφορά πού θά ἀναδείκνυε τό *σχεσιακό* δεσμό μεταξύ κοινωνικῆς ὑπαρξῆς καί μορφῶν συνείδησης, παραγωγικῆς δραστηριότητας καί νομικοπολιτικῶν μορφῶν. Καί ὁ ἴδιος εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀναγνώριζε τόν ἐγγενῶς πολύπλοκο χαρακτήρα αὐτοῦ τοῦ σχεσιακοῦ δεσμοῦ, ὅπως ἄλλωστε φαίνεται ἀπό τίς ἰδιαίτερα προσεκτικές διατυπώσεις τοῦ ἀναφερθέντος ἀποσπάσματος: «ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς τῆς ὕλικῆς ζωῆς καθορίζει *γενικά* τήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καί διανοητικῆς ζωῆς (...) ὅταν μεταβάλλεται ἡ οικονομική βάση, ἀνατρέπεται *λιγότερο ἢ περισσότερο, γοργότερα ἢ ἀργότερα*, ὁλόκληρο τό τεράστιο ἐποικοδόμημα». Σέ ἄλλο σημείο, μιλώντας γιά τήν τέχνη, γράφει: «Στήν τέχνη, εἶναι γνωστό πῶς ὀρισμένες ἐποχές καλλι-

τεχνικῆς ἀνθισσης δέν ἀντιστοιχοῦν καθόλου στή γενική ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας, ἄρα καί τῆς ὕλικῆς βάσης, τοῦ σκελετοῦ... τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης»⁹.

Ἀπό τόν Μάρξ στό μαρξισμό: Ἀπό τή μεταφορά στήν κυριολεξία

Μέ τό πέρασμα ἀπό τόν Μάρξ στό μαρξισμό καί τή διαμόρφωση ἑνός κυρίαρχου «ὀρθόδοξου» μαρξιστικοῦ ρεύματος, στό πλαίσιο τοῦ ὁποίου κατά καιρούς εἶδαν τό φῶς διάφορες παιδαγωγικοῦ καί ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα κωδικοποιήσεις τῆς μαρξικῆς θεωρίας, τό σχῆμα «βάση καί ἐποικοδόμημα» ἀντιμετωπίσθηκε ὡς λυδία λίθος τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου. Ἡ ἀναλογική σχεσιακή παράσταση ἀόκτησε ὄντολογική καί μεθοδολογική αὐθυπαρξία καί οἱ ἔννοιες «βάση» καί «ἐποικοδόμημα» ἀπό μεταφορές ἔγιναν ἀκριβεῖς περιγραφικοί τύποι μέ ἀναφορά σέ δύο ὄντικά αὐθύπαρκα πεδία, ἔνα ὕλικό καί ἔνα κοινωνικό, διαφοροποιημένα τοπικά καί/ἢ χρονικά: ἡ οικονομική βάση *ἀπό κάτω*, τό νομικοπολιτικό καί ιδεολογικό ἐποικοδόμημα *ἀπό πάνω, πρῶτα* ἡ οικονομική βάση, *μετά* ἡ πολιτική, τό δικαιο, ὁ πολιτισμός, ἡ ιδεολογία πού «ἀντανάκλου» ἢ «ἀντιστοιχοῦν» σ' αὐτή. Ἐκεῖ πού διέφεραν οἱ κατά καιρούς προσεγγίσεις ἦταν στόν τρόπο ἀκριβοῦς σύνδεσης τῶν δύο διαφοροποιημένων πεδίων. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, υἱοθετήθηκε ἡ ἀποψη ὅτι τό ἐποικοδόμημα ἀποτελεῖ «ἀντανάκλαση» (δηλαδή, οὐσιαστικά, παθητική μίμηση ἢ ἀπεικονιστική ἀναπαραγωγή) τῆς ὕλικῆς βάσης σέ ἔνα ἄλλο ἐπίπεδο. Ἡ πολιτική, τό κράτος, τό δικαιο, ὁ πολιτισμός γίνονται ἀπλά ἐξαρτήματα-ἀπεικονίσεις ἢ αἰτιακά παράγωγα-ἐργαλεῖα ἑνός πρωταρχικοῦ καί αὐθύπαρκτου πεδίου, τοῦ οἰ-

κονομικοῦ. Στήν καλύτερη περίπτωση, τά στοιχεῖα τοῦ ἐποικοδομήματος θεωρήθηκε ὅτι δροῦν αἰτιατά καί μέ ἀνάδραση πάνω στήν οικονομική βάση. Ἡ τελευταία παραλλαγή ἀποτελεῖ τήν περίφημη θεωρία τῆς «ἀλληλεπίδρασης», τῆς πιο διαδεδομένης μέσα στό ὀρθόδοξο ρεύμα, πού ἐπιδιώκοντας νά ἀποφύγει τήν κατηγορία τῆς παθητικότητας τοῦ ἐποικοδομήματος ὑπογραμμίζει τόν ἐνεργητικό, αἰτιακό ρόλο τοῦ τελευταίου πάνω στή βάση.

Ὅμως καί ἡ ἐκδοχή αὐτή ἀποδέχεται, καί μάλιστα θεωρητικοποιεῖ μέ περισσότερο ἐξειδικευμένο τρόπο, τόν χωρισμό τῶν πεδίων, τήν «ἀπό τά ἔξω» καί «ἐκ τῶν ὑστέρων», δευτερεύουσα, δράση τῶν στοιχείων τοῦ ἐποικοδομήματος πάνω σέ μιά ὄντικά διαφοροποιημένη (ὕλική) δομή. Ἡ αἰτιακή ἀνάδραση τοῦ ἐποικοδομήματος σέ συνδυασμό μέ τήν ἀναγκαῖα «πρωτεριότητα» τῆς βάσης ἐπιβάλλουν τελικά τήν αὐτάρκεια καί αὐτονομία τῆς οικονομίας ἀποδίδοντας τῆς συγκρότηση *προγενέστερη* τῆς σχέσης τῆς μέ τά στοιχεῖα τοῦ «ἐποικοδομήματος».

Ὁ πρῶτος πού μετά τόν Μάρξ ἀναγνώρισε τίς δυσκολίες τῆς διατύπωσης τοῦ «Πρόλογου τοῦ 1859», παραδεχόμενος τήν εὐθύνη τοῦ Μάρξ καί τή δική του γιά τίς «οικονομιστικές ὑπερβολές» πού ἔχουν ἀρχίσει νά ἐμφανίζονται, ἦταν ὁ Ἐνγκελς. Ὅμως ὑπερασπίζοντας τό περιεχόμενο τοῦ σχήματος, προβαίνει σέ μιά περιγραφική ἐξειδίκευσή του πού σηματοδότησε τό ὀριστικό πέρασμα ἀπό μιά μεταφορά στήν ἔκφραση μιάς κυριολεκτικῆς καί καθορισμένης σχέσης. Τό 1890 γράφει στό γράμμα του στόν Μπλόχ (τό ἔκτενές τῶν ἀποσπασμάτων ἄς συγχωρηθεῖ ἔξαιτίας τῆς βαρύτητάς τους):

«Σύμφωνα μέ τήν ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, τό τελικό καθοριστικό στήν ἱστορία εἶναι ἡ παραγωγή καί ἀναπαραγωγή τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ὅστε ὁ Μάρξ ὄντε ἔγινε δέν βεβαιώσαμε ποτέ τίποτε περισσότερο ἀπό αὐτό. Κατά συνέπεια, ἂν κάποιος τό διαστρέφει αὐτό λέγοντας ὅτι τό οικονομικό στοιχεῖο εἶναι τό μοναδικό στοιχεῖο, μεταβάλλει αὐτή τήν πρόταση σέ χωρίς σημασία, ἀφηρημένη, ἀνόητη φράση. Ἡ οικονομική κατάσταση εἶναι ἡ βάση, ἀλλά τά διάφορα στοιχεῖα τοῦ ὑπεροικοδομήματος — πολιτικές μορφές τοῦ ταξικοῦ ἀγώνα καί τά

8. Κάρλ Μάρξ, Πρόλογος στήν *Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οικονομίας*. Ἀθήνα, «Οικονομική καί Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη», σσ. 6-7.

9. Κάρλ Μάρξ, *Grundrisse*, σ. 73.

αποτελέσματα του, (...) νομικές μορφές, κι ακόμα άντανακλάσεις δλων αυτών των αγώνων στά μυαλά των δσων πήραν μέρος σ' αυτούς, πολιτικές, νομικές, φιλοσοφικές θεωρίες, θερησκευτικές απόψεις και ή παραπέρα εξέλιξή τους σέ συστήματα δογμάτων — έξασκοϋν επίσης τήν επίδρασή τους στήν πορεία των ιστορικών αγώνων των στοιχείων, δπου, άνάμεσα στό άτέλειωτο πληθος των τυχαίων περιστατικών, (...) ή οικονομική κίνηση τελικά βεβαιώνεται σάν αναγκαία. Διαφορετικά ή εφαρμογή τής θεωρίας σέ κάθε ιστορική περίοδο θά ήταν εύκολότερη από τή λύση μιάς απλής εξίσωσης πρώτου βαθμού.

Έμεις οι ίδιοι δημιουργούμε τήν ιστορία μας, αλλά, στήν πρώτη θέση κάτω από πολύ καθορισμένες προϋποθέσεις και συνθήκες. 'Ανάμεσα σ' αυτές οι οικονομικές είναι τελικά αποφασιστικές...

Ο Μάρξ κι εγώ, ένμέρει, είμαστε οι ίδιοι υπεύθυνοι γιά τό γεγονός ότι οι νέοι πολλές φορές υπογραμμίζουν περισσότερο τήν οικονομική πλευρά, άπ' όσο χρειάζεται. "Έπρεπε νά τονίσουμε τή βασική άρχή άπέναντι στους αντίπαλους μας, πού τήν άρνιόνταν, και δέν είχαμε πάντα τόν καιρό, τό χώρο ή τήν εύκαιρία νά πουμε όσα έπρεπε γιά τά άλλα στοιχεία πού εμπλέκονταν στήν άλληλεπίδραση»¹⁰.

Στό γράμμα αυτό ο Ένγκελς κάνει δύο πράγματα — ένα «θετικό» κι ένα «άρνητικό», άν μäs έπιτραπεί ό χαρακτηρισμός.

α) 'Αφενός άναδεικνύει τήν πολυπλοκότητα τής σχέσης και τά έρμηνευτικά και μεθοδολογικά προβλήματα πού ανακύπτουν στήν αντιμετώπισή της, άναγνωρίζοντας ότι και ό ίδιος και ό Μάρξ έχουν ένα μέρος τής εϋθύνης γιά τήν οικονομιστική άνάγνωσή της. 'Υποστηρίζει ότι ή πολιτική, οι νομικές και ιδεολογικές μορφές δέν είναι άπλως παθητικά αποτελέσματα τής οικονομικής βάσης αλλά «έξασκοϋν επίσης τήν επίδρασή τους στήν πορεία των ιστορικών αγώνων

και σέ πολλές περιπτώσεις κυριαρχούν στόν καθορισμό τής μορφής τους». Ο Ένγκελς, άποκρούοντας τή χυδαία άναγωγιστική έρμηνεία του ιστορικού υλισμού, άναγνωρίζει τόν ένεργητικό ρόλο των στοιχείων του έποικοδομήματος στήν ιστορική εξέλιξη και καθίσταται έτσι ό κυρίως έκφραστής τής θεωρίας τής «άλληλεπίδρασης».

β) Όμως τήν ίδια άκριβώς στιγμή γίνεται υπεύθυνος γιά τήν παγίωση του χωρισμού των σφαιρών και τήν άναπαγωγή ενός δυϊσμού πού κυριάρχησε στίς έπίσημες έκδοχές του μαρξιστικού ρεύματος, βλέποντας τίς άμοιβαίες σχέσεις πολιτικοοικονομικού και ιδεολογικού «έποικοδομήματος» και «οικονομίας» ως σχέσεις θεμελιακά έξωτερικές. Τό έποικοδομήμα δρ ά δυναμικά και αίτιακά μέν, αλλά έκ των ύστερων και από τά έξω. 'Εκείνο πού άπουσιάζει από τή σκέψη του Ένγκελς (σέ αντίθεση μέ τόν Μάρξ) είναι όποιαδήποτε, έστω και έμβυακή, άναγνώριση του γεγονότος ότι είναι άδύνατο νά προσδιορισθεί ή «βάση» χωρίς τήν έπικλήση πολιτικών, νομικών, ιδεολογικών μορφών, ότι δηλαδή ή ίδια ή βάση ύφίσταται μέσω ιστορικά συγκεκριμένων πολιτικοοικονομικών και ιδεολογικοπολιτισμικών μορφών.

Στή συνέχεια, ή άπουσία αυτής τής θεμελιώδους μαρξικής προβληματικής είναι έμφανής στό έπίσημο ρεύμα ενός έξελκτικτικού και παραγωγιστικού μαρξισμού τόσο στίς έκδοχές τής Β' Διεθνούς όσο και τής (σταλινικής) Γ' Διεθνούς, κατά τίς όποιες ό «Πρόλογος του 1859» θεωρήθηκε ως κλειδί γιά τήν υλιστική κατανόηση τής ιστορικής άλλαγής. Τό μεταφορικό σχήμα «βάση/έποικοδομήμα» κωδικοποιείται σέ μιά έκδοχή άκραίου τεχνολογικού ντετερμινισμού μέ δύο τουλάχιστον διαστάσεις:

α) Οι νομιμοπολιτικές σχέσεις και οι ιδεολογικοπολιτισμικές μορφές, τό «έποικοδομήμα» μιάς κοινωνίας, άνάγονται σέ άπλό έξάρτημα — αποτέλεσμα ή φαινόμενο μιάς καθαρής, υλικής «οικονομικής βάσης». Οι νομικές, πολιτικές και ιδεολογικές άλλες δέν είναι παρά παράγωγα τής οικονομικής άνάπτυξης και

β) ή οικονομική άνάπτυξη άνάγεται στήν πορεία τής τεχνικής εξέλιξης των εργαλείων τής παραγωγής. Είναι τό περίφημο δόγμα τής πρωτοκαθεδρίας των παραγωγικών δυνάμεων, σύμφωνα μέ τό όποίο ύπάρχει μιά εϋθύγραμμη άλυσίδα πού συνδέει τίς παραγωγικές δυνάμεις, τίς σχέσεις παραγωγής και τό νομικό, πολιτικό και ιδεολογικό έποικοδομήμα. Οι σχέσεις παραγωγής και τό ιδεολογικό, νομιμοπολιτικό έποικοδομήμα, πού άντιστοιχεί με αυτές, δέν είναι παρά αποτελέσματα τής άνάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων μιάς κοινωνίας

(συγκεκριμένα τής τεχνικής άνάπτυξής της).

Κλασική είναι ή κωδικοποίηση του Πλεχάνωφ¹¹ πού, στό πλαίσια του «υλιστικού μονισμού» του, εξειδικεύει τή σχέση βάσης και έποικοδομήματος ως ένα κατάλογο διακριτών στοιχείων του κοινωνικού σχηματισμού σέ άμετάβλητη σειρά προτεραιότητας: α) άπό τίς παραγωγικές δυνάμεις, β) στίς οικονομικές συνθήκες, γ) στό νομιμοπολιτικό καθεστώς, δ) στίς ιδεολογίες πού άντικατοπτρίζουν τίς ιδιότητες τής ψυχής του ανθρώπου. 'Αναγνωρίζει βέβαια τή σχέση άλληλεπίδρασης μεταξύ αυτών των στοιχείων αλλά έπισημαίνει ότι ή άλληλεπίδραση δέν έξηγεί τίποτα άν προηγουμένως δέν γνωρίζουμε τά χαρακτηριστικά των δυνάμεων πού άλληλεπιδρούν:

«'Η άλληλεπίδραση ύπάρχει... είναι όλότελα φυσική και άσυζήτητα άναπόφευκτη, ώστόσο από μόνη της δέν έρμηνεύει τίποτε. Γιά νά καταλάβουμε τήν άλληλεπίδραση, πρέπει νά έξακριβώσουμε τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δυνάμεων πού άλληλεπιδρούν άναμεταξύ τους, και στό χαρακτηριστικά αυτά γνωρίσματα δέν μπορούν νά εϋρουν τήν τελική τους έρμηνεία στό γεγονός τής άλληλεπίδρασης, όσο πολύ κι άν άλλάζουν χάρη σ' αυτό τό γεγονός»¹².

'Αντίστοιχα ό Μπουχάριν στή Θεωρία του 'Ιστορικού 'Υλισμού (1921), κωδικοποιώντας τή θεωρητική όρθοδοξία τής εποχής χαιρετίζει «τήν άπόλυτη όρθότητα τής μεγαλοφυούς θέσης» του Μάρξ στόν «Πρόλογο του 1859», άντιλαμβάνεται τό έποικοδομήμα ως «πολύ γενική έννοια, άφου περιλαμβάνει τόσα φαινόμενα και έκδηλώσεις όπως ή θρησκεία, ή επιστήμη, τό πολιτικό καθεστώς, οι τέχνες, ή γλώσσα, κ.λπ.» και έπισημαίνει τά όρια τής έννοιας τής άλληλεπίδρασης ως έξής:

«Όσες κι άν είναι οι άλληλεξαρτήσεις και οι άλληλεπιδράσεις άνάμεσα στους διάφορους κοινωνικούς συντελεστές, αυτές δέν μπορούν νά άναμετρηθούν σέ σημασία μέ τή θεμελιακή έξάρτηση δλων των κοινωνικών φαινομένων από τήν εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων»¹³.

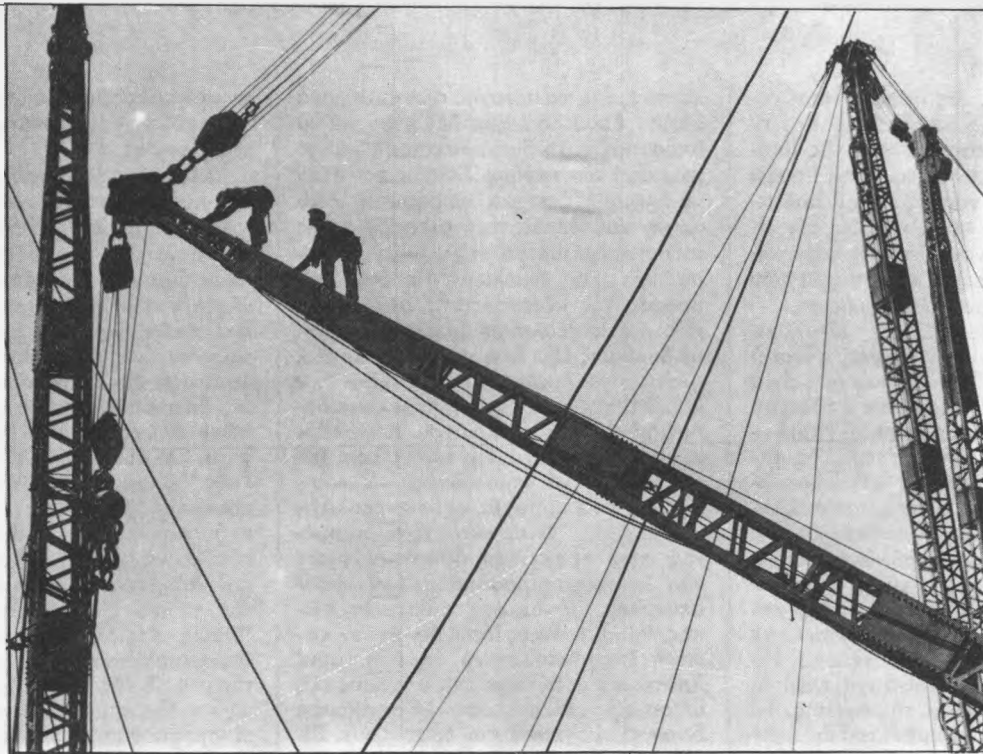
Τό άποκορύφωμα τής οικονομιστικής και ντετερμινιστικής έρμηνείας του «Προλόγου του 1859» συμπυκνώνει ό Στάλιν. Τό «καθοριστικό στοιχείο» τής οικονομικής άνάπτυξης, τό όποιο είναι υπεύθυνο γιά τή μετάβαση από τόν ένα τρόπο παραγωγής στόν άλλο (και σέ αντίστοιχα «έποικοδομήματα») είναι ή άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, των όποιών ή

10. Φρ. Ένγκελς, «Γράμμα στόν Μπλόχ», 21-22 Σεπτ. 1890. 'Ελ. μτφ. περιλαμβάνεται στό Κ. Μάρξ, Συμβολή στήν Κριτική τής Φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ, 'Αθήνα, 'Αναγνωστίδης, σ. 176 - 177, 179.

11. Γ. Πλεχάνωφ, 'Η Έξέλιξη τής Μονιστικής 'Αντίληψης στήν 'Ιστορία, 'Αθήνα, 'Αναγνωστίδης.

12. 'Οπ.π., σ. 215, ύπογράμμιση δική μου.

13. Ν. Μπουχάριν, Θεωρία του 'Ιστορικού 'Υλισμού, 'Αθήνα, 'Αναγνωστίδης, σ. 265, 266, 267, ύπογραμμίσεις δικές μου.

ποιοτική ανάπτυξη οδηγεί σε ποσοτική αλλαγή (επανάσταση). Έτσι το κύριο μέλημα της «ιστορικής επιστήμης», όπως ο ίδιος την κωδικοποίησε, είναι η μελέτη των νόμων της οικονομικής ανάπτυξης της κοινωνίας, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την ανάπτυξη της κοινωνίας γενικά, των πολιτικών μορφών, των θεσμών και των ιδεών της. Άφρημένος, αναγωγιστικός, ντετερμινιστικός εξελικτισμός είναι το άπορόφωμα της οικονομιστικής έρμηνείας του σχήματος «βάση και έποικοδόμημα» με πολλαπλές θεωρητικές και πολιτικές συνέπειες: υποτίμηση έως άρνηση οποιασδήποτε αυτονομίας ή αποτελεσματικότητας των πρακτικών του έποικοδομήματος, πολιτικός φαταλισμός και αντιμετώπιση της «καταστροφής του καπιταλισμού» ως αναπόφευκτης φυσικής διαδικασίας που η τεχνολογική ανάπτυξη υποκαθιστά πλέον το ρόλο της ταξικής πάλης και της επανάστασης.

Και πάλι στον Μάρξ: 'Η αναίρεση του Ιδεαλισμού

Τίποτα δεν θά μπορούσε να είναι περισσότερο άλλότριο προς την προβληματική του Μάρξ από τέτοιου είδους κωδικοποιήσεις. Διότι,

α) ο Μάρξ κατεξοχήν απέριπτε, και μάλιστα στο ίδιο τό εύάλωτο απόσπασμα του «Προλόγου του 1859», το χωρισμό της σκέψης («της διανοητικής ζωής») και της πρακτικής δραστηριότητας σε διαφοροποιημένα και ξεχωριστά συνδεδεμένα πεδία: «Τό κοινωνικό είναι καθορίζει τή συνείδη-

ση». 'Αποτελεί πράγματι ελρωναία τό πώς οι μεταγενέστερες κωδικοποιήσεις του σχήματος «βάση και έποικοδόμημα» (ό συμπλεκτικός σύνδεσμος «και» είναι προδοτική λεξούλα) βρέθηκαν σε χαρακτηριστική αντίφαση με τήν παραπάνω ρήση του Μάρξ.

β) Έξισου δραστικά ο Μάρξ απέριπτε τις άφρημένες γενικεύσεις (ή κοινωνία ως «βάση» και «έποικοδόμημα» στατικά και in abstracto) άποκομμένες από τό συγκεκριμένο ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενό τους.

γ) Είναι αξιοσημείωτο τό γεγονός ότι, όταν ο Μάρξ αναφέρεται στον καθορισμό των (νομικών, πολιτικών, φιλοσοφικών...) Ιδεών και μορφών συνείδησης, ή έμφασή του είναι στον κοινωνικό χαρακτήρα αυτού του προσδιορισμού και όχι σε κάποιας μορφής ύλικό ή τεχνολογικό καθορισμό. «Δέν καθορίζει ή συνείδηση τή ζωή, αλλά ή ζωή καθορίζει τή συνείδηση» υπογραμμίζει στή *Γερμανική Ίδεολογία*,¹⁴ ενώ στήν *Άθλιότητα τής Φιλοσοφίας* γράφει:

«Οι οικονομικές κατηγορίες δέν είναι παρά οι θεωρητικές εκφράσεις, οι αφαιρέσεις των κοινωνικών σχέσεων τής παραγωγής...

»Οι ίδιοι άνθρωποι που δημιουργούν τις κοινωνικές σχέσεις, σύμφωνα με τήν παραγωγικότητά τους σε ύλικά αγαθά, δημιουργούν τό ίδιο και τις άρχες, τις Ιδέες, τις κατηγορίες, σύμφωνα με τις κοινωνικές τους σχέσεις».¹⁵

Τίποτα δέν αντιβαίνει περισσότερο προς τή μαρξική προβληματική από τήν αναπαραγωγή ενός δύισμού που έκλαμβάνει τή βάση και τό έποικοδό-

μημα ως άφρημένες ύποστάσεις κατηγοριακά διαφοροποιημένες, μιά ύλική και μιά κοινωνική, όσο κι αν στή συνέχεια προσπαθήσουμε να τις συνδέσουμε «άκόμα και με σχέση αντανάκλασης», όπως λέει ο ίδιος στή *Grundrisse* (βλ. σημείωση 7). 'Η Ιδέα τής οικονομίας ως μιάς ύπόστασης που έπενεργεί πάνω σε μιά άλλη, ή ως μιάς ά-κοινωνικής ουσίας που αντανάκλαται στις διάφορες πτυχές τής κοινωνικής ζωής είναι, τι πιο άλλότριο προς τήν όπτική του Μάρξ, ό όποιος, όπως ελπώθηκε, υπογράμμισε σε αντίθεση με τους όπαδούς τής άστικής πολιτικής οικονομίας ότι ή παραγωγική βάση ύφίσταται μόνο με τή μορφή συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων και πολιτικοοικονομικών μορφών. Δέν ύπάρχει τό πεδίο των οικονομικών πραγματικοτήτων από τό ένα μέρος και τά κοινωνικά, πολιτικά, Ιδεολογικά στοιχεία από τό άλλο. Δέν ύπάρχει ό «τρόπος παραγωγής» και οι «παραγωγικές σχέσεις» ως καθαρά οικονομικές κατηγορίες σε αντιδιαστολή με τους «κοινωνικούς παράγοντες».

Γιατί τί είναι ό μηχανισμός έξαγωγής τής υπεραξίας παρά μιά κοινωνική σχέση μεταξύ παραγωγού και Ιδιοποιητή; Τί είναι ή ύποταγή τής εργασίας στό κεφάλαιο παρά μιά κοινωνική σχέση και παράγωγο τής ταξικής πάλης; Οι σχέσεις παραγωγής ως σχέ-

14. Κ. Μάρξ και Φρ. Ένγκελς, *Γερμανική Ίδεολογία*, τόμ. 1, Άθήνα, Gutenberg, σ. 68.

15. Κ. Μάρξ, *Άθλιότητα τής Φιλοσοφίας*, Άθήνα, Άναγνωστίδης, σ. 107..

σεις κυριαρχίας, ως μορφές ιδιοκτησίας, κοινωνικής οργάνωσης και έλέγχου της παραγωγής και της ιδιοποίησης, υπάρχουν μόνο με τη μορφή συγκεκριμένων νομικών και πολιτικών σχέσεων — οι τελευταίες δέν είναι απλώς άνακλασες ή παράγωγα αλλά συγκροτησιακά στοιχεία των ίδιων των παραγωγικών σχέσεων.

Όμοιως, οι συμβολικές, ιδεολογικές και πολιτισμικές μορφές, ή ίδια ή γλώσσα (*contra* Μπουχάριν) δέν είναι λιγότερο «ύλικα» από την υπόλοιπη κοινωνική ζωή. Είναι μέρη συγκροτησιακά της ύλικής και κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας, δεδομένου ότι ένα σύμπλεγμα άναπαραστάσεων, έννοιών, συμβολισμών ένυπάρχει και οργανώνει, κάθε μορφή ανθρώπινης εργασίας και παραγωγικής δραστηριότητας. Τό συμβολικό, δέν είναι παθητική και *a posteriori* άνανάκλαση στη σκέψη μιας «ύλικης» σχέσης, αλλά είναι τό ίδιο, από την άρχή, ένεργητικό συστατικό αυτής της σχέσης. Τό να θεωρήσουμε τό συμβολικό ως *a posteriori* άνανάκλαση — όσο κι αν του προσδώσουμε εκ των ύστερων ένεργητικό αίτιακό ρόλο — άποτελεί διαστρέβλωση τόσο του ύλικού και κοινωνικού χαρακτήρα της συμβολικής, πολιτισμικής παραγωγής όσο και των ίδιων των παραγωγικών δραστηριοτήτων των άτόμων.

Ό κατά τόν Μάρξ «τρόπος παραγωγής», λοιπόν, ένάντια στις οικονομιστικές έρμηνείες των άντιπάλων του, δέν είναι απλά μία καθαρή, ύλική οικονομία ή τεχνολογία. Είναι αντίθετα μία συγκεκριμένη κοινωνική οργάνωση των ανθρώπινων παραγωγικών δραστηριοτήτων.

Άλλά ή κοινωνικοποίηση της οικονομίας συγκροτεί τή μία πλευρά της σκέψης του Μάρξ. Η σκέψη του όμως είναι δίσημη και ή άρνηση του χωρισμού των πεδίων λειτουργεί άμφιδρομα. Δηλαδή, όπως ή παραγωγική διαδικασία παύει να είναι άυτάρκης και άυτοπαραγόμενη και *κοινωνικοποιείται*, με τόν ίδιο τρόπο ή «διανοητική μας ζωή», οι νομικές, πολιτικές και ιδεολογικές μορφές, από καθαρές *a priori* και άυτοπαραγόμενες πραγματικότητες, άποκτούν ύλική συγκρότηση και *ιστορικοποιούνται*. Τό νόημα,

λοιπόν, της καταφυγής στη μεταφορά βάση / έποικοδομήματα δέν ήταν για να υποστηρίξει τή διαφοροποίηση και τό χωρισμό των πεδίων. Στόχος του ήταν να άμφισβητήσει μία θεωρησιακή ιδεολογία και ιδεαλιστική φιλοσοφία της Ιστορίας, ριζωμένη στη γερμανική παράδοση, που θεμελιώνει τις διάφορες μορφές της «διανοητικής μας ζωής» είτε — στις θεολογικές έκδοχές της — σε δυνάμεις έξω από τόν άνθρωπο είτε — στις «κοσμικές» έκδοχές της — σε *a priori* άρχές μιας άφηρημένης συνείδησης ή ενός καθαρού Λόγου. Δέν υπάρχουν *a priori* άρχές ή υπερβατικές δυνάμεις που να θεμελιώνουν τις νομικές, πολιτικές άρχές και τις ιδεολογικές μορφές. Όλες αυτές είναι ριζωμένες στις πρακτικές δραστηριότητες των Ιστορικά προσδιορισμένων υποκειμένων. Οι νομικές, πολιτικές, ήθικές, θρησκευτικές ιδέες δέν έχουν καθαρή υπερβατολογική ύπαρξη, ούτε άποτελούν άυθύπαρκτους μοχλούς της Ιστορίας. «Είναι τόσο λίγο αιώνιος όσο και οι σχέσεις που εκφράζουν. Είναι Ιστορικά και μεταβατικά δημιουργήματα».¹⁶

Έπιτιθέμενος στόν ιδεαλισμό ό Μάρξ καταφεύγει σ' ένα μεταφορικό σχήμα για να έξηγήσει πώς παράγονται οι ιδέες. Στο σημείο αυτό έγκαινιάζει μία νέα *προβληματική* που άποκάλυπτε μία έγγενώς πολύπλοκη σχέση άνάμεσα σε αυτές και τις κοινωνικές παραγωγικές δραστηριότητες. Τό πρόβλημα της άνίχνευσης αυτής της σχέσης, όπως χαρακτηριστικά τό προσδιορίζει ό Άλτουσερ, «*Ισοδυναμώσε με τή θέση ενός άπόλυτα νέου προβλήματος με μεγάλη θεωρητική άμηχανία, γιατί κανείς δέν δίδετε ένα άνεπτυγμένο φιλοσοφικό έργαλειό για να τό λύσει*».¹⁷ Και ίσως δέν είναι τυχαίο ότι ό Μάρξ άφενός δέν μίλησε με συστηματικό τρόπο γι' αυτή τή σχέση και άφετέρου κατέφυγε σε διάφορα μεταφορικά σχήματα, πλήν της βάσης και του έποικοδομήματος, προκειμένου να μιλήσει γι' αυτήν. Χαρακτηριστική είναι ή προσφυγή του σε μία «φυτολογική» χαρακτηριστικά άναλογία, σύμφωνα με τήν όποία τά κράτη έχουν τή «ρίζα» τους και «στέκονται στό έδαφος» της καπιταλιστικής κοινωνίας.¹⁸ Στόχος των παραστάσεων περί «βάσης», «θεμελίου», «ρίζας» και «έδάφους» είναι ή άνάδειξη του κοινωνικού και Ιστορικού χαρακτήρα των νομικών, πολιτικών και διανοητικών μορφών στη σύνδεσή τους με τις ανθρώπινες παραγωγικές δραστηριότητες. Ίσως καμιά μεταφορά και κανένα άναλογικό σχήμα δέν είναι κατάλληλο για να εκφραστεί έπαρκώς αυτή ή σχέση. Δέν ύπάρχει άμφιβολία όμως ότι κεντρική ιδέα τήν όποία έπιθυμούσε να εκφράσει ό Μάρξ ήταν ή άρνηση της *a priori* θεμελίωσης της πολιτικής, του δικαίου, των ιδεών

γενικά και της άνάδειξής τους σε άυτοπαραγόμενες ύποστάσεις - μοχλούς της Ιστορίας.

Έτσι λοιπόν ό διφυής χαρακτήρας της προβληματικής του Μάρξ συμπυκνώνεται διαλεκτικά: ως κοινωνική και πολιτική συγκρότηση της «ύλικής» οικονομικής βάσης άφενός, και ύλική και Ιστορική συγκρότηση των πολιτικών, νομικών και ιδεολογικών μορφών άφετέρου (έτσι ώστε, π.χ., πολιτικές δυνάμεις να άναδεικνύονται ως έκφραστες συγκεκριμένων «ύλικών» συμφερόντων). Μονομερής έμφαση και διόγκωση του δευτέρου σκέλους όδηγει στόν οικονομισμό, ένώ μονομερής έμφαση στό πρώτο όδηγει στόν πολιτικισμό. Και βεβαίως είναι εύκολο να βρεθούν άποσπάσματα μέσα στό μαρξικό έργο που ένισχύουν είτε τή μία ή τήν άλλη παρέκκλιση. Όμως, έπειδή μία θεωρία δέν είναι άθροισμα άποσπασμάτων, ύπέρ ή κατά της μιας ή της άλλης έρμηνείας, εκείνο που έχει σημασία είναι κατά πόσον οι προϋποθέσεις της θεωρίας στηρίζουν τή μία έρμηνεία άποκλείοντας τήν αντίθετή της. Ό Ισχυρισμός μας είναι ότι τόσο ή οικονομιστική όσο και ή πολιτιστική έρμηνεία παραγνωρίζουν μία από τις δύο αλχμές της σκέψης του Μάρξ.

Καθορισμός χωρίς άναγωγισμό;

Όσον άφορά τό θεωρητικό καθεστώς «της βάσης του έποικοδομήματος», δεδομένου και του φορμαλιστικού και στατικού χαρακτήρα του σχήματος αλλά και των κωδικοποιήσεων και του Ιστορικού φορτίου που φέρει πλέον αυτή ή μεταφορά, άνακύπτουν σοβαρές έπιφυλάξεις για τή μεθοδολογική και έρμηνευτική της αξία.

Σε ριζοσπαστικό έπαναπροσδιορισμό του φορμαλιστικού και τοπολογικού χαρακτήρα της παράστασης αυτής προβαίνει ό Γκράμσι, προσφέροντας μία νέα έρμηνεία του άποσπάσματος του «Προλόγου του 1859»: οι μεταβαλλόμενες κοινωνικο - οικονομικές συνθήκες δέν «παράγουν» από μόνες τους πολιτικές άλλαγές (οικονομισμός). Όμως θέτουν τις προϋποθέσεις κάτω από τις όποιες τέτοιες άλλαγές καθίστανται δυνατές. Αυτό που έχει σημασία, προκειμένου να πραγματοποιηθούν αυτές οι άλλαγές, είναι οι «σχέσεις έξουσίας» που κυριαρχούν στό πολιτικό πεδίο, ή πολιτική οργάνωση τους και οι συμμαχίες τους, τό επίπεδο της πολιτικής τους συνείδησης μαζί με τήν πάλη στό ιδεολογικό πεδίο. Οι στρατηγικές έννοιες της «ήγεμονίας» και του «Ιστορικού μπλόκ» συμπυκνώνουν με συγκροτημένους θεωρητικούς δρους αυτή τή διαπίστωση.¹⁹ Όρισμένοι μάλιστα θεωρούν ότι ή έννοια του Ιστορικού

16. Όπ.π. Βλ. έπίσης Μάρξ, «Γράμμα στόν Άννεκοβ», 23, Δεκέμβριος 1846, στόν Μάρξ και Ένγκελς, *Διαλεχτά Έργα*, τόμ. ΙΙ, Άθήνα, έκδ. Β. Καρμίτσιου, σ. 517.
17. L. Althusser, *Lire le Capital*, τόμ. ΙΙ, σ. 63.
18. K. Μάρξ, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Άθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1979, σ. 24. Βλ. έπίσης τόν Πρόλογο της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, σ. 6.
19. A. Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, London, Lawrence and Wishart, 1971, σσ. 407-9, έπίσης 167-11, 177-85, 365-66.

μπλόκ ύποκαθιστά σέ τέτοιο βαθμό τήν μεταφορά βάση / έποικοδόμημα ώστε τήν καθιστά περιττή, μολονότι ό ίδιος ό Γκράμσι ποτέ δέν οδηγήθηκε ρητά στην άπόρριψή της.²⁰

Ό θεωρητικός σκεπτικισμός πού εκφράζεται έδω άναφορικά μέ τό έν λόγω σχήμα, καθώς και ή σχετική μέ αυτό διαπίστωση ότι τό μαρξικό έργο, ή παραγωγική «βάση» δέν ύφίσταται ως «τοπικά» διακριτό και περιφραγμένο πεδίο ή αϋτάρκης δομή, αλλά μόνο μέ τή μορφή κοινωνικών σχέσεων, δέν σημαίνουν διάλυση του τρόπου παραγωγής ή διάλυση τής έννοιας των παραγωγικών σχέσεων σέ μία άδιαφοροποίητη μάζα κοινωνικών σχέσεων, έτσι ώστε νά καλύπτουν τά πάντα μή λέγοντας τίποτα. Δέν σημαίνει ότι δέν ύπάρχουν οι οικονομικές πραγματικότητες αλλά μόνο ότι οι τελευταίες είναι κοινωνικά συγκροτημένες.

Ούτε πάλι ή άπόρριψη τής μεθοδολογικής άξίας πού συγκεκριμένου σχήματος συνεπάγεται άπόρριψη τής έννοιας του καθορισμού ως βασικής μεθοδολογικής άρχής του μαρξικού παραδείγματος. «Τό κοινωνικό είναι καθορίζει τή συνείδηση» παραμένει θεωρηση συγκροτησιακή τής μαρξικής όπτικής. «Όπως λέει ό Ρ. Ούίλιαμς, «ένας μαρξισμός χωρίς κάποια έννοια καθορισμού είναι πρακτικά άχρηστος. Ένας μαρξισμός μέ πολλές άπό τις έννοιες του καθορισμού πού έχει τώρα είναι ριζικά άνάπηρος».²¹ Ό Ισχυρισμός όμως είναι ότι μία έννοια του καθορισμού (μέ τή σημασία τής χάραξης όρίων ή λειτουργίας προϋποθέσεων) είναι ύπερασπίσιμη χωρίς προσφυγή στην στατική τοπολογική κατασκευή «τής βάσης και του έποικοδομήματος». Έτσι, ένω, κυριολεκτικά μιλώντας, ή κοινωνία δέν έχει

«πάνω» και «κάτω», κορυφή και βάση, έντούτοις όμως έχει παραγωγική διαδικασία και σχέσεις πού θέτουν άντικειμενικά όρια και άσκοϋν πιέσεις στον τρόπο τής όργάνωσής της.

Χωρίς τή διατήρηση τής ιδέας του καθορισμού άπό τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, μέ τήν έννοια ότι αϋτές άσκοϋν δεσμεύσεις και επιβάλλουν όρια στον τρόπο όργάνωσης τής κοινωνίας και τή συνακόλουθη μορφή της, ό μαρξισμός όλισθαίνει στο δομολειτουργισμό, στο χωρισμό των πεδίων του κοινωνικού (πολιτικού, οικονομικού...), —και στην έμπειρική και περιπτωσιακή σύνδεσή τους— στην κατάρρηση δηλαδή του εύρετικού πυρήνα τής προβληματικής του. Άλλά μέ τό νά πούμε ότι οι παραγωγικές σχέσεις θέτουν όρια και επιβάλλουν δεσμεύσεις στον τρόπο όργάνωσης τής κοινωνίας δέν σημαίνει σέ καμιά περίπτωση ότι οι παραγωγικές σχέσεις «παράγουν» τήν όργάνωση τής κοινωνίας, όπως άντίστοιχα μέ τό νά πούμε ότι ή ανθρώπινη βιολογική φύση θέτει περιορισμούς στην κοινωνική ύπαρξη δέν σημαίνει ότι τό βιολογικό «παράγει» τό κοινωνικό. Η τελευταία θέση, άν τήν άποδεχθούμε, είναι χυδαίος βιολογισμός, όπως και ή πρώτη χυδαίος οικονομισμός — και οι δύο είναι μορφές άναγωγισμού).

Άπό τό άλλο μέρος, τό γεγονός ότι οι παραγωγικές σχέσεις στην μαρξική προβληματική δέν μπορούν νά έννοιολογικοποιηθούν ως άπλά «οικονομικά» φαινόμενα αλλά συγκροτούνται άπό πολιτικές, νομικές, ιδεολογικές, πολιτιστικές μορφές δέν σημαίνει ότι όλες οι πολιτικές, ιδεολογικές κ.λπ. μορφές δέν είναι παρά μορφές των παραγωγικών σχέσεων — πράγμα πού θά άποτελούσε μία άκόμα χειρότερη μορφή άναγωγισμού άπό εκείνον τής βάσης και του έποικοδομήματος. Ά-

ναμφίβολα, ύπάρχουν κοινωνικές (πολιτικές, νομικές, πολιτιστικές...) μορφές πού ένυπάρχουν στις παραγωγικές σχέσεις ως συγκροτησιακά στοιχεία τους. Άλλά ύπάρχουν και άλλες πού βρίσκονται σέ μεγαλύτερη άπόσταση ή είναι έξωτερικές πρός αϋτές τις σχέσεις, χωρίς νά ύπεισέρχονται στην συγκρότησή τους, αλλά και χωρίς νά έχουν τή ρίζα τους σέ αϋτές. Έτσι, ύπάρχουν νομικοί και πολιτικοί θεσμοί, μορφές κοινωνικής συνείδησης, συμβολικές πολιτιστικές μορφές πού δέν είναι δυνατόν νά θεωρηθούν ως στοιχεία όργανικά των παραγωγικών σχέσεων, όσο κι άν μέ τόν ένα τρόπο ή τόν άλλο άλληλοδιαπλέκονται μέ αϋτές ή σχετίζονται μέ τήν άναπαραγωγή τους. Μπορούμε λοιπόν νά ύποστηρίξουμε ότι άπορρέει πέρα για πέρα άπό τήν όπτική του μαρξικού έργου ότι οι πολιτικές, νομικές, πολιτιστικές, ιδεολογικές μορφές και πρακτικές δέν άπαρτίζουν ένα στεγανό και τοπικά διακριτό χώρο, τό «έποικοδόμημα», αλλά ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων πού βρίσκονται σέ μεγαλύτερη ή μικρότερη άπόσταση άπό τήν παραγωγική διαδικασία μέ άφετηρία εκείνες άπό τις μορφές αϋτές (πολιτικές, νομικές...) πού ένυπάρχουν και συγκροτούν τήν παραγωγική διαδικασία τήν ίδια.

Η κριτική σύμφωνα μέ τήν όποία ή μαρξική προβληματική είναι μοιραία και άνεπανόρθωτα οικονομιστική είναι κριτική πρός ένα μερικώς τουλάχιστον κατασκευασμένο στόχο. Ό Μάρξ δέν έρμηνεύει τό κοινωνικό και τό πολιτικό μέ «τή χρήση άποκλειστικά οικονομικών κατηγοριών» όπως τόν «τρόπο παραγωγής» και τις «παραγωγικές σχέσεις», δεδομένου ότι καμιά άπό αϋτές τις μαρξικές κατηγορίες δέν είναι «άποκλειστικά οικονομική κατηγορία». Η ριζική διαφορά του Μάρξ άπό τήν άστική πολιτική οικονομία έντοπίζεται στο γεγονός ότι παρουσιάζει τόν τρόπο παραγωγής και τις παραγωγικές σχέσεις στην πολιτική, νομική, ιδεολογική, κοινωνική τους συγκρότηση.

20. Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες έχουν προκύψει θεωρήσεις πού είτε προτείνουν ριζικό επαναπροσδιορισμό ή πλήρη άπόρριψη της. Ένδεικτικά βλ. Ν. Πουλαντζάς, *Τό Κράτος, ή Έξουσία, ό Σοσιαλισμός*, Άθήνα, Θεμέλιο, είδικά σ. 20, Maurice Godelier "The Problem of Determination" *New Left Review* 112, σσ. 84-96 και *Infrastructures, Sociétés, Histoire*, Paris, Gallimard, 1980, και Raymond Williams, *Marxism and Literature*, Oxford, O.U.P., 1977, κεφ. 1,2 και *Problems in Materialism and Culture*, London, Verso, 1980, σσ. 31-49. Τό παρόν κείμενο έχει ιδιαίτερη όφειλή στις αναλύσεις Ούίλιαμς.

21. R. Williams, *Marxism and Literature*, σ. 83.

Ὁ «λαός» τῆς Λαογραφίας

τό ιδεολογικό περιεχόμενο

τῆς Εὐαγγελῆς Α. Ντάτση

Ο λαός, ὡς φορέας ἑνός ἄλλου πολιτισμοῦ, τοῦ λαϊκοῦ, διακεκριμένου ἀπὸ τὸν ἀνώτερο πολιτισμό, αὐτὸν πού καλλιέργησαν γιὰ αἰῶνες τὰ κοινωνικά στρώματα πού εἶχαν τὴν εὐχέρεια νὰ διαχειρίζονται τὴν πολιτική καὶ θρησκευτική ἐξουσία, τὰ γράμματα καὶ τίς τέχνες, εἶναι μιά πολυσήμαντη καὶ ὡς ἓνα σημεῖο ἀντιφατική καὶ ἑτερόκλητη ἔννοια. Ἰδιαίτερα προβληματικός σήμερα εἶναι ὁ καθορισμὸς αὐτῆς τῆς ἔννοιας γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῆς λαογραφίας. Συγγενεῖς πρὸς τὸ Folklore ἐπιστήμες (ἔθνολογία, κοινωνική ἀνθρωπολογία κ.λπ.) δὲν ἀντιμετωπίζουν ἢ δὲν ἀντιμετώπιζαν ὡς χθές παρόμοια προβλήματα ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ φορέα τοῦ ἐρευνητικοῦ ἀντικειμένου τους, γιατί οἱ πρωτόγονες κοινωνίες πού κατὰ παράδοση μελετοῦσαν δὲν παρουσίαζαν τὸ φαινόμενο τοῦ λεγόμενου «πολιτισμικοῦ διυλισμοῦ»¹ ἀφοῦ σ' αὐτές ἡ διαφοροποίηση τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, μὲ τὴν μορφή πού τὴν ξέρομε, εἶναι εἴτε ἀνύπαρκτη, εἴτε ἐντελῶς πρωτοβάθμια.

Στὴν ἀφετηρία τῆς ἐπιστήμης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ἔννοια λαός, πρῶτο συνθετικὸ τοῦ δρου Folklore, καθὼς καὶ τῶν περισσώτερων δρων μὲ τοὺς ὁποίους ἀποδόθηκε ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ (—Volkskunde, Λαογραφία κ.λπ.—) χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ διακρίνει καὶ νὰ προσδιορίσει συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα. Τὰ στρώματα τὰ ὁποῖα οἱ πρῶτοι λόγιοι πού ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἰδιόμορφου καὶ «δαισιδαίμονος» πολιτισμοῦ τους χαρακτηρίσαν ὡς «φτωχὸ» ἢ «κοινό»² λαό. Τὴν ἴδια ἐποχὴ πού τὸ Folklore διαμόρφωνε τὴν ἐπιστημονικὴ φυσιογνωμία του, μέσα στὰ πλαίσια τῆς βιομηχανικῆς καὶ κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ νέου διεθνούς καταμερισμοῦ ἐργασίας, ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους νέες ἱστορικές πραγματικότητες, νέες (μὲ ἀνανεωμένο περιεχόμενο) προσδιοριστικές τῆς ἔννοιας λαός, ἔννοιες: φυλὴ, ἔθνος, ἐθνότητα³ (μὲ τὰ παράγωγά τους: φυλετισμὸς - ρατσισμὸς, ἐθνικισμὸς) καὶ νέες πολιτικές καὶ κοινωνικές ὀντότητες, ὅπως κράτος, κοινωνικὴ τάξη. Ὁ λαός, ὁ «φτωχός» καὶ «κοινός» λαός τῆς λαογραφίας, βρέθηκε στὸ κέντρο ὄλων αὐτῶν τῶν οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀνακατατάξεων. Αὐτὸς ὁ λαογραφικός λαός, ὁ φορέας τῆς συλλογικῆς μνήμης τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ προφορικοῦ πολιτισμοῦ πού αὐτὴ διαφύλαξε, ἀποτέλεσε, σὲ μεγάλο ποσοστὸ, τὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ

πού κινητοποιήσε στὰ πρῶτα τῆς βήματα, τὴν τεράστια μηχανὴ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς· καὶ μιά νέα κοινωνικὴ δυναμικὴ στὰ πλαίσια τῶν ἀστικῶν βιομηχανικῶν κέντρων. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὰ τὰ δύο γνωρίσματα τοῦ λαοῦ τῆς Λαογραφίας, δηλαδὴ ἡ σύνδεσή του μὲ τὸ πολιτισμικὸ παρελθὸν ἑνός πληθυσμοῦ σὲ ἓνα συγκεκριμένο χῶρο καὶ τὸ δυναμικὸ

1. Ὁ πολιτισμικὸς «δύισμός» (δρος δανεισμένος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς θρησκευτικολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας), ἡ διαπίστωση δηλαδὴ ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰδῶν πολιτισμοί, δὲν εἶναι καινούργια ὡς ἔννοια. Ἡ ἴδια ἡ γένεση τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων πού μελετοῦν τοὺς «λαϊκοὺς» καὶ «πρωτόγονους» πολιτισμούς μαρτυρεῖ τὴν ἐμπρακτὴ συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Τὸ ζήτημα εἶναι σὲ ποιούς παράγοντες ὀφείλεται αὐτός ὁ «δύισμός», σὲ ποιά σχέση βρίσκονται μεταξὺ τους αὐτοὶ οἱ πολιτισμοὶ καὶ σὲ ποιά ἐξάρτηση οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ βρίσκονται οἱ φορεῖς τους. Ἡ παράθεση τῶν δρων μερικῶν ζευγῶν «πολιτισμικοῦ δύισμοῦ» δίνει μιά κάποια εἰκόνα τῆς ἰδεολογικῆς χρήσης, καὶ τῶν προθέσεων τοῦ ἐκάστοτε χρήστη: δαισιδαίμων-ἔλλογος, ἀνορθόλογος-ὀρθολογικός, ἀγροτικός-ἀστικός, ἰθαγενής-ἀλλότριος, παραδοσιακός-σύγχρονος, προφορικός-γραπτός, παρατηρούμενος-παρατηρῶν, λαϊκός-λόγιος, κατώτερος-ἀνώτερος, κυριαρχούμενος-κυρίαρχος, ἐξηρητημένος-ἡγεμονικός κ.λπ. Ἡ Ἄλκη Κυριακίδου - Νέστορος στὴ μελέτη τῆς *Ἡθεωρία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας* (ἐκδ. Ἐταιρείας Σπουδῶν, Ἀθήνα

1978, σ. 180-83), συζητᾷ κριτικά, μερικές ἀπόψεις πάνω στὸ θέμα, ὅπως π.χ. τοῦ Στ. Κυριακίδου σχετικὰ μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ διάκριση: «ἡ δόξα τῶν πολλῶν» - «ἡ ἀληθὴς γνώσις τῶν ὀλίγων», καθὼς καὶ τὴν ἀποψη τοῦ ἀμερικανικοῦ κοινωνιολόγου Robert Redfield γιὰ τὸ «λαϊκὸ - ἀστικὸ συνεχές» (Folk - urban continuum).

2. Γιὰ τίς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου τοῦ κοινωνιολόγου σχετικὰ μὲ τὸ ζεῦγος «συνολικὴ περιρρέουσα κοινωνία» - «ἐπιχώριες κοινότητες», βλ. Στάθη Δαμιανάκου, *Παράδοση Ἀνταρσίας καὶ Λαϊκὸς Πολιτισμὸς*, (ἐκδ. Πλέθρον, Ἀθήνα 1987, σ. 29).

3. «Λίγο πρὶν ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους ὁ κοινὸς λαός δὲν διδασκόταν ἀνάγνωση. Σήμερα τὰ βιβλία εἶναι κοινὰ καὶ οἱ πῖο πολλοὶ ἀπὸ τὸν φτωχὸ λαὸ γνωρίζουν γράμματα». Τὸ χωρίο εἶναι τοῦ John Aubrey (1626 - 97) καὶ παρατίθεται στὸ: Richard M. Dorson, *British Folklorists a history*, ἐκδ. University of Chicago Press, 1968 σ. 6. Ἐπίσης στὴ σελ. 12 τοῦ ἴδιου βιβλίου διαβάζουμε: «Οἱ ἀρχαιότητες τοῦ κοινοῦ λαοῦ», ἡ φράση εἶναι τοῦ ἐπίσης πρόδρομου Ἁγγλοῦ λαογράφου Henry Bourne (1694 - 1733).

παρόν του στή νέα κοινωνική πραγματικότητα, υπήρξαν οι παράγοντες που υπαγόρευαν τους συσχετισμούς και τις αντιστοιχίες του με τις άλλες, προσδιοριστικές κατηγορίες αυτής τής έννοιας, δηλαδή με τις έννοιες έθνος - εθνότητα, φυλή, κοινωνική τάξη.

‘Ο λαός τής λαογραφίας, στο διάστημα ενάμισυ και πλέον αιώνα που μεσολάβησε, από τήν εποχή που ή επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού έκανε τά πρώτα της βήματα, προσδιορίστηκε μέσα από τό πρίσμα τής εθνικής ιδεολογίας και συνδέθηκε κυρίως με τήν έννοια του έθνους⁴ και με τις έννοιολογικές υποκατηγορίες που ο δρος περιέχει: τήν έννοια φυλή⁵ (βιολογικός προσδιορισμός), τήν έννοια *εθνότητα* (πολιτισμικός προσδιορισμός)⁶ ενώ αποσυνδέθηκε τελείως από τήν έννοια *κοινωνική τάξη*,⁶ κατηγορία στήν οποία (έξ όρισμού) τόν εντάσσει ο τεχνικός και κοινωνικός καταμερισμός εργασίας στον όποιο συμμετέχει. Οι παραπάνω κοινωνικοί προσδιορισμοί τής έννοιας λαός συνεπάγονται τήν έννοια του κράτους.⁷ Καί ακριβώς με τό αίτημα τής δημιουργίας των κυρίαρχων εθνικών κρατών, τά όποια συγκροτούνται με τό πέραςμα στον βιομηχανικό και κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, και τήν ιεραρχική όργανωσή τους σε ένα παγκόσμιο διακρατικό σύστημα κάνει τήν εμφάνισή του και τό αίτημα τής δημιουργίας ενός έθνους και ενός λαού.

Τό κράτος γιά νά υπάρξει και νά λειτουργήσει έχει ανάγκη από έσωτερική συνοχή και κοινωνική ίσορροπία. Αυτή ή ανάγκη, απαιτεί τήν καλλιέργεια μιās κοινής και ένιαίας συνείδησης. Στόχος που μπορεί νά επιτευχθεί μόνο με τήν προβολή των στοιχείων τά όποια τονίζουν τά κοινά χαρακτηριστικά τής ταυτότητας των πολιτών (τής κοινής γλώσσας, θρησκείας, παράδοσης, ιστορίας κ.λπ.), δηλαδή στοιχείων που τούς έξομοιώνουν και τούς καθιστούν μετόχους μιās «κοινής» ιστορικής μύρας, και τήν αποσιώπηση στοιχείων και προσδιορισμών που θά έφερναν στο προσκήνιο τις οικονομικές και κοινωνικές αντιθέσεις που όντως χαρακτηρίζουν τήν καθημερινή βιωματική πραγματικότητα. ‘Η προβολή τής έννοιας του έθνους είχε ως στόχο νά καλύψει αυτή τή ζωτική ανάγκη του κράτους: από τό ένα μέρος νά εξασφαλίσει τήν έσωτερική συνοχή του, υπερβαίνοντας τήν αντιφατική δυναμική τής κοινωνικής πραγματικότητας και από τό άλλο νά όριοθετήσει και νά τό θωρακίσει προς τά έξω, σε σχέση με τά άλλα —(άνταγωνιστικά)— έθνη - κράτη.

‘Εξάλλου, ή «κατασκευή» τής έννοιας έθνος συνεπαγόταν και τήν ύπαρξη ενός λαού μέ ένιαία, όχι μόνο εθνική, αλλά και κοινωνική συνείδηση. ‘Ομως ο τρόπος μέ τόν όποιο ο λαός συμμετέχει στήν παραγωγική διαδικασία δεν συνεπάγεται μιιά ένιαία κοινωνική συνείδηση (και σε προέκταση έναν ένιαίο πολιτισμό) αλλά δύο διαφορετικές κοινωνικές συνειδησεις: εκείνη που κυριαρχεί και εκείνη που κυριαρχείται. Και δύο διαφορετικούς πολιτισμούς: με τή δική του κοσμοαντίληψη ο καθένας: ο ένας, είναι ο πολιτισμός που δεν τόν διακρίνει ή θεωρητική έπεξεργασία, που χαρακτηρίζεται ως λαϊκός, παραδοσιακός, προφορικός ή κατώτερος. ‘Ο άλλος είναι ο άνωτερος πνευματικός πολιτισμός, ο πολιτισμός τής θεολογικής σκέψης, τής φιλοσοφίας, των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών. ‘Ο πρώτος εκφράζεται και διατυπώνεται με τόν προφορικό λόγο, ο δεύτερος εκφράζεται και διατυπώνεται με τόν γραπτό. ‘Ο πρώτος, διακρίνεται από τά βασικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν ένα χρηστικό αντικείμενο, κατασκευασμένο από έναν παραδοσιακό μάστορα, από έναν «δλίκο εργάτη ή τεχνίτη»: χρηστική και αισθητική ένότητα και πληρότητα κατανοήσιμη, άποδεκτή και επαληθεύσιμη όποτεδήποτε, τόσο σε επίπεδο συλλογικό, όσο και σε επίπεδο ατομικό. ‘Ο δεύτερος δημιουργημά τής ατομικής προσωπικότητας και του διαλόγου που πραγματοποιεί τό άτομο τόσο με τό ιστορικό παρελθόν όσο και με τή σύγχρονη πραγματικότητα, απευθύνεται σε μεμονωμένους και ώριμους νά τό προσλάβουν δέκτες, ή διχοτεύεται από τήν τάξη έξουσίας ως επίσημη γνώση μέσα από ένα κεντρικό άγώγο (δημόσια εκπαίδευση, ‘Εκκλησία κ.λπ.) στα πλαίσια

του κράτους - έθνους. ‘Ο πρώτος είναι ο πολιτισμός τής αριθμητικής πλειονότητας που όμως λειτουργεί ως κοινωνική μειονότητα. ‘Ο δεύτερος είναι ο πολιτισμός τής αριθμητικής πλειονότητας ή όποια θά όργανώσει τά άστικά εθνικά και κυρίαρχα κράτη, που κάνουν τήν εμφάνισή τους στή διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα με βασικό ιδεολογικό άξονα τήν ιδέα του έθνους, τήν εθνική ιδεολογία. Στήν προσπάθειά της νά οικοδομήσει τό κράτος - έθνος και νά εξασφαλίσει τήν έσωτερική συνοχή του, ή τάξη έξουσίας ήταν υποχρεωμένη νά αναζητήσει και νά προβάλει ως εθνικά, τά στοιχεία που ένωναν —παρά τις αντιθέσεις τής κοινωνικής πραγματικότητας— τά κοινωνικά στρώματα. ‘Ηταν υποχρεωμένη νά ανακαλύψει και νά ανασύρει από τήν άφάνεια άξίες, τις όποιες ως τότε μπορούσε και νά άγνοεί. ‘Αξίες, οι όποιες, από τό ένα μέρος θά μπορούσαν νά άποτελέσουν τόν συνδετικό ιστό ενός ένιαίου λαού και έθνους, και από τό άλλο θά νομιμοποιούσαν ως τέτοιο τόν κυρίαρχο ρόλο της στήν έσωτερική ιεραρχία του κρατικού συστήματος.

‘Ο λαϊκός πολιτισμός ήταν λοιπόν ή κατεξοχήν πολιτισμική άξια τήν όποια αυτή τήν εποχή ή τάξη έξουσίας άνέσυρε από τήν άφάνεια με βασική επιδίωξη τήν επιστημονική μελέτη και τήν προβολή της ως διαχρονικής πολιτισμικής άξιας ή όποια θά μπορούσε νά επαναπροσδιορίσει και νά επηρεάσει τό παρόν.⁸ ‘Αξίες όπως τά δημοτικά τραγούδια, τά παραμύθια, οι μύθοι και οι θρύλοι καθώς συντηρούν και αναπλάθουν τόν ιστορικό χρόνο με έντελώς διαφορετικό τρόπο⁹

3. Καί οι τρεις όροι: φυλή, έθνος, ενοτητα αποδίδουν, με τό δικό του σημαίνόμενο ο καθένας, μιιά διαφορετική πλευρά τής έννοιας λαός. ‘Ακριβή περιγραφή αυτών των όρων βλ. στο: ‘Εμμανουέλ Βαλλερστάιν, «‘Η δημιουργία των λαών» ρατσισμός, εθνικισμός, εθνότητα», μετάφραση ‘Αγγελος ‘Ελεφάντης, ‘Ο Πολίτης, 103 3(1990) σ. 43 - 48 (από τό: Etienne Balibar et Immanuel Wallerstein, *Race, nations, classe, les identités ambiguës*, εκδ. Decouverte, Paris 1988).

4. ‘Η σχέση τής λαογραφίας με τή ρομαντική έννοια του έθνους έξετάζεται διεξοδικά από τήν ‘Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος στο όμώνυμο κεφάλαιο του βιβλίου της: ‘Η Θεωρία τής ‘Ελληνικής Λαογραφίας.

5. ‘Η άναγωγή του έθνοκοινωνικού — ως πολιτισμικού — στοιχείου στο φυλετικό, και ή πλήρης ταύτιση του λαού τής Λαογραφίας με τή «βιολογική» έννοια φυλή, πραγματοποιήθηκε στή Γερμανία του Γ’ Ράιχ, κάτω από τήν ιδεολογική χειραγώγηση τής Λαογραφίας από τό ‘Εθνικό - Σοσιαλιστικό Κόμμα. ‘Ο χαρακτηριστικός τίτλος «‘Η λαογραφία στηρίζεται στή φυλή», άνήκει σε άρθρο του Matthes Ziegler (έπικεφαλής τής «ομάδας εργασίας γιά τή Γερμανική λαογραφία» τήν εποχή του Γ’ Ράιχ). Σ’ αυτό, ο ναζιστής λαογράφος αναπτύσσει τις άπόψεις του έθνικοσοσιαλισμού γιά τήν επιστήμη του λαϊκού πολιτισμού, τής όποιας τελική επιδίωξη ήταν νά «αποκαλύψει, εκείνες τις πηγές τής Βόρειας παράδοσης οι όποιες είχαν επικαλυφθεί από ξένα στοιχεία και νά έπιβεβαιώσει ότι θά μπορούσε νά πετάξει άνεμόδιστα στο μέλλον». βλ. German Volkskunde, a decade of Theoretical Confrontation, debate and Reorientation (1967 -1977), εκδ. Indiana University Press, 1986, σ. 10.

6. ‘Λαός και τάξη» βλ. ‘Εμ. Βαλλερστάιν, δ.π. σ. 48.

7. ‘Ανάλυση τής ζωτικής σύνδεσης του κράτους με τις έννοιες έθνος και λαός βλ. στο ‘Εμ. Βαλλερστάιν, δ.π. σ. 46.

8. ‘Ο λαϊκός πολιτισμός, ως διαχρονική παραδοσιακή άξια όπως και οι όροι φυλή, έθνος, εθνότητα, χρησιμοποιήθηκε γιά νά δηλώσει «ένα μόνιμο φαινόμενο, τό όποιο έξ αίτίας τής μακρινής του καταγωγής μέσα στο χρόνο, έχει όχι μόνο σημαντικές επιπτώσεις στήν καθημερινή συμπεριφορά, αλλά επίσης παρέχει μιιά βάση πάνω στήν όποια στηρίζονται οι πολιτικές διεκδικήσεις του παρόντος». (‘Εμ. Βαλλερστάιν, δ.π. σ. 44). ‘Ας θυμηθούμε τήν καθολική επίκληση τής αρχαίας και βυζαντινής ελληνικής πολιτισμικής παράδοσης, λόγιας και λαϊκής, ως άφοπλιστικό έπιχείρημα γιά τόν προσδιορισμό του παρόντος, δηλαδή τή νόμιμη διεκδίκηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του ελληνικού έθνους στον συγκεκριμένο χώρο. Τό «γιαυτά έπολεμήσαμε» του Μακρυγιάννη άπηρεχεί έμμεσα βέβαια τή χρήση του πολιτισμικού παρελθόντος.

9. Πολύ ενδιαφέρουσες άπόψεις γιά τή σχέση λαϊκής λογοτεχνίας και ιστορικού χρόνου (π.χ. γιά τή δημιουργία των ειδών τής λαϊκής ποιητικής δημιουργίας κ.λπ.) βλ. στο VI. Ja Propp, *On the Historicity of Folklore*, στον τόμο *Theory and History of Folklore*, Vladimir Propp. (εισαγωγή Anatol Liberman) εκδ. Manchester University Press, 1984, σ. 48 - 63.

ἀπ' ὅ, τι ἡ προσωπική τέχνη, ἐνισχύουν μέ τόν πιά ἀναντίρρητο τρόπο τή «χρονική διάσταση τοῦ παρελθόντος» ἡ ὅποια «βρίσκεται στήν καρδιά τῆς ἔννοιας λαός». ¹⁰ Ὁ λαϊκός πολιτισμός ἔτσι (τόρα) θά λειτουργήσει ὡς ἐνιαία πολιτισμική μήτρα καί θά ἀναγνωρισθεῖ ὡς θεμελιῶδες ἐνοποιό στοιχείο τοῦ λαοῦ, καί ὡς συνεκτική οὐσία τοῦ ἔθνους. Καί ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τό Folklore θά ἀναγνωρισθεῖ ὡς ἡ κατεξοχὴν ἐθνική ἐπιστήμη.

Μποροῦμε νά διακρίνομε δύο ἐπίπεδα σχέσεων τοῦ λαοῦ τῆς Λαογραφίας μέ τήν ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ· καί τὰ δύο ἔχουν ἓνα κοινό καί μοναδικό σημεῖο ἐκκίνησης, τήν ἐθνική ἰδεολογία. Τό πρῶτο ἐπίπεδο σχέσεων ἀφορᾷ τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ σέ συνάρτηση μέ τίς δύο μορφές μέ τίς ὁποῖες ἐκδηλώθηκε ἡ ἀστική ἰδεολογία τοῦ ἔθνους στήν Εὐρώπη:

- α) Μέ τή μορφή πού τῆς ἔδωσε ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση.
β) Μέ τή μορφή πού τῆς ἔδωσε ὁ γερμανικός ἐθνικισμός.

Τό δεύτερο ἐπίπεδο σχέσεων ἀφορᾷ τή σχέση τῆς ἐπιστήμης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ:

α) μέ τόν λαό, ὡς ἀγροτικό πληθυσμό καί ὡς θεματοφύλακα τοῦ προβιομηχανικοῦ - λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

β) μέ τόν λαό, ὡς βιομηχανικό προλεταριάτο, ὡς περιθωριακές ὁμάδες, ὡς μετανάστες κ.λπ. στά μεγάλα βιομηχανικά κέντρα.

Οἱ κοινωνικές ἀξίες: ἰσότητα, ἐλευθερία, δημοκρατία, ἦταν οἱ ἀξίες οἱ ὁποῖες προβλήθηκαν ἀπό τήν κυρίαρχη γαλλική ἀστική τάξη ὡς ἐνσάρκωση τῆς ἰδέας τοῦ ἔθνους. Ἡ προβολή αὐτῶν τῶν ἀξιῶν ἀποσκοποῦσε «στό ξεπέραςμα τοῦ συντεχνακοῦ καταμερισμοῦ τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας καί τήν ἀντικατάστασή του ἀπό μιά ὁμοιογενή ἐθνική κοινωνία». ¹¹ Οἱ κοινωνικές ἀξίες ἰσότητα, ἐλευθερία, δημοκρατία, θά ἐξασφάλιζαν τήν ἐσωτερική συνοχή, τήν εὐρυθμὴ λειτουργία καί ἀναπαραγωγή τῶν θεσμῶν καί τῶν δομῶν ὄχι μόνο

τῆς κοινωνίας ἀπό τήν ὁποία ἐκπήγασαν, ἀλλά καί τῆς παγκόσμιας — πού θά στηρίζεται στίς ἴδιες ἀρχές — κοινωνίας. Αὐτές οἱ ἀξίες θά διευκόλυναν — θεωρητικά τό ξεπέραςμα τῶν ἀνισοτήτων τοῦ τεχνικοῦ καί κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, ὑποβάλλοντας τήν ἰδέα ἐνός ἐνιαίου λαοῦ. Ἡ γαλλική ἐκδοχή τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας ἔδωσε τό προβάδισμα στήν ἔννοια *κοινωνία* μέ ὅλες τῆς τίς παραμέτρους. Τό γεγονός αὐτό καθόρισε ὄχι μόνο τήν πορεία τῶν ἐπιστημῶν πού μελετοῦσαν τὰ κοινωνικά φαινόμενα τῶν ἱστορικῶν καί πρωτόγονων λαῶν, ἀλλά ἐπέδρασε ἐξίσου ἀποφασιστικά στή διαμόρφωση τῶν σημαντικότερων θεωρητικῶν ρευμάτων τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, ὅπως π.χ. τοῦ λειτουργισμοῦ, τοῦ δομικοῦ λειτουργισμοῦ ¹² καθώς καί ὄλων τῶν κοινωνιολογικῶν θεωρήσεων τῶν λαογραφικῶν φαινομένων. Ἐδῶ δέν ἔχουμε τήν ἔξαρση τοῦ λαοῦ ὡς ὑπερβατικοῦ συμβόλου — πνεῦμα ἢ ψυχὴ — ἀλλά τήν ἰδέα τῆς κοινωνίας ὡς ὄργανοῦ συστήματος μέ ἐσωτερική συνοχή. ¹³ Συνοχὴ πού πρέπει νά ἐξασφαλίζεται χωρὶς νά διαταράσσεται ἡ ἐσωτερικὴ οἰκονομική καί κοινωνικὴ ἱεραρχία καί χωρὶς νά ἀμφισβητεῖται ἀλλά ἀντίθετα νά κατοχυρώνεται ὁ ἡγεμονικός ρόλος τῆς ἀστικῆς τάξης. ¹⁴

Ἡ δεύτερη ἐκδοχή τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας ὑλοποιήθηκε ἀπό τό ἐθνικὸ κίνημα τῆς Γερμανίας. Ἐδῶ ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους δέν στηρίχθηκε σέ ἀρχές καί ἀξίες οἱ ὁποῖες θά ἐξαφάνιζαν τὰ σύνορα μεταξύ τῶν κρατῶν καί θά δημιουργοῦσαν μιάν οἰκουμένην κοινωνία ἰσότητων, ἀδελφοσύνης καί δημοκρατίας ἀλλά «τόνιζε, ὅλα ἐκείνα τὰ στοιχεῖα πού ξεχωρίζουν τὰ ἔθνη μεταξύ τους, πού τὰ κάνουν νά μὴ εἶναι ἴσα, πού διαφοροποιοῦν τό ἓνα ἀπέναντι στό ἄλλο, πού τὰ ὀριοθετοῦν πρὸς τὰ ἔξω καί τέλος ἐκείνα πού παρέχουν σέ κάθε ἰδιαιτέρω ἐθνικὸ κράτος τῆ νομιμοποίηση, τήν ἠθικὴ δύναμη καί τήν αὐτονομία γιά τήν ἀπεριόριστη ἐπίτευξη τῶν κυριαρχικῶν συμφερόντων τους». ¹⁵ Γιά νά στηριχθεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἔπρεπε νά ἐπινοηθεῖ μιά ἰδεολογικὴ συνισταμένη ἡ ὁποία θά παρέκαμπε καί αὐτὴ τίς ἀντιθέσεις τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας καί θά πρόβαλλε ἀξίες μέ διαχρονικὸ βάθος, ἱκανές νά πείσουν τόν γερμανικὸ λαό διότι ὁ ἴδιος — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τήν κοινωνικὴ του ταυτότητα — ἀποτελεῖ τήν ἐνσάρκωση, τήν ὕλική ὑπόσταση μιάς ἐνιαίας ὑπερβατικῆς ἄυλης ὄντοτητας, τοῦ πνεύματος ἢ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ. ¹⁶ Ἀξίες ὅπως ἡ κοινὴ φυλετικὴ καταγωγὴ καί ἡ κοινὴ — βυθισμένη στόν Μεσαίωνα — πολιτισμικὴ παράδοση προβλήθηκαν ὡς βασικά χαρακτηριστικά τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τήν ἰδιαιτερότητα καί τήν διαφορετικότητά του. Ἐδῶ ἡ ἐθνικὴ συνείδηση ἦταν ἡ συνείδηση τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία ὄφειλε νά ἀντιπαραθεθεῖ πρὸς τίς ἄλλες ἐθνικὲς συνειδήσεις ἐπιδιώκοντας τήν ἀπεριόριστη ἐπίτευξη τῶν κυριαρχικῶν συμφερόντων τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Ἡ ἔννοια λαός ὡς πνεῦμα ἢ ψυχὴ — καί ὄχι ἡ ἔννοια κοινωνία, ἀποτελέσει τόν πυρήνα τῆς γερμανικῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας.

Στόν ἴδιο ἰδεολογικὸ πυρήνα στηρίχθηκε ἡ θεωρία καί ἡ μέθοδος τῆς γερμανικῆς λαογραφίας. Ἡ ἀντίληψη τοῦ λαοῦ ὡς πνεῦμα καί ψυχὴ καί ἡ ἐμμονὴ στά στοιχεῖα πού διαφοροποιοῦν καί ἀπομονώνουν ὡς αὐτόνομες ὄντοτητες (κατὰ τό πρότυπο τῆς ἔννοιας ἔθνος) τὰ λαογραφικά φαινόμενα ἀποτελέσαν τὰ κύρια ἐργαλεῖα ἀνάλυσης τῆς γερμανικῆς λαογραφίας. ¹⁷

Καί οἱ δύο ἐκδοχὲς τῆς ἔννοιας ἔθνος πού διαμόρφωσε ἡ ἀστική τάξη στήν προσπάθειά της νά κατασκευάσει ἓνα λαό μέ ἐνιαία — παρά τίς ἀντιθέσεις πού τὸν χωρίζουν — ἐθνικὴ συνείδηση, ἀναγκαῖα προϋπόθεση τόσο γιά τήν ἐσωτερικὴ συνοχὴ τοῦ κράτους ὅσο καί γιά τήν ὀριοθέτησή του πρὸς τὰ ἔξω, παρέκαμψαν τὴ πραγματικότητα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, τὸν τεχνικὸ καί κοινωνικὸ καταμερισμὸ ἐργασίας καί τίς ἀντιθέσεις πού συνεπάγονται. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐνταγμένη στήν ὑπηρεσία αὐτῆς τῆς προσπάθειας τῆς ἐκάστοτε τάξης ἐξουσίας, δούλεψε πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση. Στὴ διάρκεια ἐνάμιση καί πλέον αἰῶνα, ἀπὸ τότε πού τέθηκαν οἱ πρῶτες ἐπιστημονικὲς βάσεις της, διῶρνε ἀπε-

10. Ἐμ. Βαλλερστάιν, ὁ.π. σ. 45.

11. Leopoldo Marmora, «Οἱ δύο λειτουργίες τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας, ἐσωτερικὴ συνοχὴ καί ὀριοθέτηση πρὸς τὰ ἔξω», *Θέσεις*, 25 (1988) σελ. 21, ἀπὸ τό βιβλίον του: *Nation und internationalismus*, ed. con - Periferia.

12. Οἱ Montesquieu, Comte, Durkheim καί οἱ ἔννοιες ἐργαλεῖα πού αὐτοὶ διαμόρφωσαν (κοινωνικὸ σύστημα, σχέσεις σταθερότητας, λειτουργία κ.λπ., ἀναγνωρίζονται ὡς πρόδρομοι τοῦ Λειτουργισμοῦ καί τοῦ Δομικοῦ Λειτουργισμοῦ, βλ. A.R. Radcliffe - Brown, *Structure and function in Primitive Society*, London 1969, σ. 14.

13. «Ἡ πρῶτη ἀστικὴ ἰδεολογία ἀποζητοῦσε στό ἔθνος τό στοιχεῖο ἐκείνο πού ἐξασφαλίζει τὴ συνοχὴ τῆς κοινωνίας στό ἐσωτερικὸ της, δηλαδή αὐτό πού κάνει ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, πέρα ἀπὸ κάθε ἰδιαιτερότητα ἴσους καί τοὺς ἐνώνει...» Leopoldo Marmora, ὁ.π. σ. 22.

14. Πρόκειται γιά τὴν ἐσωτερικὴ ἀντίφαση πού βρίσκεται στόν πυρήνα τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας: ἀντίφαση, στήν ὁποία προσέκρουσε ἡ πρῶτη δυναμικὴ προσπάθεια γιά τὴν ἐπιβολὴ μιάς παγκόσμιας ἐθνικῆς συνείδησης, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνονταν ἡ γαλλικὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας: ὁ Ροβεσπιέρος, «ἐπιδιώκοντας νά πραγματοποιήσει τὴν ἰδέα τοῦ ἔθνους προσέκρουσε στά ὄρια τῆς τάξης' του καί ἀνατράπηκε ἀπὸ αὐτήν. Ἀποκαλυφθηκε τότε ἡ ἀπόκλιση ἀνάμεσα στήν ἰδέα τοῦ ἀστικοῦ ἔθνους καί στήν πραγματικότητά του», Leopoldo Marmora, ὁ.π. σ. 23.

15. Leopoldo Marmora, ὁ.π. σ. 22.

16. Ὁ Martin Scharfe (σύγχρονος γερμανὸς λαογράφος) στὴ μελέτη του *A Critique of the Canon*, «συζητᾷ καί κρίνει μέ «λαγαρό» μυαλό τὴ γερμανικὴ Λαογραφία. Ἀξίζει νά παραθέσουμε μερικὲς κρίσεις του: «Προσπαθήσαμε νά δημιουργήσουμε τὸν homo folcloristicus, ἔξω ἀπὸ τίς «ἀνθρώπινες ὑπάρξεις» διακηρύσσοντας ὅτι, «τό στοιχειῶδες σέ κάθε ἄτομο» ἢ «ἡ κατώτερη τάξη», «αὐτό πού εἶναι ἔμφυτο λαϊκὸ χαρακτηριστικὸ στόν ἄνθρωπο» εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης στὴ Λαογραφία: γιά τοὺς ἀντιδιαφωτιστές λαογράφους: «ἀναπαράγουν τὸν λαό τους στά μέτρα πού τὸν χρειάζονται ξανά καί πάλι ξανά, προσβλέποντας μόνο σέ μιά διηγετικὴ ἐπαναβεβαίωση τῶν προκαταλήψεων τους»: «ἐννοῖες ὅπως τό ἔμφυτο λαϊκὸ, κατώτερη τάξη, καί τό στοιχειῶδες ὀρίζονται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἀποτελοῦν ἐννοιολογήματα τοῦ λαοῦ» Martin Scharfe, *A Critique of the Canon*, σὲ *German Volkskunde* κ.λπ. σ. 55, 56.

ριόριστα τὰ δρια τοῦ ἐρευνητικοῦ ἀντικειμένου της καί στήν προσπάθειά της νά ἐπεξεργαστεῖ καί νά ἐρμηνεύσει τό λαϊκό πολιτισμό, διαμόρφωσε θεωρίες καί μεθόδους ἀντιμετωπίζοντας πάντοτε τόν φορέα τοῦ ὕλικού της, τόν λαό ὅχι ὡς κοινωνικά¹⁸ προσδιορισμένη πληθυσμιακή κατηγορία ἀλλά μέσα ἀπό τοὺς «διορθωτικούς» φακούς τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας. Ὅμως αὐτός ὁ πολιτισμός, ὁ πολιτισμός τῶν χωρῆς γραπτή παιδεία κοινωνικῶν στρωμάτων, ἔχει τή μορφή καί τό περιεχόμενο πού ἔχει ἀκριβῶς ἐπειδή ὁ φορέας του, ὁ λαός, συμμετέχει στήν παραγωγική διαδικασία μέ συγκεκριμένο τρόπο καί διεκπεραιώνει συγκεκριμένο ρόλο στόν εὐρύτερο καταμερισμό ἐργασίας.

Τό δεύτερο ἐπίπεδο σχέσεων τῆς ἐπιστήμης τοῦ Λαϊκοῦ πολιτισμοῦ μέ τόν «λαό» ὡς φορέα τοῦ ἐρευνητικοῦ ἀντικειμένου της ἀφορᾶ στόν τρόπο μέ τόν ὅποιο αὐτή ἡ ἐπιστήμη εἶδε τόν λαό κατά τή διαδικασία τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ ἀπό ἀγροτικό πληθυσμό σέ ἐργατικό δυναμικό τῶν ἀστικῶν κέντρων. Στή μακρόχρονη πορεία τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας — ἀπό προβιομηχανική σέ βιομηχανική — ὁ ἱστορικός καπιταλισμός στά πλαίσια τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καί μέ διαχειριστή πάντοτε τήν ἐκάστοτε τάξη ἐξουσίας ὀργάνωσε τοὺς ὁρους τῆς λειτουργίας καί ἀναπαραγωγῆς τοῦ συστήματός του. Ζωτική ἀνάγκη καί ἐσαεὶ ἐπιδιωκόμενος στόχος αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ἡ διηλεκτική προσπάθειά του νά «νομιμοποιήσει τήν ἱεραρχική πραγματικότητα χωρῆς νά τίθεται σέ ἀμφισβήτηση ἡ τυπική ἰσότητα ἐμπρός στό νόμο, πού ἀποτελεῖ μιά ἐπί τῆς διακηρυγμένης ἀρχῆς του». ¹⁹ Καί γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτή ἡ σύζευξη τῆς «θεωρητικῆς ἰσότητας» (π.χ. ἴσα δικαιώματα στήν παιδεία, στήν ἐργασία, στήν κοινωνική ἀσφάλιση κ.λπ.) μέ τήν «πρακτική ἀνισότητα» πού εἶναι καί ἡ μόνη πραγματικότητα, τό σύστημα ἔχει ἀνάγκη τόσο ἀπό τή διατήρηση τῆς «πρακτικῆς ἀνισότητας» ὅσο καί ἀπό τή συνεχή, ἀναπροσαρμογή, ἀνασυντάξη καί ἀναδιάρθρωση τῆς οἰκονομικῆς διαδικασίας.²⁰

Μέσα στά πλαίσια τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ὁ λαός τῆς λαογραφίας πού ἀπέτελεσε τό ἐργατικό δυναμικό καί τήν πληθυσμιακή πλειονότητα τῶν ἀστικῶν κοινωνιῶν ἀναπροσαρμόζεται καί ἀναδιάρθωνεται κάθε φορά ἀνάλογα μέ τήν ἱεραρχημένη συμμετοχή του στήν παραγωγική διαδικασία, σχηματίζοντας κοινωνικά ὑποσύνολα πού χαρακτηρίζονται ὡς «ἐθνικές ὁμάδες» ἢ «ἐθνότητες». ²¹ Αὐτές οἱ κατά κάποιον τρόπο «ἐπαγγελματικές ἐθνότητες» καθώς μποροῦν νά ἀλλάξουν περιεχόμενο, δηλαδή μποροῦν νά γεννιούνται, νά ἀνασυντάσσονται καί νά ἐξαφανίζονται χωρῆς νά θέτουν σέ κίνδυνο «τή νομιμότητα τοῦ συστήματος» ἀποτελοῦν «ἕνα πολύτιμο στοιχεῖο ἐδελιξίας γιά τή λειτουργία τῆς οἰκονομικῆς μηχανῆς». ²²

Αὐτή ἀκριβῶς ἡ δομή τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, ὑπῆρξε καί ἡ ἀσφαλῆς προϋπόθεση τῆς μετεξέλιξης τοῦ *Folklore*, ἀπό μιά ἐπιστήμη ἢ ὅποια εἶχε ὡς ἀφετηρία τήν «ἀθάνα» περιέργεια τῶν λογίων διαφόρων ἐποχῶν γιά ὁρισμένες ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τοῦ «φτωχοῦ» καί «κοινοῦ» λαοῦ, σέ μιά ἐπιστήμη τῆς ὁποίας ἡ ὑπόσταση ἐξαρτᾶται ὀλοκληρωτικά ἀπό τήν ἐσαεὶ διατήρηση τῆς ἐσωτερικῆς ἀντινομίας τοῦ συστήματος, δηλαδή ἀπό τήν ἀρμονική συνύπαρξη τῆς «θεωρητικῆς ἰσότητας» μέ τήν «πρακτική ἀνισότητα». Ἡ ἀντινομία αὐτή, τήν ὁποία ἡ τάξη ἐξουσίας ἐπιδιώκει μέ κάθε τρόπο ἀφοῦ ἀπό τήν διατήρησή της ἐξαρτᾶται ἡ ἡγεμονία της πάνω στήν πληθυσμιακή πλειονότητα, πρόσφερε τό ἔδαφος πάνω στό ὅποιο ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀναζήτησε καί ἐντόπισε καινούργιες μορφές «λαοῦ» νέου τύπου λαογραφικά φαινόμενα, καί ἕνα νέο λαϊκό πολιτισμό, τόν ἀστικό λαϊκό πολιτισμό.

Πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἀναζήτησης λαογραφικῶν φαινομένων στήν πολιτισμική συμπεριφορά τῶν «ἐθνικῶν ὁμάδων» πού διαμόρφωσε ὁ λαός τῆς λαογραφίας ὡς ἐργατικό δυναμικό τῶν ἀστικῶν κέντρων ὁδηγήθηκε κατά πρῶτο λόγο ἡ δραστηριότερη λαογραφία στόν εὐρύτερο εὐρωπαϊκό καί διεθνή χῶρο, ἡ γερμανική. ²³ Ἡ στροφή τῆς γερμανικῆς

λαογραφίας πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση ὀφείλεται σέ ὁρισμένους παράγοντες, σημαντικότεροι ἀπό τοὺς ὁποίους μπορεῖ νά θεωρηθοῦν οἱ παρακάτω:

α) ὁ μετασχηματισμός τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ σέ ἀστικό, ἐπακόλουθο τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, εἶχε ὡς συνέπεια τήν ἀπειλητική γιά τήν ἐπιβίωσή της μείωση τοῦ ἐρευνητικοῦ ὕλικού της. ²⁴

β) Τό ἀδιέξοδο, θεωρητικό καί μεθοδολογικό, στό ὅποιο εἶχε ὁδηγήσει τό *Volkskunde* ἡ ἔμφοση του στήν ἀντίληψη τῆς ἐννοίας λαός ὡς πνεῦμα καί ψυχή. ²⁵

γ) Ἡ ἔντονη συνειδησιακή κρίση πού δοκίμασε ἕνα μέρος τῶν γερμανικῶν λαογράφων ἀμέσως μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο.

Αὐτοὶ οἱ παράγοντες ἀνάγκασαν τή γερμανική λαογραφία νά στραφεῖ ἀπό τόν ἀγροτικό πληθυσμό στόν ἀστικό καί ἀπό τό ἰδεολόγημα τοῦ ὑπερβατικοῦ *Volksgest*, στό ἐπίπεδο τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου καί σέ ἕναν εὐρύτερο χῶρο συνειδητικῶν ἐννοιῶν τήν *cultur*, τίς πολιτισμικές ἀξίες. Μέ αὐτή τήν προοπτική ἡ γερμανική λαογραφία, ἐπιδιώκοντας τήν «χωρῆς ἀποκλεισμούς ἐμπειρική ἀνάλυση τοῦ πολιτισμοῦ» ἀποδόθηκε σέ ἕναν ἀγώνα καί προσπαθεῖ βαθμιαία νά ἀντικαταστήσει τόν παραδοσιακό ἀγροτικό λαό της μέ τίς «ἐθνικές ὁμάδες» τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, καί τόν ἰδεολογικό πυρήνα της τό *Volskgeist*, τό στήριγμα τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας καί τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ (καθώς καί μιάς ὀλοκληρῆς κατηγορίας παραδοσιακῶν τοπικῶν ἐθνικισμῶν) μέ ἕνα πῶ

17. Ἡ προβολή τῶν στοιχείων πού διαφοροποιοῦν μεταξύ τους τὰ λαογραφικά φαινόμενα, ἡ ἐξέταση τοῦ κάθε λαογραφικοῦ φαινομένου στή μοναδικότητά του, μακριά ἀπό συσχετισμούς μέ ἐννοίες ὅπως σύστημα, δομή, λειτουργία, μέ ἄλλα λόγια μακριά ἀπό τίς σχέσεις πού συνδέονται μεταξύ τους τὰ διάφορα φαινόμενα, χαρακτηρίζει καί τώρα τή γερμανική Λαογραφία, παρ' ὅλες τίς δραστηρικές ἀναθεωρήσεις καί συζητήσεις πάνω στά ζωτικά προβλήματα τῆς ἐπιστήμης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ». Βλ. *German Volkskunde* κ.λπ., ὁ.π. 18. Καί γιά τήν ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἰσχύει ὁ λόγος τοῦ *Marmora* γιά τίς δύο ἐκδοχές τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας: «Καί οἱ δύο βρίσκονται — χωριστά ἢ μαζί — στό ἐπίπεδο μιάς ιδεολογίας πού ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπό τήν ἀστική τάξη. Ἀπό τή μιά βασίζονται σέ μεταφυσικές παραστάσεις: ἡ μιά στήν κοινωνικά μὴ προσδιορισμένου ἐλευθεροῦ ἀτόμου, ἡ ἄλλη στήν κοινωνικά ἐξίσου μὴ προσδιορισμένη, ὑπερϊστορική ἰδέα ἐνός ἐθνικοῦ πνεύματος», ἐνώ «ἀγνοοῦν καί οἱ δύο τήν πραγματικότητα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, τήν ταξική δομή της, καί τίς ἐσωτερικές ἀντιθέσεις της» *Leopoldo Marmora*, ὁ.π., σ. 28.

19. Ἐμ. Βαλλερστάιν, ὁ.π., σ. 47.

20. Ἐμ. Βαλλερστάιν, ὁ.π., σ. 48.

21. Ἐμ. Βαλλερστάιν, ὁ.π., σ. 44 - 47.

22. Ἐμ. Βαλλερστάιν, ὁ.π., σ. 23.

23. Χαρακτηριστικές γιά τόν προδρομικό χαρακτήρα τους εἶναι οἱ ἀναζητήσεις νέων λαογραφικῶν περιοχῶν ἀπό τοὺς Γερμανοὺς λαογράφους τοῦ μεσοπολέμου· π.χ. ὁ *Adolf Spamer*, τό 1924 ἐπεσήμανε: «τόν λαϊκό ἀνθρώπο μποροῦμε νά τόν βροῦμε σέ ὅλες τίς τάξεις. Εἶναι αὐτός πού ὀρίζεται ἀπό τήν πνευματική σύσταση διαφόρων ὁμάδων, ἄς ποῦμε τῆς ὁμάδας τῶν νέων ἢ τῶν φυσιολατρῶν» ἢ «ἡ τυπολογία τῶν πνευματικῶν ὁμάδων ἐμφανίζεται πέρα ἀπό τήν οἰκονομική κατάταξη σέ ὁμάδες νοοτροπίας» κ.λπ. (τά παραθέματα ἀπό τό: Μ.Γ. Μερρακλή, *Λαογραφικά Ζητήματα*, ἐκδ. Χ. Μπούρα, Ἀθήνα 1989, σ. 29). Πρόκειται γιά μιά πρῶτη ἀξιοποίηση τῶν ἐθνικῶν ὁμάδων ἢ ἐθνοτήτων ἀπό τή Λαογραφία. Ἀκριβῶς αὐτό τό μονοπάτι ἀκολοῦθεῖ καί ἡ σύγχρονη ἀστική λαογραφία.

24. Ὁ τίτλος «Λαογραφία τοῦ Προλεταριάτου» τοῦ *Will - Erich Peuchert* (1931) εἶναι δηλωτικός αὐτῆς τῆς ἀνησυχίας καί οἱ ἀπόψεις πού διατυπώνει σχετικά μέ τήν ἀξιοποίηση τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῶν ἀστικῶν κέντρων, δείχνουν τήν ἀγωνία τῆς λαογραφίας γιά τήν ἴδια τήν ἐπιβίωσή της. Μερικῆς ἀπό αὐτές τίς ἀπόψεις βλ. στο Μ.Γ. Μερρακλή, ὁ.π., σ. 30.

25. Ὁ κοινωνιολόγος *Heinz Mauss*, σχετικὰ νωρίς (1946) στό ἄρθρο του «*The Situation of German Volkskunde*» διέγινωσε τήν ἐμπλοκή πού δημιουργοῦσε στή γερμανική λαογραφία ἡ ἀντίληψη τοῦ λαοῦ ὡς πνεῦμα ἢ ψυχή. Βλ. τήν εἰσαγωγή τῶν *James R. Dow and Hannjost Lixfeld* στόν τόμο *German Volkskunde*, κ.λπ., σ. 11.

ευέλικτο και άπροσδιόριστο ύποκατάστατο, την *Cultur*,²⁸ και τέλος την παραδοσιακή λαογραφία με την άστική λαογραφία.

Η λαογραφία του περασμένου αιώνα, στους άγροτικούς πληθυσμούς της προβιομηχανικής Εβρώπης είχε άνακαλύψει ένα ολοκληρωμένο πολιτισμικό σύστημα που χαρακτηρίσει λαϊκό πολιτισμό, και στόν φορέα του, τόν «φτωχό» και «κοινό» λαό τήν έννοια - κλειδί του έθνικου κράτους και της έθνικης ιδεολογίας. Στήν οικονομική ύποδομή αυτού του πατροπαράδοτου πολιτισμού αντίστοιχούσε ένα ολοκληρωμένο δικαιοπολιτικό και ιδεολογικό έποικοδόμημα με διαχρονική και συγχρονική συνοχή, τό όποιο άναναγκάουσε τούς ύλικούς δρους της παραγωγής και άναπαραγωγής του.

28. Βλ. π.χ. Martin Scharfe, *Toward a cultural History, Notes on Contemporary Volkskunde in German Speaking Countries*, στο *German Volkskunde*, κ.λπ., σ. 265 κ.έ.

29. Άν και αυτές οι πολιτισμικές άποστάσεις τηρήθηκαν για αιώνες τό πρόβλημα της άπόλυτης άυτονομίας τών δύο πολιτισμών τέθηκε σχετικά νωρίς. Είναι πράγματι άυτόνομοι ή ό ένας σπερήασε τόν άλλο; Τί χαρακτήρα έχει, άν ύπάρχει, αυτή ή έπίδραση. Παραπέμπω, έδω, μόνο στήν προβληματική που άναπτύσσει πάνω στό ζήτημα, ό Ιστορικός Peter Burke άφορωόμενος άπό τή γκραμισιανή θέση της «πολιτισμικής ήγεμονίας» του λόγιου και κυρίαρχου πολιτισμού βλ. Peter Burke, *Popular Culture Reconsidered Storia della storiografia*, 17 (1990) σ. 117. Και για τήν «πολιτισμική ήγεμονία» βλ. T.J. Jackson Lears, *The Concept of Cultural hegemony, problems and Possibilities*, *The American Historical Review*, 90 (1987) σ. 567 - 593.

30. Βλ. τήν δευδερκή άνάλυση «της διαπαιδαγωγικής δραστηριότητας του κράτους» σέ σχέση με τό λαϊκό πολιτισμό που κάνει ό Gramsci στό άρθρο του, «Παρατηρήσεις πάνω στή Λαογραφία» στο: Antonio Gramsci, *Λογοτεχνία και Έθνική Ζωή*, εκδ. Στοχαστής, Άθήνα 1981, σ. 326 -27.

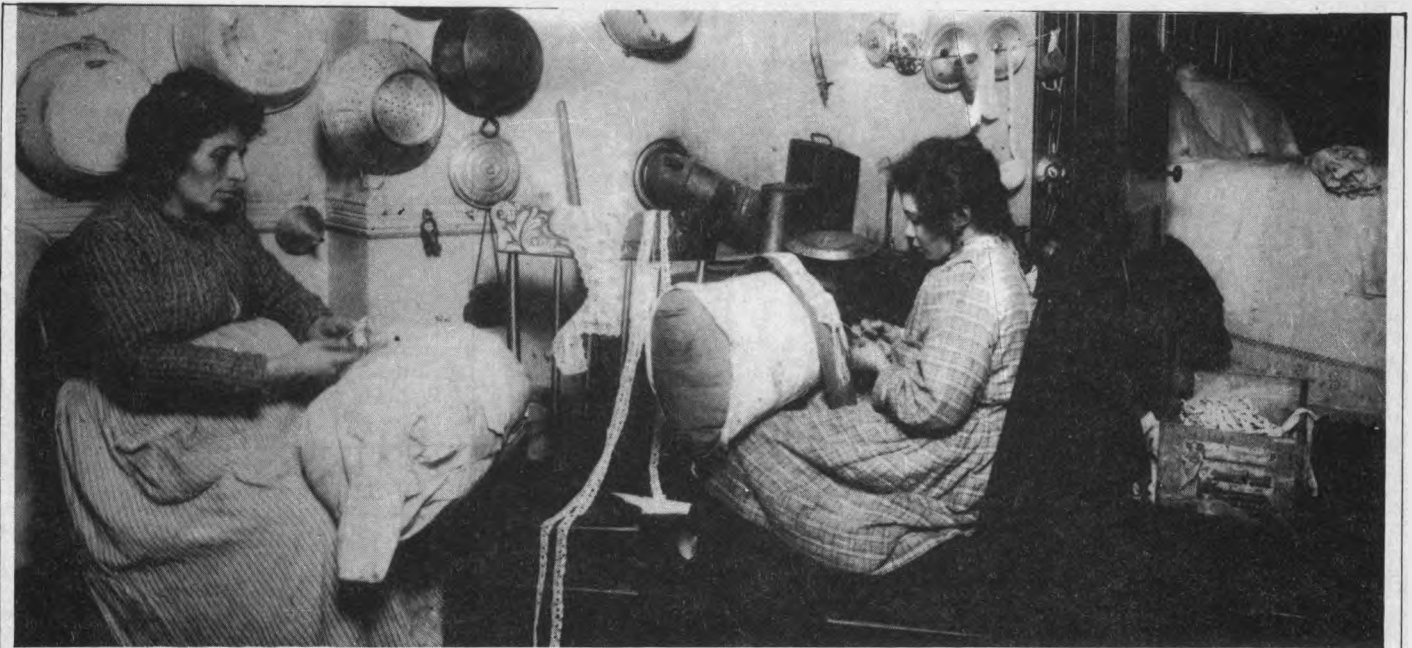
31. James R. Dow and Hannjost Lixfeld, κ.λπ., δ.π. σ. 20.

32. Άνάλογα διευρυμένη αντίληψη για τή σύσταση του νέου λαού της Λαογραφίας έχει και ή σύγχρονη άμερικανική Λαογραφία, αλλά και κάθε «μετελεγγυμένη» σέ άστική, παραδοσιακή Λαογραφία. Βλ. τη μελέτη του Alan Dundes, *Who are the folk?* στο Alan Dundes, *Interpreting Folklore*, εκδ. Indiana University Press, 1980 σ. 1 κ.έ. καθώς και τή θεματογραφία του Μ.Γ. Μερακλή, δ.π., π.χ. 'Ο άνθρωπος της πόλης, Τί είναι ό Folklorismus, Πολιτισμικοί σύλλογοι, Στοιχεία της ταυτότητάς τους, Πόλη μετοίκων κ.λπ.

Η καλλιέργεια της γής και ή μεταποίηση τών πρώτων ύλων μέ χειροποίητα έργαλεία και τεχνικές που κατακτήθηκαν μέσα άπό μία μακραίωνη συλλογική έμπειρία, ή όργάνωση του καθημερινού - εργασιακού και κοινωνικού χρόνου (σέ πλήρη άναφορά πρός τόν φυσικό χρόνο), τό έθιμικό δίκαιο και οι βασικοί θεσμοί της κοινωνικής ζωής (δροι άνταλλαγής και μεταβίβασης άγαθών, συγγένεια, θρησκεία κ.λπ.), ή λαϊκή λογοτεχνία με τόν ειδολογικό πλούτο της, ή καλλιτεχνική έκφραση διατυπωμένη δευτερογενώς κατά κανόνα στά χρηστικά άντικείμενα της καθημερινής ζωής όλων τών μεταποιητικών κλάδων (ύφαντική, μεταλλοτεχνία, ξυλοτεχνία, κ.λπ.) άποτελούν ένα ένιαίο, ιεραρχικά δομημένο πολιτισμικό σύνολο, δημιουργημα και κτήμα τών πληθυσμών τούς όποιους ό πανάρχαιος καταμερισμός εργασίας (σέ κέντρο και περιφέρεια) όρισε νά άσχολούνται με τήν άγροτική εργασία και άπό τούς όποιους, ή εκάστοτε τάξη έξουσίας κράτησε, για αιώνες, τίς κοινωνικές και πολιτισμικές άποστάσεις της.²⁹ Η μή άλλοτριωμένη σχέση με τά παραγόμενα άγαθά, ή άυτοτελής παραγωγή και κατανάλωση τών πνευματικών και ύλικών άγαθών, ό προφορικός λόγος ως άποκλειστικό μέσο έπικοινωνίας, ή άυτόνομη - χωρίς κρατική ή άλλου είδους καθοριστική παρέμβαση - κοινωνικοποίηση τών μελών της ομάδας είναι μερικά άπό τά πιό χτυπητά γνωρίσματα του λαϊκού πολιτισμού.

Η δημιουργία τών έθνικων κρατών στά πλαίσια του διακρατικού συστήματος και του νέου τρόπου παραγωγής βρίσκει τόν λαό της λαογραφίας, όπως άναφέρθηκε και πιό μπροστά, μετατοπισμένο ως εργατικό δυναμικό στά άστικά κέντρα, και κατανεμημένο σέ κοινωνικά ύποσύνολα, τίς έθνικές ομάδες ή έθνότητες. Οι Έννοιες Έθνος και λαός επαναπροσδιορίζονται και άποκτούν νέο περιεχόμενο, ενώ ό λαός έμπλέκεται στή διαδικασία της δημιουργίας τών έθνικων κρατών και της έξασφάλισης της συνοχής τους, και βιώνει τή βασική άντινομία του συστήματος του Ιστορικού καπιταλισμού, δηλαδή τή σύζευξη της «θεωρητικής ισότητας» με τήν πρακτική άνισότητα. Ός εργατικό δυναμικό, ό λαός της λαογραφίας, άποσπασμένος άπό τόν φυσικό του βίοτοπο, άναγκάζεται νά εγκαταλείψει τόν παραδομένο άπό αιώνες τρόπο με τόν όποιο συμμετείχε στήν παραγωγική διαδικασία - όλικό προϊόν, μή άλλοτριωμένη εργασία κ.λπ. - ενώ άποκόβεται βαθμιαία άπό όλόκληρο τό πολιτισμικό του σύστημα και τήν Ιστορική του μνήμη, τήν όποία συντηρούσε, μεταπλασμένη σέ άισθητική δημιουργία, ό δικός τους προφορικός πολιτισμός.

Παράλληλα, τό κράτος ως πολιτική έξουσία άναλαμβάνει στό έξή και τήν κοινωνικοποίηση τών έθνικων ομάδων.³⁰ Μέσα άπό κατευθυνόμενους άγωγούς γνώσης, όπως ή έπίσημη παιδεία με τούς σχολικούς μηχανισμούς της, τά ύπουργεία Πολιτισμού, τά μέσα μαζικής πληροφόρησης και έπικοινωνίας, πραγματοποιείται ή κοινωνική ένταξη τών μελών τών έθνικων ομάδων. Με τήν προβολή κοινών, βιολογικών και πολιτισμικών δεσμών επιδιώκεται ή διαμόρφωση μιας ένιαίας κοινωνικής και έθνικής συνείδησης και ή νομιμοποίηση τών κοινωνικών άνισοτήτων, στόχος αναγκαίος, τόσο για τήν έσωτερική συνοχή, όσο και για τήν όριοθέτηση του έθνικου κράτους και τήν προβολή του πρός τά έξω. Με αυτόν τόν τρόπο, πραγματοποιείται κι ένας εκ τών άνω χειραγωγούμενος εκπολιτισμός τών έθνικων ομάδων και δημιουργείται ένα πολιτισμικό συνονθύλευμα, συνονθύλευμα στό όποιο ή γερμανική λαογραφία, κατ' άρχήν, προβληματισμένη άπό τήν νέα πραγματικότητα, έντοπίζει τόν νέο λαϊκό πολιτισμό, τόν άστικό, και στόν φορέα του τόν νέο λαό της. Άλλά ποιοί άποτελούν αυτόν τόν νέο λαό της λαογραφίας, τόν δημιουργό του άστικού λαϊκού πολιτισμού; Ποιοί άποτελούν τίς έθνικές ομάδες, τίς τόσο άπαραίτητες για τή λειτουργία της οικονομικής μηχανής και ποιός είναι αυτός ό άστικός λαϊκός πολιτισμός; Οι διάφορες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες, ή οίκογένεια, οι ήλικωμένοι, οι έθνικές μειονότητες, οι μετανάστες, οι περιθωριακοί, οι παρείσακτοι³¹ κ.λπ. όρίζονται άπό τή γερμανική λαογραφία,³² ως δημιουργοί και φο-

ρείς τοῦ ἀστικού λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐνῶ στό φάσμα τῶν ἐκδηλώσεων καί συμπεριφορῶν πού προέκυψαν ἀπό τήν μείξη:

- α) τῶν πολιτισμικῶν ἀξιών πού προσπάθησε νά συντηρήσει ὁ λαός τῆς λαογραφίας στόν ἀγῶνα του νά προσαρμοστεῖ καί νά ἐπιβιώσει ὡς ἐργατικό δυναμικό τῶν ἀστικῶν κέντρων,
- β) τῶν ἰδιαίτερων γνώσεων καί συμπεριφορῶν πού συνεπάγονταν ἡ ἱεραρχημένη συμμετοχή του στήν ἐπαγγελματική του ἀπασχόληση καί
- γ) τῶν γνώσεων πού τοῦ πρόσφερε ἡ ἐπίσημη παιδεία καί ὁ ἐκ τῶν ἄνω ἐκπολιτισμός,

ἡ Γερμανική λαογραφία, ἀνακαλύπτει ἕνα νέο λαϊκό πολιτισμό, τόν ἀστικό. Πράγματι, ἀπό τήν ἀνάμειξη αὐτῶν τῶν τριῶν κατηγοριῶν πολιτισμικῶν ἀξιών, προέκυψε — καί συνεχῶς προκύπτει ἕνα νέο πολιτισμικό συνονθύλευμα ἀπό κερματισμένες καί ἀποσπασματικές ἐκδηλώσεις, κάτι σάν «ὑποπροϊόντα ἀτελοῦς καύσης», τά ὁποῖα ὡστόσο συνιστοῦν ἕναν ἄλλο πολιτισμό, μέ δική του κοσμοαντίληψη, διαφορετικό καί κατώτερο ἀπό τόν πολιτισμό τῆς ἡγεμονεύουσας τάξης. Ἐναν πολιτισμό ὁ ὁποῖος ἀντανακλά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τά κοινωνικά ὑποσύνολα συμμετέχουν στήν παραγωγική διαδικασία καί βιώνουν, ἀπό τό ἕνα μέρος τήν ἀλλοτριωμένη σχέση τους μέ τά προϊόντα πού παράγουν, καί ἀπό τόν ἄλλον τόν κατεξοχῆν καταναλωτικό ρόλο πού τοῦς ἐπιβάλλει τό σύστημα τοῦ ἱστορικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐναν πολιτισμό μπροστά στόν ὁποῖο ἡ ἐπιστήμη τῆς λαογραφίας δέν μένει πιά ἐκθαμβη, ὅπως ἡ λαογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα ὅταν οἱ ἀστοί λόγιοι, στή δημοτική ποίηση καί στά λαϊκά παραμύθια ἀνακάλυπταν μιά καθαρή ποιητική δημιουργία ἐφάμιλλη μέ αὐτή τῶν ἐπώνυμων δημοσίων καθώς καί μιά βαθιά πολυεπίπεδη σύνδεση μέ τό ἱστορικό παρελθόν τοῦ κάθε λαοῦ, ἀλλά ὁμολογημένα ἡ ἀνομολόγητα τόν ἀντιλαμβάνεται μᾶλλον ὡς ἕνα πολιτισμό Kitch.³³

Ἄξιοσημείωτο εἶναι τό γεγονός ὅτι ὡς λαογραφικά φαινόμενα ἡ ἀστική λαογραφία δέν χαρακτηρίζει μόνο τίς ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν ποικιλόψυμων ἐθνικῶν ὁμάδων οἱ ὁποῖες ἀπηχοῦν τήν προσπάθεια πού καταβάλλουν γιά νά προσαρμοστοῦν στή λογική τῶν νέων συνθηκῶν τῆς βιολογικῆς καί κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν μελῶν τους, δηλαδή λαογραφικά φαινόμενα πού ὀφείλονται στή δημιουργική πρωτοβουλία αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, ἀλλά καί μιά δλόκληρη κατηγορία φαινομένων πού ἀπηχοῦν:

- α) τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ τάξη ἐξουσίας — μέσα ἀπό ἀγωγούς δημοσίου ἢ ἰδιωτικοῦ δικαίου — ὀργανώνει καί κατευθύνει τίς καταναλωτικές ἀνάγκες, τήν πνευματική καί αἰσθητική ἀγωγή τῶν «πλατιῶν λαϊκῶν μαζῶν»,

β) τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτά τά κοινωνικά στρώματα προσλαμβάνουν τά προσφερόμενα ἀγαθά.³⁴

Μέ αὐτά τά κριτήρια ἡ λαογραφία, δέν ἀναζητᾶ πιά τόν ἀγράμματο χωρικό γιά νά συλλέξει τό ὕλικό της, ἀλλά οἱ ὀρίζοντες τῆς ἀνοίγουν γιά νά χωρέσουν κάθε φαινόμενο πού ἐμπίπτει στή γενική κατηγορία *cultur*. Ἐτσι, τό εὐρύτατο φάσμα τῶν νέου τύπου λαογραφικῶν φαινομένων μπορεῖ νά ἀρχίζει ἀπό μεμονωμένες συμπεριφορές, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ ἐπιγραφές στα νῶτα τῶν φορητῶν «μπαμπά πρόσεχε, μήν τρέχεις» ἢ οἱ δαντέλες στό μπαρμπρίζ τῶν ἀγροτικῶν *Datsun* καί νά καταλήγει στά «λαογραφικά» τῆς πολιτικῆς (ἐκλογές κ.λπ.) καί τῶν *computers*. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς τοῦς πόλους ἀναπτύσσεται μιά δλόκληρη κλίμακα λαογραφικῶν περιοχῶν ὅπως: τά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης, ἡ ἔρευνα τῆς καθημερινῆς πολιτισμικῆς συμπεριφορᾶς, τά λαϊκά ἀναγνώσματα καί οἱ μαζικές ἐκδόσεις, τά *comics*: ὁ φολκλωρισμός, ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐλευθέρου χρόνου, ὁ τουρισμός καί ὁ οἰκολογία· ὁ ἀθλητισμός (ποδόσφαιρο κ.λπ.), ὁ στρατός, ἡ θρησκεία, ἡ ἐκδηλώσεις προσαρμοσμένες στή νέα πραγματικότητα, π.χ. τά διάφορα φεστιβάλ, τό φαινόμενο *kitch* κ.λπ.

Ἐτσι χωρίς ἐξάρσεις θαυμασμοῦ — περὶ τῆς ἄλλωστε — καί χωρίς ἀξιολογικές προθέσεις, ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ γερμανική *Volkskunde*, στή χώρα ὅπου ἡ ἰδεολογική χρήση τοῦ λαοῦ ὡς πνεῦμα καί ψυχή (στήν ὑπηρεσία τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ), εἶχε φθάσει τά ἄκραία καί παράλογα ὀριά της, ἔστρεψε τό πρόσωπό της στήν νέα κοινωνική πραγματικότητα καί στηριζόμενη στή δομική ἀντινομία τοῦ συστήματος καί στήν πολὺ πλατινὴ καί ἀπροσδιόριστη ἔννοια *Cultur*, δέν δυσκολεύτηκε νά χαρακτηρίσει τίς μεμονωμένες καί ἀποσπασματικές³⁵ συμπεριφορές τῶν πλατιῶν λαϊκῶν μαζῶν ὡς ἕναν νέο καί ἐνιαῖο λαϊκό πολιτισμό καί νά τόν ἀποδώσει ἕναν λαό, ὁ ὁποῖος πολὺ λίγο εὐθύνεται γιά τή διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ ὁμογενοποιημένου ἐκ τῶν ἄνω πολιτισμοῦ.

33. Το φαινόμενο Kitch καθώς καί τό φαινόμενο τοῦ Folklorism «ὡς ἀπό δεύτερο χέρι λαϊκός πολιτισμός», ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα ἐπίμονα τή γερμανική Λαογραφία. Εἰδικά γιά τό φολκλωρισμό βλ. *Herman Bausinger, Toward a Critique of folklorismus Criticism*, στό *German Volkskune*, ὁ.π., σ. 113 κ.ἑ.

34. Τήν ἀποψη ὅτι «ἡ καθημερινή κατανάλωση εἶναι ἕνα εἶδος παραγωγῆς ἢ δημιουργίας, ἐφόσον συνεπάγεται ὅτι ὁ λαός ἐναποθέτει νόημα στά ἀντικείμενα» τή συζητᾶ ὁ *Peter Burke*, ὁ.π., σ. 45.

35. Ὁ *Antonio Gramsci* τόνισε τήν «ἀντιφατικότητα καί τήν ἀποσπασματικότητα» τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἰταλίας τοῦ μεσοπολέμου. Μιά σύντομη παρουσίαση τῶν ἀπόψεων τοῦ *A. Gramsci* γιά τό λαϊκό πολιτισμό βλ. *Τζιουζέπε Πετρόνιο, «Λαϊκός Πολιτισμός», Ἄντι 347 (1987) σ. 31.*

Μέ τήν «ανάκαλυψη» τοῦ ἀστικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, καθώς γίνονται ἀκόμη πιό ἀσαφῆ τά ὄρια ἀνάμεσα στους παραγωγούς καί πομπούς τῶν πολιτισμικῶν ἀγαθῶν καί στους δέκτες καί καταναλωτές - τό εἰδικό βάρος πέφτει στό ἀγαθό πού καταναλώνεται καί ὄχι στό ποῖος, πῶς καί μέ ποιούς ὄρους τό καταναλώνει, δημιουργεῖται ἕνας νέος συνδετικός ἰστός, μιά νέα ἐκσυγχρονισμένη ἐκδοχή τῆς ἐνιαίας κοινωνικῆς καί ἐθνικῆς συνείδησης. Ἡ συμμετοχή στά κοινά πολιτισμικά ἀγαθά (ὁ τρόπος καί ὁ βαθμός συμμετοχῆς, φυσικά, καθορίζεται ἐκ τῶν ἄνω), δημιουργεῖ τό κοινό αἶσθημα, ὅτι ὅλοι εἶναι ἰσότημα μέλη μιᾶς μεγάλης πολιτισμικῆς κοινότητος. Ὅλοι μποροῦν νά συμμετέχουν στά διάφορα φεστιβάλ, νά βλέπουν τά διεθνικά σήριαλ, νά ἀκοῦν ραδιόφωνο, νά ψηφίζουν, νά στολιζοῦν χριστουγεννιάτικο δέντρο, νά διαβάζουν τά λαϊκά ἀναγνώσματα, περιοδικά κι ἐφημερίδες, νά γιορτάζουν γενέθλια καί νά τραγουδοῦν τό *happy birthday for you*, νά παθαίνονται γιά τήν ποδοσφαιρική ομάδα τους κ.λπ. καί ὅλοι μαζί, ἀποτελοῦν ἕναν ἐνιαῖο λαό. Οἱ διαφορές πού συνεπάγεται ὁ τεχνικός καί κοινωνικός καταμερισμός ἐργασίας, πού βιώνουν καθημερινά τά λεγόμενα «πλατιά λαϊκά στρώματα» ἢ ἄλλως «μῆ προνομιούχα» (κοινωνικός καί πολιτισμικός ρατσισμός), ὑπερβαίνονται χάρις στήν καταναλωτική ὁμογενοποίηση, πού ἐπιδιώκουν καί ἐπιτυγχάνουν ἐκεῖνοι πού ἀσκοῦν τήν κάθε εἶδους ἐξουσία. Ἡ λαογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα δέν χρεώστηκε νά «κατασκευάσει» τόν λαϊκό πολιτισμό, γιατί διαφορετικοί, οικονομικοί καί κοινωνικοί λόγοι εἶχαν ἐπιτρέψει τήν ἀθόρυβη —σάν ροή ὑπόγειων νερῶν— διαμόρφωσή του μέ τήν συμμετοχή ὄλων τῶν φορέων του. Ἡ κρίση ὑπαρξῆς πού ἀντιμετώπισε ἡ λαογραφία τοῦ 20οῦ αἰῶνα (μέ τήν μετατροπή τοῦ λαοῦ τῆς σέ ἐργατικό δυναμικό) τήν ἀνάγκασε νά «ἀνακαλύψει», τό «πρόσχημα τοῦ βίου τῆς» τόν ἀστικό λαϊκό πολιτισμό καί στόν φορέα του ἕνα νέο λαό. Ἐναν λαό, ὁ ὁποῖος κατά τόν Alan Dundes, τόν δραστηριότερο ἐκφραστή τῆς ἀστικῆς λαογραφίας στήν Ἀμερική, ὀρίζεται ὡς ἐξῆς:

«ὁ ὄρος λαός μπορεῖ νά ἀναφέρεται σέ οποιαδήποτε ομάδα ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μοιράζονται τουλάχιστον ἕναν κοινό παράγοντα. Δέν ἐνδιαφέρει τό εἶδος τοῦ συνδετικοῦ παράγοντα — μπορεῖ νά εἶναι μιά κοινή ἀπασχόληση, ἡ

γλώσσα ἢ ἡ θρησκεία, ἐκεῖνο ὅμως πού ἔχει σημασία εἶναι ὅτι μιά ομάδα πού σχηματίζεται γιά ὅποιονδήποτε λόγο θά ἔχει κάποιες παραδόσεις τίς ὁποῖες θεωρεῖ δικές τῆς. Θεωρητικά, μιά ομάδα, μπορεῖ τουλάχιστον νά ἀποτελεῖται ἀπό δύο πρόσωπα, γενικά ὅμως οἱ πιό πολλές ομάδες ἀποτελοῦνται ἀπό δύο πρόσωπα, γενικά ὅμως οἱ πιό πολλές ομάδες ἀποτελοῦνται ἀπό περισσότερα άτομα. Ἐνα μέλος τῆς ομάδας μπορεῖ νά μήν γνωρίζει ὅλα τά ἄλλα μέλη, ὅμως πιθανόν θά γνωρίζει τόν κοινό πυρήνα τῶν παραδόσεων πού ἀνήκουν στήν ομάδα, παραδόσεις οἱ ὁποῖες βοηθοῦν τήν ομάδα νά ἔχει τήν αἶσθησι τῆς ταυτότητος τῆς ομάδας».

Ἔτσι οἱ ἐθνικές ομάδες μποροῦν νά ἀναδιατάσσονται καί νά ἀνασυντάσσονται ὄχι μόνο ὡς εὐέλικτες κοινωνικές ομάδες, ἀπαραίτητες γιά τή λειτουργία τῆς οικονομικῆς μηχανῆς τοῦ ἱστορικοῦ καπιταλισμοῦ ἀλλά μέ ἐξίσου εὐέλικτο τρόπο προσφέρουν τό «ἄλλοθι» γιά ἕναν χωρίς περιορισμούς καί ἀποκλεισμούς ὄρισμό τοῦ λαοῦ - δημιουργοῦ τοῦ νέου ἀστικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Καί στό τελικό ἐρώτημα πού θέτουν οἱ λαογράφοι στόν ἑαυτό τους: «ποῖος εἶναι ὁ λαός;» ἀπαντοῦν ἀβίαστα: «μεταξύ ἄλλων, εἴμαστε ἐμεῖς!» Δηλαδή ἀπόλυτη ταύτιση τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου, τῆς παρατηρούμενης καί τῆς παρατηρούσας κουλτούρας. Ὁ «πυρήνας τῶν κοινῶν παραδόσεων» ἀποτελεῖ τή συνεκτική οὐσία, ὄχι μόνο τῶν μεμονωμένων κοινωνικῶν ομάδων ἀλλά ὡς ἀρκετά ἀφηρημένη διατύπωση μπορεῖ νά ἀποτελεῖ τή συνεκτική οὐσία ἑνός ὁλόκληρου λαοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν τεχνικό καί κοινωνικό καταμερισμό ἐργασίας καί τήν ἱεραρχημένη συμμετοχή του στήν παραγωγική διαδικασία τῶν κυρίαρχων καί τῶν κυριαρχούμενων τάξεων.

Ἡ γερμανική λαογραφία, ἀναγκάστηκε ἀπό τά πράγματα νά στραφεῖ πρὸς τήν ρεαλιστική ἐκδοχή τῆς ἔννοιας λαός, δηλαδή στήν κοινωνική του πραγματικότητα καί νά μετατοπίσει τόν ἀξονα τῆς ἐθνικῆς ἰδέας ἀπό τό *Volksgeist* στήν ἐκτεταμένη καί ἐμπράγματη περιοχὴ τῆς *culture*. Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ ἀντιφάσεις καί οἱ ἀντινομίες τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας ὑπερβαίνονται μέ τόν ἴδιο, ἀνώδυνο γιά τήν παρατηρούσα κουλτούρα, τρόπο.

Ὡστόσο, αὐτή ἡ στροφή τοῦ *Volkskunde* δέν θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς ἀδέσποτη κίνηση, ἀλλά νά ἐνταχθεῖ στά εὐρύτερα εὐρωπαϊκά καί διεθνή πλαίσια καί νά ἰδωθεῖ σέ συνάρτηση μέ τούς προβληματισμούς τῶν κοινωνικῶν καί ἱστορικῶν ἐπιστημῶν τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καί ἰδιαίτερα τῆς Γαλλίας. Πράγματι, οἱ ἀλλαγές πού πραγματοποιοῦνται στήν οικονομική ὑποδομή τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν συντελοῦνται καί ὀλοκληρώνονται ἄλλοτε με γοργότερους καί ἄλλοτε μέ ἀργότερους ἢ παλίνδρομους ρυθμούς, τά οικονομικά καί πολιτισμικά κέντρα παρασύρουν στήν τροχιά τους τίς περιφέρειες, ἐνῶ τά νέα κοινωνικά δεδομένα δημιουργοῦν γιά τίς κοινωνικές, ἀλλά καί τίς ἱστορικές ἐπιστήμες, διαφορῶν εἰδῶν ἀδιέξοδα. Ἀδιέξοδα τά ὅποια τίς ὠθοῦν στό νά ἐπανακαθορίσουν τά ἐπιστημονικά τους ὄρια καί πολλές φορές νά διευρύνουν τά πεδία τῶν ἐρευνῶν τους, γεγονός πού ἔχει ὡς συνέπεια, τήν καλύτερη ἀξιοποίηση καί κατανόηση τῶν νέων περιοχῶν ἐρευνας. Τελικά, βρίσκουμε τήν κοινωνιολογία καί τήν ἱστορία νά κατεβαίνουν καί νά συναντιῶνται σ' ἓνα κοινό καί εὐρύτατο πεδίο φαινομένων στόν «ἀνέναντος ἐπαναλαμβανόμενο» πολιτισμό τῆς καθημερινῆς ζωῆς, στόν προφορικό πολιτισμό, καί ὄχι μόνο σέ ὅ,τι χαρακτηρίσθηκε ὡς λαϊκός, παραδοσιακός — ἀγροτικός ἢ ἀστικός — ἀλλά στόν καθημερινό³⁶ πολιτισμό ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων.

Ἡ γαλλική κοινωνιολογία (μέ τό περιοδικό ὄργανό της: *Année Sociologique*) καί ἡ κοινωνική ἀνθρωπολογία (ἡ ὁποία κατά κάποιον τρόπο ἐνηλικιώθηκε στή σκιά τῆς πρώτης ἔχοντας πάντοτε στό ἐπίκεντρο τῶν θεωρητικῶν καί μεθοδολογικῶν της ἀναζητήσεων τό κοινωνικό φαινόμενο), ἀλλά καί ἡ γαλλική ἱστορία (μέ τό περιοδικό της ὄργανο: *Annales* καί τήν ἀνίχνευση νέων περιοχῶν ἐρευνας, ὅπως τά συμβάντα τοῦ χρόνου τῆς μακρῆς διάρκειας κ.λπ.) ὑπῆρξαν πρωτοποριακές καί γονιμοποίησαν πολλαπλά τίς ἀναζητήσεις — θεωρητικές καί μεθοδολογικές τοῦ εὐρύτερου εὐρωπαϊκοῦ καί διεθνoῦς χώρου.

Πράγματι, τό προβάδισμα τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, προβάδισμα πού συνδέεται ἄμεσα μέ τίς προδιαγραφές τῆς

γαλλικῆς ἐκδοχῆς τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας (Τό ἔθνος σύμβολο τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς τῆς κοινωνίας πού ἐξασφαλίζεται μέ τήν προβολή ἀξιών ὅπως ἡ ἰσότητα, ἡ ἐλευθερία κ.λπ.) ἔφερε πρό πολλοῦ στήν ἐπιφάνεια ἐρμηνευτικά ἐργαλεῖα καί ἔννοιες ὅπως: ἡ ἀντικειμενική ὑπόσταση τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, ὁ καθοριστικός ρόλος τῶν συλλογικῶν παραστάσεων στή διαμόρφωση τῆς κοινωνικῆς συνείδησης τοῦ κάθε ἀτόμου, κοινωνική σταθερότητα καί συνοχή, λειτουργία, σύστημα, δομή (*Durkheim*), πολιτισμικό δῦισμό, ὄλικό κοινωνικό φαινόμενο (*M. Mauss*), καί ὀλοκληρωμένες θεωρίες ἀνάλυσης ὅπως ἡ δομική θεωρία κ.λπ.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος, τό εὖρος τοῦ ἐρευνητικοῦ πεδίου τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης — τό κοινωνικό φαινόμενο εἶναι καθολικό, συγχρονικό καί διαχρονικό — συνεπαγόταν αὐτοδίκαια καί τήν ὑπαγωγή τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, καί τοῦ φορέα του, ὡς κοινωνικῆς ὄντοτητας, στή δική της ἐπιστημονική ἐπικράτεια. Ἐνῶ, παράλληλα, ἡ ἱστοριογραφία, μέ τή δική της προωθημένη προβληματική (*longue durée Histoire des mentalités, Histoire total* κ.λπ.) ἀνοίγονταν καί αὐτή πρὸς τήν ἴδια περιοχή, πρὸς τό περιθώριο, γιά τά δικά της ἐπιστημονικά ἐνδιαφέροντα, λαϊκό πολιτισμό καί πρὸς τίς προφορικές μαρτυρίες του. Ἔτσι, οἱ ἀγροτικές κοινωνίες πιά, καί ὄχι ἡ ἀγροτιά, ἢ οἱ ἀγροτικοί καί ἀμόρφωτοι πληθυσμοί, γίνονται ἀντικείμενο συστηματικῆς ἐρευνας ὄχι μόνο ἀπό τήν κοινωνιολογία ἀλλά καί ἀπό τήν ἱστορία, καί φυσικά καί μέ τόν δικό τους θεωρητικό καί μεθοδολογικό ἐξοπλισμό. Οἱ ἀγροτικές κοινωνίες παρακολουθοῦνται στήν πορεία τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ³⁷ τους πού πραγματοποιεῖται στά πλαίσια τῆς προοδευτικῆς ἀλλαγῆς τοῦ οικονομικοῦ συστήματος. Οἱ ὄροι: μετασχηματισμός, ἐνταξη - ἐνσωμάτωση εἶναι ἀπό τίς κυριότερες ἔννοιες κλειδιά, μέ τίς ὁποῖες ἡ κοινωνιολογία βλέπει καί ἀναλύει τίς διάφορες πτυχές τῆς ζωῆς τῶν ἀγροτικῶν κοινωνιῶν, ἐνῶ ἡ κοινωνικοποιημένη ἱστορία, γίνεται κοινωνική ἱστορία, μέ τάσεις νά καταστεῖ μιά καθολική ἐπιστήμη ἢ Ἱστορία «τοῦ ὄλικοῦ τρόπου ζωῆς». Ἱστορία τοῦ παρελθόντος ἀλλά καί τοῦ παρόντος.

Ἀνάμεσά τους, ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, μᾶλλον σασιμένη καί ἀμήχανη γιά τούς ἀπρόκλητους ἐπιστημονικούς ἐταίρους, δείχνει νά ψάχνει τόν λαό καί τόν πολιτισμό του, τό ἀντικείμενο τῆς ὑπαρξῆς της, ἐνῶ ξαναπαίνει στή συζήτηση τό πρόβλημα τῆς ταυτότητας τοῦ λαοῦ ὡς δημιουργοῦ καί φορέα ἑνός ξεχωριστοῦ πολιτισμοῦ καί τό πρόβλημα τῆς ταυτότητας καί τῆς ποιότητας αὐτοῦ τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

36. Βλ. Carola Hipp, *Writing History as Political Culture. Social History versus "Alltagsgeschichte"*. A German Dedate.

37. Βλ. τούς σχετικούς προβληματισμούς στό Διαδικασίες κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ στήν ἀγροτική Ἑλλάδα (εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Στάθης Δαμιανῆς), Ἀθήνα 1987.

"ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΕΝΟΣ Α."

ΝΑ ΕΞΗΓΗΣΩ
ΚΑΤΙ ΓΙΑ ΜΕΝΑ

ΑΥΤΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΣΧΟΛΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΑ
ΟΥΤΕ ΠΑΙΧΝΙΑΙ ΜΕ
ΚΟΜΙΚΣ

ΑΣ ΠΟΥΜΕ ΟΤΙ Ο
ΜΟΝΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΝΑ
ΠΩ

ΟΤΙ ΕΝΩ ΕΤΣΙ
ΝΟΜΙΖΟΥΜΕ ΟΤΙ
ΕΙΜΑΣΤΕ

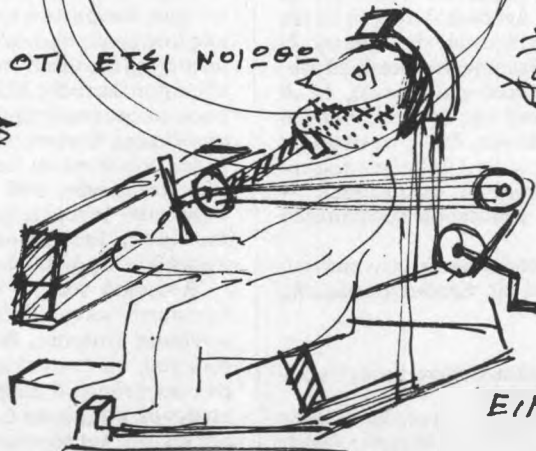
ΕΤΣΙ ΚΙΝΔΥΝΕΥΟΥ
ΜΕ ΝΑ ΜΟΙΑΖΟΥΜΕ

ΠΟΛΛΟΙ ΦΙΛΟΙ ΜΑΣ
ΗΔΗ ΕΤΣΙ ΕΥΚΛΟΦΟΥΝ

ΟΤΙ ΑΥΤΑ ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ
ΕΙΝΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΟΝΟ

ΟΤΙ ΕΤΣΙ ΝΟΙΩΣΩ

ΕΙΝΑΙ ΑΥΤΟΣ

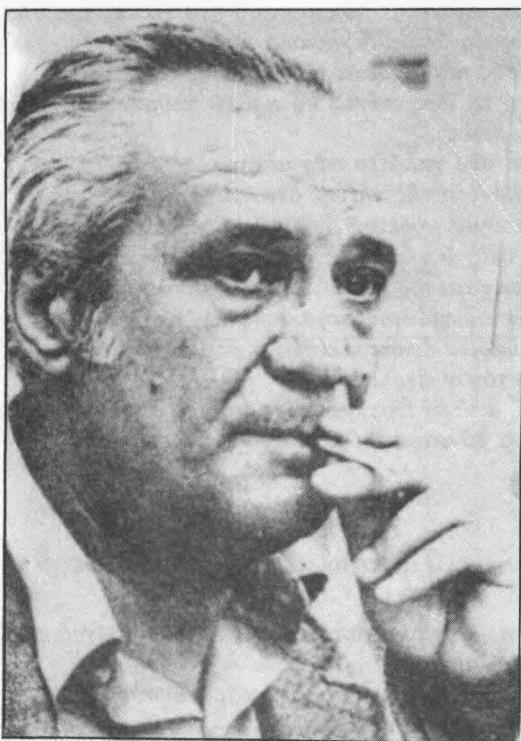

ΚΙ ΟΧΙ ΕΤΣΙ

Κυριάκου Κατζουράκη

Νίκος Καρούζος, 1926-1990

Μεγάλη τύχη δύο φορές έτούτη
μιά νά γεννηθούμε
κι άλλη νά πεθάνουμε

Ο Νίκος Καρούζος, πού πέθανε στις 28 Σεπτεμβρίου, δέν ήταν μεγάλος ποιητής, όπως σύσσωμος ο Τύπος, ή πολιτική ήγεσία, αλλά και πολλοί εκπρόσωποι τών γραμμάτων και τών τεχνών τόν χαρακτήρισαν (κάποιος έφτασε νά μιλήσει, και μάλιστα απειλητικά, για «μεγάλη απώλεια για τά παγκόσμια γράμματα»). Και δέν ήταν μεγάλος ποιητής όχι μόνο γιατί κανείς σύγχρονος ποιητής, στά ελληνικά και στά παγκόσμια γράμματα, δέν μπορεί νά διεκδικήσει έναν τίτλο πού απονέμεται, πολύ ύστερότερα και ποτέ αμετάκλητα, από τήν ιστορία τής λογοτεχνίας. Όχι μόνο γιατί είναι αμφίβολο αν ο σημερινός καιρός και ή παρούσα, πιθανώς έσχατη, φάση τής ποιητικής τέχνης εύνουούν ή δικαιώνουν τέτοιους χαρακτηρισμούς. Όχι μόνο γιατί ή ίδια ή ποίηση πού γρά-

φεται σήμερα, όπως και ο τρόπος πού ή σύνολη ποίηση διαβάζεται (δταν και όσο διαβάζεται), ύπονομεύουν ή και αμφισβητούν κάθε έννοια «μεγαλοσύνης». Και όχι μόνο γιατί ο λόγος για τούς ποιητές και τήν ποίηση όφειλει, όπως και ο λόγος τών ποιητών, νά αντιστατευείται μάλλον παρά νά υιοθετεί τίσ πληθωριστικές χρήσεις τών γλωσσών τής έποχής. Ο Νίκος Καρούζος δέν ήταν μεγάλος ποιητής, γιατί ήταν κάτι πολύ σημαντικότερο, ή και ποιητικότερο. Ήταν, νέτα σκέτα, ποιητής. Πράγμα ήδη πολύ.

Αυτή ή κρίσιμη ιδιότητά του (τήν όποία και στην όποία ο ίδιος πίστευε μέ πρωτοφανή βεβαιότητα και θάρρος), μέ όλες τίσ όξυτάτες έγγενείς αντιφάσεις, ύπερβολές και άστασίες πού συνεπάγεται, προσδιόρισε καιρία τόσο τό προσωπικό του ήθος όσο και

τά ποιητικά του κείμενα. Στά όρια μεταξύ άπειροτεχνίας και αυθεντικότητας, ο Καρούζος έγραψε (δέν καλλιέργησε) μιά ποίηση παρά τόν κανόνα, «αυτόγενή», τραχιά και προκλητική. Άποδέσμευσε και απόλυσε μάλλον παρά πειθάρχησε τίσ ποιητικές του δυνάμεις. Η λεκτική του δαψίλεια ύποσκάπτει μοχθηρά τήν κλασική αισθητική άντλήψη του μέτρου και τής άρτιότητας. Ο Καρούζος είναι ένας ποιητής άμετροπέπης, μόνο πού ή άμετροπέπιά του λειτουργεί τελικά ως ποιητικό στρατήγημα. Γι' αυτό και τά κακά ποιήματά του, πού είναι πολλά, είναι πιο ένδιαφέροντα, πλουσιότερα και ίσως ποιητικότερα από τά καλά. Έναύουν δραστικότερες άναγνώσεις. Έκτροχιάζουν, καθώς θά έλεγε ο ίδιος, τά νοήματα. Άποτελούν ψυχικά πεδία μάχης μάλλον παρά συναθροίσεις και ιδιοφυείς διευθετήσεις γλωσσικών σημείων.

Υπάρχουν δύο ειδών ποιητές. Αυτοί πού γράφουν ποιήματα κι αυτοί πού γράφουν ποίηση. Αυτοί πού προσπαθούν νά κατασκευάσουν ένα πράγμα πού ίσαμε τώρα δέν ύπήρχε κι αυτοί πού καταστρέφουν τό ποίημα προτού καν ύπάρξει. Αυτοί πού έχουν τήν αυταπάτη τής δημιουργίας κι αυτοί πού έχουν τήν ψευδαίσθηση τής δημιουργικότητας. Οί ποιητές τής νίκης ή/και ήττας και οί ποιητές του άγώνα. Αυτοί πού δέν έμπιστεύονται τό μέλλον κι αυτοί πού αποστρέφονται τό παρελθόν. Οί έν έξεφροσύνη άφρονες και οί έν άφροσύνη έχέφρονες. Οί «καλοί» και οί «κακοί». Και οί μέν και οί δέ είναι, δταν είναι, ποιητές.

Ο Νίκος Καρούζος άνήκε στους δεύτερους. Κατόικησε έναν προ- ή μετα-ποιηματικό κόσμο, γνωρίζοντας από ένστικτο πώς «αν επέμενε στην τρέλα του, θά γινόταν σοφός».

Έτσι, τό μικρό τουτο άνθολόγιο δέν άποτελεί άσφαλές δείγμα του έργου του. Η ποιητική του Καρούζου θά αποκαλυφθεί από εκείνα πού καμιά άνθολογία δέν τολμά νά συμπεριλάβει. Όσόντου άναθεωρήσουμε τήν έννοια, τούς σκοπούς και τήν προβληματική τής άνθολογίας.

Άρης Μπερλής

Ἀποσπάσματα

Ὁ ἀκέραϊος κυρ Ἀλέξανδρος

Θαμνώδη ρήματα καὶ φύλλα καταπράσινα τῆς
 γλώσσας
 Μεγάλος ἄνθρωπος κι ἀνέσπερος ἔλληνας πού κράτησε
 τόν πόνο στό σωστό του ὕψος
 ἀγνοώντας καὶ δημοτικισμούς καὶ ἐξελικτισμούς καὶ
 μόδες
 ἀγνοώντας τὰ ἐκάστοτε μορμολύκεια
 τὴν ἀσίγαστη γενικότητα τῶν πιθήκων
 ἀγνοώντας τόν αἰώνα τῆς καλπάζουσας ἐξυπνάδας
 ὁ ἀνοξείδωτος.
 Ἦδη τὰ θύματα τῆς Προόδου πού πρόωρα σκουριάζει
 πᾶνε στήν πατρίδα του τῆ Σκιάθο
 κι ἀγοράζουν ἐλπίζοντας οἰκόπεδα
 πᾶνε γιά λίγο ἀεράκι λίγη θάλασσα καὶ φρέσκο φεγγάρι.
 Μά εἶν' ἀδύνατο νά κοροιδέψουμε τὴ ρημαγμένη φύση
 μέ ξιπόλυτα Σαββατοκύριακα καὶ μέ τροχόσπιτα.
 Ὁ ἀκέραϊος κυρ Ἀλέξανδρος
 ἐκεῖνος ὁ περιούσιος Παπαδιαμάντης
 καὶ τό κεράκι μας ἀκόμη δέν τό θέλει.

Δονήσεις

Μακάριος ἐκεῖνος ὅταν
 τόν κατάκλυσε ὁ θάνατος
 γκρεμίζοντας τὴ λαλιά του
 σάν νά μπουκώθηκε μέ χιόνι
 καὶ μούδιασε ἡ φτερούγα τοῦ κόσμου.
 μακάριος ὁ ταραγμένος ἀπ' τό αἶνιγμα τοῦ δυόσμου.
 Μακάριος ὁ Θεόφιλος πού ἄγιασε μέ περικεφαλαία.
 Μακάριος ὁ Διονύσιος κόμης Σολωμός
 ἄγων φάος ἀγνόν ἀπ' τό ἄλωνάκι, μακάριος,
 ὅταν ἔπανε νά γράφει
 κι ἔγραφε μέσα-μέσα στήν ψυχὴ του
 πίνοντας.

Γι' αὐτό ἡ ποίηση βγαίνει μέ τὰ πρόβατα
 θωπεύει τίς ἀγιάτρευτες σκυλίτσες.

Ἡ Φοβερά Προστασία

Χωρὶς κανένα κάγκελο καὶ δίχως ἀπεραντοσύνη
 χωρὶς αἰωνιότητα
 δίχως τ' ἀντίθετό της
 ἀγέννητη καὶ ξένη πρὸς τό θάνατο
 λάμπει στὰ φυλλοκάρδια ἡ ἐλευθερία.

Λοιπόν, ὁ καιρὸς περνᾷ

Χαμένος ὅσο τ' ἀγιοκλήματα
 πᾶνω στό κιγκλίδωμα πού εἶν' ἐρειπωμένο χρόνια
 μέ τίς σκόνες βουβές μακριὰ στὰ χιλιόμετρα τῆς μνήμης
 —ὠραία θλιβερὴ γλυκειὰ ἐπαρχία μου—
 ἀλήτης αἰσθάνομαι τῆς μεγάλης πειθαρχίας
 ὅπου τὰ ὕψη πάντα θά κρατᾷ πεσμένα στ' ἀστέρια
 κι ὁ ἥλιος
 μέσα στό γαλάζιο πῦρ αἰῶνες...
 Ἀνθόνερο τῆς κλίνης ὅταν ἀπὸ χιλιάδες παραμύθια
 σέ λεῦγες πυρετοῦ βυθίστηκα νήπιος
 καὶ σεῖς ὦ χέρια τῆς μητέρας μ' ἀγγίζετε —
 εἶμαι χαμένος ὅσο τ' ἀγιοκλήματα
 στό εὐώδερό πού μεγάλωσα σπῖτι
 ἀλλόφρων ἐγκαταλείπομαι στὰ ὀστά μου
 ἐγὼ τόσον ἄχρηστος
 πέρ' ἀπ' τὰ ἐπαγγέλματα πού τὴ ζωὴ κραυγάζουν
 ἔδεσα τό φαρμάκι μέσ' στό στήθος.

Τά πουλιά δέλεαρ τοῦ Θεοῦ

Θά περάσουν ἀποπάνω μας ὄλοι οἱ τροχοὶ
 στό τέλος
 τὰ ἴδια τὰ ὄνειρά μας θά μᾶς σώσουν.
 Ἀγάπη μεῖνε στήν καρδιά —
 αὐτός ἄς εἶναι ὁ κανὼν τοῦ τραγουδιοῦ σου.
 Μέ τὴν ἀγάπη
 θά σηκώσουμε τὴν ἀπελπισία μας
 ἀπ' τό ἀμπάρι τοῦ κορμιοῦ.
 Δέν εἶναι φορτίο γιά τὴ χώρα τῶν ἀγγέλων
 ἡ ἀπελπισία.
 Καὶ προπαντός
 ἄς μὴν ἀφήσουμε τὴν ἀγάπη
 νά συννωστίζεται μέ τόσα αἰσθήματα...

Σταθμίζοντας ἢ κάπως ἔτσι

Παράξενο μά ἡ ζωὴ ἀστράφτει περισσότερο πιστεύω
 στήν ἐξαθλίωση
 λεπταίνει ὁ χρόνος, ἐξοντώνει ἡ πικρὴ πολύφυλλη
 ἀπουσία
 τὰ δευτερόλεπτα στὰ τέρματα τῶν ἀριθμῶν ὡσάν
 μικρόβια.
 Ἦτανε, λέει, δουλειά μας ἡ ποίηση κι ἀφήναμε τὴν
 ἀλήθεια
 νά τρέχει ἀπ' τό χαλασμένο καζανάκι.

Ἀποσπάσματα

Στίχοι

Ὁ γύρος τοῦ θανάτου

Οὔτε τὰ στοιβαγμένα μαθηματικά
οὔτε τῶν κροκοδείλων ἢ ἀλυσιδωτῆ λάμψη·
οὔτε ὁ ἔρωτας τοῦ μέλλοντος
οὔτε τῆς ἠλεκτρονικῆς
ἀφασίας ἢ πλατειά δικαιοσύνη·
τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ νικήσει
τό μάγο τῆς φυλῆς.
Μέ τὰ πολύχρωμα φτερά του
μέ μογιατισμένο τό πρόσωπο·
μέ τούς χαλκάδες στ' αὐτιά του
μέ τό περὶ στή μύτη·
μέ τὴν ἠλίθια
καὶ ἀναυδὴ ἀνταρέσκεια
τίς χοντρές
γαλάζιες ρυτίδες
εἶναι ὁ ποιητής·
ὅπως ἀπλώνει τὰ χέρια στίς ἐπαφές
ἔτοιμος νὰ τό σκάσει ἀπ' τό βλέμμα του·
καθὼς στίβει τὸν ἄνεμο βρεφικά
ἐρεθίζοντας τό δέρμα τῶν τυμπάνων
κερνώντας τίς ψυχικὲς καταστάσεις.

Ὅσο κρατήσῃ ἡ ζωὴ κρατεῖ κι ὁ θάνατος

Μιλῶ καὶ λέω τ' ὄνειρο πὼς εἶν' ὁ κρεουργός τοῦ ὕπνου
δὲν εἶναι τοῦ θανάτου τό ἀντίδοτο

Μόνον αὐτοὶ πού τρέφουν ὄνειρα ἀπολαμβάνουν
τὴν πραγματικότητα

Ἡ ἔσχατη ἀλαζονεία τῆς ζωῆς: ὁ θάνατος

Ἐκτείνω τό χέρι κι ἀντί γιὰ ἔκταση χρόνος

Διαβάζοντας ἀπ' τό τέλος —ἀνάποδα—
πρὸς τὴν ἀρχή —κατάντικρυ— τὴν ἀλήθεια
μαστορεύουμε ἀνέκαθεν τό μέγα ψεῦδος.

Ἄχ τί ἀφλογιστία νὰ γράφουμε ποιήματα

Ἀπολάκτισε ἐπιτέλους τοῦ λεκτικοῦ
τίς λαίμαργες διαθλάσεις

Ὁ οὐρανός ὑπέρατη ἐξουσία

Μοιρολόγια

Κοιτάζοντας ἓνα δέντρο
δὲν μποροῦμε
νὰ καταλήξουμε.
Κοιτάζοντας μιὰ ρεματιά ἓναν ἄνθρωπο
ἓνα βενζινάδικο
δὲν μποροῦμε
νὰ καταλήξουμε.

Καλάμι κούφιο πού φιλεύει τὸν ἀέρα
στά σωθικά σου κι ὁ ἀέρας σέ διαβαίνει
μεγάλῃ τύχῃ δυό φορές ἐτούτη
μιὰ νὰ γεννηθοῦμε κι ἄλλῃ νὰ πεθάνουμε.

Πρωὶ δὲν ἀντικρίζεται ὁ ἥλιος
ὅταν ἔχεις ξενοχτήσει.
Γενικὴ κούραση, μαραμένες φοβίες
κι ὁ βραδινός πονοκέφαλος
ἀπὸ ὥρες χρεοκοπημένος.

Ἡ ἀγάπη

Ἡ ἀγάπη δὲν ὑπάρχει στό σῶμα
δὲν εἶναι κἀν τό περιστέρι ὅταν χιονίζει εὐτυχία
δὲν τὴ βλέπω στό γενετήσιο μάκρος.

Ἡλιοφοβία

Ὁ βαθύτερος ἄνθρωπος ἀποστρέφεται τὸν ἥλιο
—τό θλιβερό ἀεροπλάνο τοῦ φωτός— καὶ εἰσέρχεται
στὴν κοίμησιν τοῦ κατασκότεινου οὐρανοῦ
μ' ἓνα βοννό λουλούδια στό στήθος του:
τίς ἔνδον ἐξελιξίεις.

Λένιν καὶ Μαχάτμα

Ξημέρωνε κι ἦτανε κι οἱ δυό τους
ἀσπροντυμένοι.
Κελαηδοῦσε ἀπ' ὄξω ὁ τόπος. «Τά πουλιά»
ψιθύρισε ὁ Μαχάτμα.
Ὁ Λένιν χαμογέλασε καλόκαρδα διορθώνοντας.
«Μυδράλλια».

Τρόπος

Μ' ἀρέσει ἐκεῖνος πού βλέπει μιὰ κατσαρίδα
καὶ λέει ὄχι δὲν θά τὴ σκοτώσω.
Χαίρεται τὰ τρεχάματά της ὀλόγυρα
καὶ λέει ναὶ στό θάνατο πατώντας τη.

Ἑλληνικός Κινηματογράφος

— Πάλι τὰ ἴδια —

τοῦ Νίκου Πολίτη

Τό γεγονός πού θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ, λίγες ὥρες μόνο πρὶν κάτσουμε γιὰ ἄλλη μιὰ φορά στή σκοτεινὴ αἴθουσα γιὰ νὰ δοῦμε τὴ «φειτηνὴ σοδειά» ταινιών, εἶναι ἡ σειρά ἄρθρων τοῦ Τάκη Παπαγιαννίδη στὴν ἐφημερίδα *Τά Νέα* (25, 26, 27 καὶ 28.9.90). Πολὺς κόπος καὶ πολὺ μελάνι ἀπὸ ἓναν δημιουργό πού χρόνια τώρα καὶ μὲ ἀρκετὴ διακριτικότητα ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα. Σκηνοθέτης ὁ ἴδιος, εἰδικὸς ἐξ ὀρισμοῦ καταπιάνεται μὲ τὰ προβλήματα τῆς ἴδιας του τῆς τέχνης.

Τὰ ἄρθρα αὐτὰ εἶναι χρήσιμα καὶ ἀποκαλυπτικά, γιατί ἀπηχοῦν τρέχουσες καὶ πολυσυζητημένες ἀντιλήψεις γιὰ ὅλα τὰ παραπάνω θέματα. Μόνο πού ὁ γραπτὸς λόγος ἀποκαλύπτει ὅσα ἐλαφρῶ τῇ καρδίᾳ προσπερνᾶ ὁ προφορικός. Ἡ ἀπλὴ δυνατότητα παράθεσης παραγράφων ἀσχετων ἐκ πρώτης ὄψεως μεταξὺ τους ἀναδεικνύει ἀντιφάσεις καὶ προβλήματα. Ἀκόμα φαίνεται ξεκάθαρα πῶς μὲ τὴν ἀπλὴ παράθεση τῶν ἐπιμέρους ζητημάτων (παιδεία, κριτική, κ.λπ.) χωρὶς νὰ ἐπιχειρεῖται ἡ ὀργανικὴ, λογικὴ τους διασύνδεση, ἔνδεον νὰ ὀλοκληρωθεῖ καμιὰ ἀποψη. Μικρὸ παράδειγμα γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθές:

α) «...Γιατί χάρη σ' αὐτὲς τὶς ταινίες, ὁ ἑλληνικὸς κινηματογράφος ἔσπασε τὶς συμβατικὰς φόρμες, βγήκε θαρραλέα σὲ κοινωνικοὺς χώρους καὶ ἱστορικές περιόδους καὶ ἀναζήτησε τὰ θέματα, ὥστε νὰ ἀναδυθεῖ μὲς' αὐτὰ ἓνα ἄλλο πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας. Ἐμβάθυνε μ' ἐπιτυχία ἀρκετὲς φορές στοὺς χαρακτήρες καὶ τὴν ψυχολογία τῶν ἡρώων καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὀλοκληρώσει προτάσεις πού τὶς χαρακτηρίζουν τολμηρὲς προσεγγίσεις τόσο στο περιεχόμενο ὅσο καὶ στὴ μορφή, μὲσω τῆς ὁποίας ὀλοκληρωνόταν ἡ σύνθεση. Ἐλάχιστοι εἶναι αὐτοὶ πού θά διαφωνήσουν γιὰ τὴν εἰκαστικὴ ἐπάρκεια τῶν σημερινῶν ταινιών, πού εἶναι ἀποτελεσματικὰ μιᾶς τεχνικῆς ἀριότητος ὀχι τυχαίας ἀλλὰ παράγωγο γνώσης καὶ ἐπιθυμίας γιὰ «ἐκφραση».

β) «Ἡ πραγματικότητα παραμένει μιὰ: τὸ κοινὸ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὶς αἴθουσες καί, στὴ φυγῇ του, ἀποστρέφεται ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἑλληνικὴ ταινία».

Ἀσχολεῖται λοιπὸν ὁ Τ.Π. μὲ τὸν «ἐμπορικὸ» καὶ τὸν «νέο» κινηματογράφο, τὸ Ἑλληνικὸ Κέντρο Κινηματογράφου, τὸ θεσμικὸ πλαίσιο,

τὶς συνθήκες παραγωγῆς, τὸ ρόλο τῆς τηλεόρασης, τοὺς κριτικούς, μὲ τὸ κοινὸ τὸ ἴδιο καὶ τὴν κινηματογραφικὴ παιδεία.

Πρῶτος καὶ κύριος παράγοντας σὲ μιὰ τέτοια προσπάθεια, θά 'πρεπε νὰ 'ταν ὁ δημιουργὸς ὁ ἴδιος, ὁ σκηνοθέτης καὶ μαζί του ὀλοι οἱ συνδημιουργοὶ τῆς κινηματογραφικῆς ταινίας. Στὸ κάτω κάτω, ἀπὸ αὐτὸν ξεκινοῦν ὀλα' αὐτὰ, καὶ ποιοὺν ἐξυπηρετοῦν; Τὶ τὶς θέλουμε τὶς σχολές ἄν δέν εἶναι φυτῶρια δημιουργῶν. Τὶ ἄλλο κάνουν οἱ κριτικοὶ ἀπὸ τὸ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἔργο τῶν δημιουργῶν; Πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κοινὸ χωρὶς ἔργο; Ἀς μὴ βιαστοῦμε νὰ νοιώσουμε τύψεις γι' αὐτὲς τὶς τόσο κοινότητες σκέψεις. Ἀπ' ὀλες τὶς συζητήσεις, τοὺς καβγάδες ἢ τὶς νηφαλιότερες τοποθετήσεις ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὀλα τὰ ἄρθρα, λείπει τὸ κυριότερο: ὁ σκηνοθέτης. Τὰ τέσσερα ἄρθρα τοῦ Τ. Παπαγιαννίδη, δέν ἀποτελοῦν, δυστυχῶς, ἐξαιρεση. Ἀν ἀναλογιστοῦμε ὀτι εἶναι σκηνοθέτης ὁ ἴδιος, τότε τὸ πρᾶγμα σοβαρεῦει. Γιατί ὀχι μόνο λείπει τὸ σημαντικότερο κεφάλαιο πού θά 'χε τίτλο «ὁ σκηνοθέτης καὶ τὸ ἔργο του» ἀλλὰ καὶ ὀπου γίνεται μνεῖα (ὀπως στὸ ἀπόσπασμα α) πού παραθέτουμε) ἢ εἰκόνα πού προβάλλεται εἶναι μόνο θετική, καὶ ἐξωραϊστική στὸ ἔπακρο σὲ σημεῖο πού νὰ μὴν ἀντέχει τὴ σοβαρὴ ἀντιμετώπιση. Ξαναδιαβάστε αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ἢ τὴ φρασοῦλα (στὸ κεφάλαιο περὶ «νέου Ἑλληνικοῦ Κινηματογράφου»), περὶ νέων σκηνοθετῶν: «Νὰ ἐπισημάνουμε τὸ ρόλο πού ἔπαιξε ἢ γνώση τῶν μέσων τοῦ κινηματογράφου μὲ τὶς σπουδὲς πολλῶν νέων σκηνοθετῶν, τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὀσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, καθὼς καὶ ἢ συνειδητοποίηση τῆς ὑπαρξης διεξὀδων μέσα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση νέων τάσεων».

Νὰ λοιπὸν ἢ κυρίαρχη ἀντίληψη τῶν σκηνοθετῶν γιὰ τὸ ρόλο πού ἔχουν παίζει στὴ διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς παραγωγῆς; Φταῖνε ὀλα τ' ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἴδιους. Γιατί καὶ καινούριες ἴδεες ἔχουν προσκομῖσει καὶ ἐπάξια τὶς ὑπρέτησαν. Τώρα γιὰ τὸ κοινὸ «ἀποστρέφεται» τὶς ταινίες; Μᾶλλον τὸ κοινὸ θά φταίει! Κι ἄς μὴν πεί κανεὶς ὀτι οἱ λίγες ἀναφορὲς σὲ σφάλματα καὶ ἐλλείψεις ἀποτελοῦν κριτικὴ καὶ αὐτοκριτικὴ, γιὰτί γίνονται πάντα γενικολογώντας καί, συνήθως, καταλήγουν στὴ γνωστὴ ἐποδὸ πού λέει πῶς «ἄν ὀμως τὸ κράτος» ἢ «ἄν ὀμως οἱ κριτικοὶ» κ.λπ.

Πῶς ὀμως νὰ γίνει λόγος στὰ σοβαρὰ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κινηματογράφο ὀταν οἱ ἴδιοι οἱ δημιουργοὶ του φοβοῦνται νὰ ἀντικρῶσουν κατὰματα τὰ ἴδια τους τὰ ἔργα καὶ τὸν ἑαυτὸ τους; Μὲ τί κέφι ν' ἀσχολοῦμαστε τώρα μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Ε.Κ.Κ. ἢ τὴ μόρφωση τοῦ κοινού, ὀταν ξέρουμε ὀτι ὀλα' αὐτὰ, ὀσο ἀναγκαῖα κι ἄν εἶναι, ἔπονται καὶ δέν προηγούνται; Πῶς νὰ μιλήσουμε γιὰ τὶς ἴδιες τὶς ταινίες, μὲ ὀση καλοπροαίρετη κριτικὴ μᾶς ἔχει ἀπομείνει, ὀταν ἐπὶ δεκαπέντε χρόνια δέν ἔχουμε δεῖ πολλοὺς δημιουργοὺς νὰ κρατοῦν μιὰ κριτικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ἴδιο τους τὸ ἔργο γιὰ ν' ἀνακαλύψουν τὶς ἀδυναμίες του καὶ νὰ καλλιεργήσουν τὶς ἀρετὲς του; Σχεδὸν ποτὲ ἢ δεῦτερη ἢ τρίτη δουλειὰ δέν διόρθωσε σφάλματα κι ἀδυναμίες τῆς πρώτης, ἀκόμη κι ὀταν ἔταν πασιφανείς. Ἀντίθετα, οἱ ἀδυναμίες συχνὰ προβλήθησαν ὀς ἰδιαίτερη «γλώσσα», προσωπικὸ ἰδίωμα πού χρειάζεται τὴ δικὴ του «ἀνάγνωση» κ.λπ. Ἐτσι, φτάσαμε σὲ θεωρίες περὶ «φροστιβαλικῶν» καὶ ἄλλων ταινιῶν ἢ περὶ «ἐμπορικῶν» καὶ ἄλλων «ἐμπορικῶν» θά 'πρεπε νὰ λένε ἀφοῦ ὀλοι διαβεβαιώνουν πῶς ὁ ἐμπορικὸς κινηματογράφος ἀπεβίωσε περὶ τὸ '66). Πῶς λοιπὸν νὰ γίνει διάλογος; Ἀφοῦ ἢ μιὰ μεριά, μὲ πολλὴ αὐταρέσκεια, κωφεύει ἀκόμη καὶ στὴ ἀπλὴ ἀνάγνωση τῶν στατιστικῶν στοιχείων τοῦ ἴδιου τοῦ Ε.Κ.Κ.

Τὸ πρῶτο λοιπὸν στοιχεῖο πού ἐντυπωσιάζει σ' αὐτὰ τὰ τέσσερα ἄρθρα τοῦ Τ.Π. εἶναι, ὀπως εἶπαμε, ἢ παντελὴς ἑλλειψη ἀναφορᾶς στὸ ρόλο τοῦ σκηνοθέτη. Τὸ δεῦτερο εἶναι ἢ λανθάνουσα ἀντίληψη πού διατρέχει ὀλα τὰ κείμενα. Διαβάζοντάς τα, διαβλέπει κανεὶς μιὰ βαθύτερη αἴσθηση ὀτι ἔνας εἶναι ὁ κόσμος ἢ, μᾶλλον, ἔταν καὶ ἢ ἐνόητα αὐτὴ ἔχει χαθεῖ. Δουλειὰ μὲς λοιπὸν νὰ τὴν ξαναβροῦμε. Κατὰ βάθος ἔνα πρέπει νὰ εἶναι τὸ κράτος στὸ ὀποῖο προσβλέπουμε, μιὰ ἢ κινηματογραφία, ἔνας ὁ ρόλος τοῦ κριτικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινού κ.λπ. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ λύσεις πού προτείνονται εἶναι συγκεντρωτικές, γραφειοκρατικὲς καὶ ἐπαφίενται στοὺς φορεῖς καὶ τὸ κράτος. Συμφωνοῦν δηλαδή μὲ τὶς διάχυτες ἀντιλήψεις πού κυκλοφοροῦν στὸ «χῶρο» ἀλλὰ καὶ τὴ νεοελληνικὴ κοινωνία. Τὰ ἴδια τὰ σωματεῖα καὶ τὰ συνδικάτα τῶν κινηματογραφιστῶν ζητοῦν ὀλο καὶ περισσότερο κράτος. Μιὰ κρατικὴ σχολὴ ζητᾶ καὶ ὁ Τ.Π. Ἐπίσης, ζητᾶ ἀπὸ τὸ Ε.Κ.Κ. νὰ γίνει παραγωγὸς (μὲ στούντιο, μηχανήματα κ.λπ.) παραβλέποντας ἢ ἀρνούμενος καὶ κάνει τὸν ἀπλὸ συλλογισμό ὀτι ἀφοῦ πρὸς τὸ παρὸν τὸ Ε.Κ.Κ. εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς χρηματοδότης τῶν ταινιῶν, θά ἀποκτήσουμε καὶ ἀποκλειστικὸ παραγωγικὸ μηχανισμό. Μονοπῶλιο, δηλαδή, κρατικὸ σ' ἔνα σημαντικό τομέα τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Γιά τόν Έλληνικό Κινηματογράφο

Μιά απάντηση του σκηνοθέτη Φώτου Λαμπρινού

Αθήνα, Ιούλιος 1990

Αγαπητέ Πολίτη,

Παρακαλώ να μου επιτραπεί να απευθύνω αυτήν την κάπως μακροσκελή επιστολή όχι στο σύνολο της συντακτικής επιτροπής, αλλά στον υπογράφοντα τό άρθρο «Έλληνικός Κινηματογράφος: Αφασία» (Ο Πολίτης, τ. 106, σ. 53). Με την επιστολή μου δεν επιζητώ «ν' ανοίξει ο διάλογος»· είναι πεπεισμένος ότι αυτό, πλέον, δεν ωφελεί. Μιάν απάντηση θέλω μόνο να δώσω, σ' έναν φίλο:

Αγαπητέ Άγγελε,

Στή μακρόχρονη πορεία του δ Πολίτη, σπάνια δημοσίευσε άρθρα σχετικά με τόν κινηματογράφο — ενώ οι περιπτώσεις που καταχωρίστηκαν κάποιες απόψεις για τήν εγχώρια παραγωγή μετριούνται στά δάχτυλα του ενός χεριού. Θά 'λεγε κανείς πώς τό θέμα δέν ενδιαφέρει τό περιοδικό ή πώς δέν υπήρχαν ειδικοί συνεργάτες που θά μπορούσαν νά τό αναλύσουν. Καί αίφνης: ή «Αφασία», μέ τήν υπογραφή σου! Γιατί έσύ, Άγγελε;

Είσαι τόσο σίγουρος ότι γνωρίζεις τά πράγματα καί ότι μπορείς νά προβείς ανώδυνα στίς όδυνήρες διαπιστώσεις σου — όταν μάλιστα βασίζεσαι σέ στοιχεία έρασιμένα από έφημερίδες (άληθινά, δέ λέω, αλλά λειψά) καί άπλώς άπαριθμείς τά αίτια τής «άφασίας»;

Καταλαβαίνω τήν ένσταση: «Άς άφήσουμε κατά μέρος τήν υπογραφή κι άς μιλήσουμε για τό περιεχόμενο του άρθρου». Συμφωνώ — άν καί γνωρίζεις καλύτερα από μένα ότι τό όνομα του γράφοντος καί τά γραφόμενα δέν είναι καί τόσο άσχετα μεταξύ τους. «Έστω λοιπόν», θά μου πείς, «γιατί όχι έγώ»; Σ' αυτό άκριβώς τό έρώτημα άπαντά όλόκληρη ή επιστολή μου.

Άς πάρουμε από τήν άρχή τό περιεχόμενο τής «Αφασίας».

Άπό πότε, Άγγελε, οι ιδέες, οι προ-

βληματισμοί, οι προτάσεις (άτομικές ή συλλογικές) κρίνονται από τήν «έμπορικότητά» τους καί από τό «πόσα εισιτήρια θά κάνουν»; Δέν αναφέρομαι μόνο στίς καλλιτεχνικές ιδέες καί στίς αισθητικές αναζητήσεις, αλλά καί στίς προτάσεις που άφορούν σέ πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά ή καί κομματικά προβλήματα. Έδώ είναι που σου 'ρχεται αϋθόρμητα νά πείς: «στό σπίτι του κρεμασμένου...». Γιατί, άν θεωρήσουμε «χαμένους» έμάς τους κινηματογραφιστές (τό άρθρο σου κοσμεί ή φωτογραφία του πρωταγωνιστή τής ταινίας «Ο κύκλος των χαμένων ποιητών»), δηλαδή όλους όσοι μέ δική μας ευθύνη — καί ίσως από άπλή άνικανότητα — χάσαμε τήν έπαφή μέ τον φυσικό αποδέκτη των προϊόντων τής εργασίας μας — τό κοινό — τότε ποιοί είναι οι «κερδισμένοι» τής άνεπανάληπτης δεκαετιας 1974-1990; Τό βιβλίο; Τό θέατρο; Η μουσική; Κάποιες (έτσι, άορίστως, για νά μήν μπλέξουμε σέ άλλα) οι πολιτικές άξίες; Η μήπως βγήκαν «κερδισμένες» στή χώρα μας οι ιδέες — π.χ. οι ιδέες του σοσιαλισμού; Είναι άραγε κερδισμένη ή πολιτική ως πράξη; Κέρδισε, έντέλει τό άλήστου μνήμης ΚΚΕ έσωτερικού, από τό όποιο έμεινε μονάχα — καί γνωρίζεις άριστα για ποιούς λόγους — ή σχέση του μέ τό καθεστώς Τσαουσέσκου;

Ποιοί λοιπόν (για νά μήν περάσουμε τά σύνορα τής χώρας μας και πάμε λίγο βορειότερα) υπήρξαν οι «χαμένοι» καί ποιοί οι «κερδισμένοι»;

Έντάξει, άς επιστρέψουμε στον κινηματογράφο. Κι άς πάρουμε τά πράγματα μέ τή σειρά.

Πόσοι, κατά τή γνώμη σου, Άγγελε, άνήκουν στο «καλλιερημένο κοινό», όπως τό άποκαλείς (όχι γενικώς, αλλά ειδικώς στή δεκαετία του '80); Καί είσαι σίγουρος πώς τό νόυμερο που θά αναφέρεις άρκει για ν' άποσβεσθεί τό κόστος μιας ελληνικής παραγωγής; Μπορείς νά μου εξηγήσεις αναλυτικά τί σημαίνουν όλοι αυτοί οι

«κακοί δράκοι» που αναφέρεις ως «λόγους τής άφασίας»; Τι σημαίνει «σύστημα διανομής» καί γιατί είναι κακό; Τι σημαίνει «άνταγωνισμός τής τηλεόρασης» καί γιατί βλάπτει; (Ξέχασες — διόλου τυχαία — τίς βιντεολέσχες). Τι σημαίνει «χρηματοδότηση παραγωγής»; Ποιός καθορίζει τά κριτήρια; Κατά πόσον ένα καλλιτεχνικό προϊόν όπως ό κινηματογράφος (φαντάζομαι νά συμφωνείς ότι πρόκειται καί περί αυτού) μπορεί, ιδιαίτερα σήμερα, νά υπόκειται άποκλειστικά στους νόμους τής άγοράς (ναί, αυτής που θέλουν νά εισαγάγουν, έδώ καί τώρα, ό Γιάλτσιν κι ό Γκορμπάτσωφ στή σοβιετική κοινωνία); Τι σημαίνει, τέλος, «έξαφάνιση των ιδιωτικών παραγωγών»; Μήπως γνωρίζεις ποιοί ήσαν αυτοί που παρήγαγαν τίς λεγόμενες «βιντεοταινίες» καί τίς διένειμαν στίς βιντεολέσχες όλόκληρης τής χώρας, μέ άποτέλεσμα νά κλείσουν σχεδόν όλες οι κινηματογραφικές λέσχες τής επαρχίας; Μήπως γνωρίζεις μέ ποιούς όρους, ποιές συνθήκες εργασίας, ποιά — προπάντων — «έμπορικά» κριτήρια κατασκευάστηκαν οι έκατοντάδες βιντεοταινίες που, αφού όλοκλήρωσαν τή λαμπρή τους καριέρα καί στο τελευταίο ελληνικό χωριό, επιστρέφουν σήμερα, στά ιδιωτικά κανάλια, καί υποδεικνύουν τί είναι καί τί δέν είναι «έμπορικό» στον ελληνικό κινηματογράφο;

Καί μήν μου μιλήσεις για «μέση όδό», Άγγελε. Μ' αυτούς τους «ιδιώτες παραγωγούς» μέση όδός δέν υπήρχε. Όσοι από μας δούλεψαν μαζί τους τό έκαναν για νά κερδίσουν χρήματα, καί άνώνυμα.

Φυσικά, όλοι αυτοί οι λόγοι που αναφέρεις είναι, όπως λές, «ύπαρκτοι καί ιδιαίτερα σοβαροί», μόνο που «τους άγνοεί κανείς έλαφρά τή καρδιά» (καί πρώτος έσύ) όταν τους καταγράφεις συλλήβδην, λές καί περιλαμβάνονται σέ κείμενο προσυεδριακών Θέσεων για τόν κινηματογράφο. Άσε που λησμόνησε τήν κρατική πολιτική, τόσο στή δεκαετία του '70 όσο καί στήν όκταετία του ΠΑΣΟΚ.

Λές: «Δέν θέλουμε ν' αναφερθούμε σέ καμιά συγκεκριμένη περίπτωση». Ν' αναφερθείς, Άγγελε, ν' άφιερώσει χώρο τό περιοδικό καί ν' αναφερθείς — γιατί, διαφορετικά, ή πρότασή σου άπλώς συσκοτίζει, άπλώς διευκολύνει νά τσουβαλιάσουμε τά δεδομένα του προβλήματος καί ανώδυνα νά προβούμε σέ άφορισμούς. Άντιγράφω από τό άρθρο σου:

«...Έξεζητημένες, άδέξιες καί βαρύγδουπες πόξες, άφηγηματική άνεπάρκεια, έλλειψη ιδεών, άνευρο ζετούλιγμα τής εικόνας, δήθεν έσωτερική περιπέτεια του βλέμματος — όταν μάλιστα τό φουκαριάρικο τό βλέμμα υποχρεώνεται νά κοιτάζει μέ τίς ώρες αλλά τίποτε νά μήν βλέπει καθώς ή

κάμερα ξεχάστηκε νωχελικά σε κάποιο πλάνο που τίποτε δεν έχει να πεί, καθώς τό αὐτί δεν έχει τίποτε νά ἀκούσει, καθώς δύο ὧρες μέσα στή σκοτεινή αἴθουσα δεν γίνεται ἀπολύτως τίποτε».

Ἄλλ' ἂν, ὅπως διαφαίνεται, ἀναφέρεσαι σέ συγκεκριμένους σκηνοθέτες, γιατί δεν τοὺς κατονομάζεις — κι ἐπειτα νά ὑποστηρίξεις ἀνάλυτικά τίς ἀπόψεις σου; Πίστεψέ με, ἀξίζει τόν κόπο. Καί μὴν μοῦ ἀντιτείνεις ὅτι δεν εἶσαι εἰδικός. Ἐδῶ, σέ μιά σελίδα, ἔσβησες ὄλους τοὺς «εἰδικούς» τοῦ ἡμερήσιου καί περιοδικοῦ Τύπου...

Καί στή συνέχεια, ἀφοῦ στολίσεις μέ μερικούς ἀκόμη ἀφορισμούς ὄλες τίς ταινίες ἀπὸ τό 1970 (ὑποθέτω) μέχρι σήμερα (ἡ σιγουριά ἱερατείου μέ τρομάζει), καταλήγεις στό ἐκπληκτικό καί ὁμολογούμενος ἄρκετά περιέργο συμπέρασμα: «Μέ δύο λόγια, ἂν κάποιος θά 'θελε νά δει τό ρωμέικο μέσα ἀπὸ τήν κινηματογραφική του ἀναπαράσταση, μόνο τό ρωμέικο δεν θά 'βλεπε».

Ἀπὸ ἄλλους θά περίμενε κανεῖς παρόμοια κοράνα. Ποιό «ρωμέικο» Ἄγγελε; Πῶς ὀρίζεται; Ἀπὸ Αἰθίοπες ἔγιναν οἱ ταινίες τὰ τελευταῖα εἰκοσι χρόνια; Κι ἔπρεπε νά ἀσχοληθεῖς μέ τόν ἑλληνικό κινηματογράφο γιά νά μάθουμε ὅτι ἔβγαλες τό μαντίλι σου καί μπήκες κι ἐσύ στίς γυροβολιές τοῦ τσάμικου;

Τό '76-'77 γύρισα τό «Μουσικό Ὀδοιπορικό μέ τή Δόμνα Σαμίου»: Δεν ἔχω τίποτα ἐναντίον τοῦ τσάμικου. Εἶμαι ὁμως ἐναντίον τῶν λογίων πού χορεύουν σέ αἶθουσες διαλέξεων, σέ ἰδρύματα καί λοιπούς πνευματικούς χώρους. Μπορεῖ νά εἶναι ἀστοχο αὐτό πού λέω καί νά σέ ἀδικῶ. Ἄς δοῦμε ὁμως λίγο ἀκόμη αὐτό πού λές ἐσύ.

Θυμᾶσαι, πιστεύω, τήν κλασική φράση τῆς *Ἐπιθεώρησης Τέχνης* — ἀλλά καί τῆς *Αὐγῆς* — στή δεκαετία τοῦ '50: «... τό ἔργο αὐτό δεν ἔπιασε τήν ἑλληνική πραγματικότητα». Γιά τοὺς περισσότερους μηρκαστές τῆς, ἡ φράση σήμαινε ἀπλῶς πῶς τό ἔργο δεν ἐντάσσεται στά περί ἑλληνικῆς πραγματικότητας πορίσματα πού κατέγραφε τό Κόμμα. Σήμερα, πού *Ἐπιθεώρηση Τέχνης* δεν ὑπάρχει (τήν ἔσβησαν μέσα στήν κολυμπήθρα τοῦ «δημοκρατικοῦ ἀναβαπτίσματος» τὰ *18 Κείμενα*) καί ἡ *Αὐγή* δεν ἐνδιαφέρει κανέναν, τὰ περί «ἑλληνικῆς πραγματικότητας» ἐπανέρχονται — μέ λεξιλόγιο ἐλαφρῶς τροποποιημένο: Τώρα ἔχουμε τήν «παράδοση», τήν «ἑλληνική ταυτότητα», τήν «Ὀρθοδοξία» ἐντέλει — κι ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, τοὺς «δυτικοφίλους» ἢ «δυτικοξίπασμένους», τοὺς «διαφωτιστές-σκοταδιστές», τό γνωστό παραμῦθι πού παραλλάσσεται δύο αἰῶνες τώρα. Καί δεν εἶναι τυχαῖο πού, μηχανιστικές ἀντιλήψεις καί ἐρμηνεῖες τῶν φαινομέ-

νων καθώς εἶναι κι οἱ δύο οἱ περί «ἑλληνικῆς πραγματικότητας» καί οἱ περί «ἑλληνικῆς ταυτότητας» ἀπόψεις ὁμοιάζουν θλιβερά μεταξύ τους.

Ἄλλὰ δεν ἀνησυχῶ, Ἄγγελε, μὴν καί προσχωρήσεις στήν Ὀρθοδοξία. Ἐσύ ἐπιστρέφεις ἀκάθεκτος στήν πρό εἰκοσαετίας «ἑλληνική πραγματικότητα»: σέ μίαν ἀντίληψη πού ἐλάχιστη σχέση ἔχει μέ κριτική καλλιτεχνικοῦ προϋόντος.

Καί φυσικά, ἀφοῦ κάνεις μιά (δεν θά πῶ: κατ' ἐξαιρέσειν) ἀστοχὴ ἀναφορά στόν «Κύκλο τῶν χαμένων ποιητῶν» καί στόν «Ἰντιάνα Τζόουνς» (ἂν εἶναι δυνατόν!), μᾶς προσφέρεις ἔτοιμη καί τή λύση: «Χρειάζεται κάπως περισσότερη περίσκεψη καί μαστοριά». Σωστά, δεν ἄρκει ἡ μαστοριά, ἀπαιτεῖται καί περίσκεψη ὅταν γυρίζουμε ταινίες — ὅπως καί ὅταν ἀρθρογραφούμε. (Πάντως ὁ κ. Τζανετάκης διαθέτει καί μαστοριά καί περίσκεψη, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ ἐπιλογές του προκειμένου νά περάσει ἀπὸ τόν «μὴ ἐμπορικό» στόν «ἐμπορικό» ὁ ἑλληνικός κινηματογράφος).

Δεν τελειώσαμε, Ἄγγελε. Ὡς «δικηγόρος τοῦ διαβόλου» πρέπει νά ἀναφερθῶ καί στή δική μας ἱστορία, ὅσον ταλαιπωρήσαμε τήν δραση καί τήν ἀκοή τοῦ κοινού καί χάσαμε τήν ἐπαφή μαζί του.

Ἦρθε κάποτε ὁ καιρός νά περάσουμε κι ἐμεῖς οἱ κινηματογραφιστές ἀπὸ τίς μεταφορές θεατρικῶν ἔργων στήν ὀθόνη, τίς παραγωγές τοῦ Κώστα Στράντζαλη, τῆ φουστάνελα, τὰ μούζικαλ καί τὰ κοινωνικά δράματα στίς προσάψεις τοῦ καθενός μας νά ἀρθρώσει προσωπικό λόγο καί ν' ἀρτιώσει κάποιο ὕφος. Ἐπιδιώκαμε νά ξεπεράσουμε αὐτό τό περιφραγμένο καί μὴ ἀνατρέψιμο μοντέλο παραγωγῆς, τό ὁποῖο βέβαια διέθετε, σέ πολλές περιπτώσεις, ἀναμφισβήτητο χιούμορ καί παρατηρητικότητα, ἀλλά στηριζόταν ἀποκλειστικά στήν αἴγλη τῶν πρωταγωνιστῶν - ἠθοποιῶν καί στήν ἰκανότητά τους ν' ἀποκαθιστοῦν — ὅπως ἔκαναν καί στό θέατρο, ὅπου διέπρεπαν — ἄμεση ἐπαφή μέ τόν θεατή, ἰδιαίτερα τόν θεατή στήν ἐπαρχία, πού δεν μπορούσε νά διαβάσει τοὺς ὑπότιτλους καί δεν ἔβλεπε ξένες ταινίες.

Ταυτοχρόνως, ἔπρεπε νά ξεπεράσουμε καί τό καθιερωμένο στάρ σύστημα τῶν σκηνοθετῶν, τὰ περιβόητα «τρία Κ» (Κοῦνδουρος - Κακογιάννης - Κανελλόπουλος). Ἀργότερα, σ' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς προστέθηκε — κι ἔμεινε τελικά μόνος — ὁ Ἄγγελόπουλος.

Στό κλίμα αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν, ἰδιαίτερα μετά τό 1974, πολλοὶ στραφήκαμε στήν τηλεόραση. Ἄλλοι στράφηκαν — ἀποκλειστικά, δυστυχῶς — στό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης.

Ἔτσι, φτάνοντας στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80, ὅποτε ἄρχισε ἡ χρη-

ματοδότηση ἀπὸ τό Κέντρο Κινηματογράφου, πολλοὶ ἀπὸ μᾶς εἶχαν καβατζάροι τὰ σαράντα, μερικοὶ καί τὰ πενήντα. Κάναμε οὐσιαστικά, ὅστερα ἀπὸ εἰκοσι ἢ καί τριάντα χρόνων δνεῖρα, σχέδια καί προβληματισμούς, τήν πρώτη μας ταινία. (Κοστίζει, βλέπεις, τό ρημάδι τό «χόμπυ» μας...).

Δές, Ἄγγελε, τὰ πρῶτα (δεν ἔχει σημασία ἡ ἡλικία) μυθιστορήματα, τὰ πρῶτα ποιήματα, τίς πρῶτες συνθέσεις, τὰ πρῶτα «ἔργα» τέλος πάντων, ὄλων τῶν σημερινῶν γνωστῶν δημιουργῶν καί πές μου ποιό εἶναι τό ποιοτικό τους ἐπίπεδο, ποιὰ συνθετική ἰκανότητα μαρτυροῦν, πόση σχέση ἔχουν μέ τὰ μεταγενέστερα ἄρτια ἔργα τῶν ἰδίων — καί τό κυριότερο: ποιὰ ἀπήχηση εἶχαν στό κοινό στό ὁποῖο ἀπευθύνονταν, τότε πού πρωτοπαρουσιάστηκαν.

Ἦρθε λοιπόν τό Κέντρο Κινηματογράφου, μετά τό 1981 (μέ τοὺς Π. Ζάννα καί Μ. Ζαχαρία), καί εἶπε: «Ἐχω 100 δρχ., κρατῶ τίς 10 γιά λειτουργικά ἔξοδα καί διαθέτω τίς 90 γιά νά γυριστοῦν ὄσο γίνεται περισσότερες ταινίες». Αὐτή ἦταν ἡ στρατηγική, καί τό κριτήριό εἶναι καί μοναδικό: ὄσο γίνεται περισσότερες ταινίες. Λάθος, γιατί δεν ἀντέχει ἡ ἀγορά; Λάθος, γιατί δεν ὑπάρχουν ἰκανοὶ σκηνοθέτες; Ἐστω, λάθος. Ποιός ὁμως ἀπὸ μᾶς θά μπορούσε νά ἀρνηθεῖ τήν πρόκληση; Ἐτσι, μέσα σέ μιά δεκαετία, ὄλοι οἱ ἐπίδοξοι — μεσήλικες παῖ — σκηνοθέτες γύρισαν μία ἢ δύο ταινίες ὁ καθένας.

Γνωρίζεις ὡστόσο πολύ καλά τί εἶδους δεκαετία ἦταν αὐτή πού διανύσαμε καί ποιὰ ἦταν τὰ κυρίαρχα χαρακτηριστικά της — ἰδιαίτερα ὄσον ἀφορᾶ στήν πολιτιστική δραστηριότητα, στίς ἰδέες, στήν τέχνη. Ἄς πάρομε γιά παράδειγμα τίς συντεχνίες, μιά καί ἀναφέρεισαι κι ἐσύ σέ «συντεχνιακές διεκδικήσεις». Γνωρίζεις πῶς ξεκίνησαν, στόν κινηματογραφικό χώρο, οἱ συντεχνίες; Ποιὰ εἶναι ἡ εὐθὴνη τῶν κομμάτων, καί ἰδιαίτερα τῆς Ἀριστερᾶς (ΚΚΕ καί ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ) μέ τὰ παραταξιακά ψηφοδέλτια στά καλλιτεχνικά σωματεῖα καί τήν προώθηση ἀνώνυμων καί ἀτάλαντων στά ἡγετικά συνδικαλιστικά πόστα; Ποιᾶν ἐπίδραση εἶχαν στό ὄλο σύστημα οἱ περιβόητες «δημοκρατικές διαδικασίες», ἤδη ἀπὸ τῆ δεκαετία τοῦ '70; Ἀπὸ αὐτή τήν πρακτική, ἀπὸ αὐτή τῆ λογική τῶν «κεκτημένων» ἔλκει τήν καταγωγή ἡ πολιτικὴ ἰσορροπιῶν ἀνάμεσα στίς ποικίλες συντεχνιακές, παραταξιακές, κομματικές ὁμάδες, πολιτικὴ πού διαμορφώθηκε στό ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ κατ' ἀρχήν καί, ἐν συνέχεια, στό Κέντρο Κινηματογράφου, πολιτικὴ πού δεν εἶχε τήν παραμικρὴ σχέση μέ ἀξιοκρατικά κριτήρια ἢ, ἔστω, μέ κριτήρια «ἐμπορικοῦ κινηματογράφου». Ἦ παλιὰ γνωστή σέ ὄλους μας, λογικὴ «ἄντε καί τούτη

ή ποσότητα, ποιότητα θά φέρει» συνεθλίβη κάτω από τις δντως συντεχνιακές διεκδικήσεις — ιδιαίτερα τελευταία, αφότου οι συντεχνίες ξανάγκασαν τόν Π. Ζάννα νά παραιτηθεῖ.

Σ' αὐτήν τή συντεχνιακή λογική ὁδηγήθηκε, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, καί τό — ἤδη ἀμαρτωλό — Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης καί κατέληξε νά διευθύνεται ἀπό γνωστό ἐργατοπατέρα πού ἀπέχει ἔτη φωτός ἀπό κάθε εἶδους πνευματική καί καλλιτεχνική ἀνησυχία.

Ἐγκλωβισμένη στή λογική τῆς «ποσότητας» ἡ περί ἧς ὁ λόγος δεκαετία ἔχει νά ἐπιδείξει, παρ' ὄλ' αὐτά, ἔργο διόλου εὐκαταφρόνητο — εἰδικά ἂν συγκρίνουμε τά κινηματογραφικά προϊόντα μέ τά σύγχρονα προϊόντα ἄλλων τεχνῶν στή χώρα μας. Ὅχι, δέν ὑπῆρχε ἀνάμεσά μας οὔτε Ἄιζενστάιν οὔτε Οὐέλλς οὔτε Φήαρς. Οὔτε Φλωμπέρ διαθέτει ἄλλωστε ἡ Ἑλλάδα οὔτε Ντοστογιέβσκι οὔτε Ντίκενς οὔτε Πιραντέλλο — οὔτε κἀν ἕναν Πιβό. Καί μὴ μέ κατηγορήσεις γιά λαϊκισμό, αὐτή εἶναι ἡ ἀλήθεια ὅταν μιλάμε γιά «ἐμπορικό» καί «μὴ ἐμπορικό».

Σ' αὐτή τή δεκαετία λοιπόν ἀνοίξε ἡ βεντάλια τῶν δυνατοτήτων μας καί τῶν ἀδυναμιῶν μας. Ὅμως, γιά πρώτη φορά, μέ τόν ἑλληνικό κινηματογράφο, περάσαμε, σέ τέτοιαν ἔκταση, τά σύνορα. Τά νούμερα τοῦ Κέντρου Κινηματογράφου εἶναι ἐνδεικτικά: τό ποσό ἀπό πωλήσεις στό ἐξωτερικό ξεπερνᾷ κατά πολύ τίς ἐγχώριες εἰσπράξεις. Αὐτό δέν ἔχει προηγουμένως. Ἡ θά πρέπει νά θεωρηθοῦν γεγονότα ἄνευ σημασίας οἱ δεκάδες διακρίσεις ἑλληνικῶν ταινιῶν στά ξένα κινηματογραφικά φεστιβάλ; Τήν ἴδια στιγμή, στό ἐσωτερικό, ἡ ἑλληνική ταινία γίνεται — χάρη σέ ἐνορηστρωμένες προσπάθειες — ἀντικείμενο πρωτοφανοῦς χλεύης. Χλευάζει ἡ μεγίστη μερίδα τοῦ Τύπου. Οἱ ὑπαρκτές — κανείς δέν τό ἀμφισβητεῖ αὐτό — ἀδυναμίες διογκώνονται, οἱ ἀποτυχίες χρησιμεύουν ὡς μέτρο σύγκρισης τῆς σύνολης παραγωγῆς τῆς δεκαετίας. Οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπαναλήψεις ταινιῶν τοῦ παλιοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου ἀπό τήν τηλεόραση — καί, ταυτοχρόνως, ὁ ἀποκλεισμός τῶν ταινιῶν μας ἀπό τίς κινηματογραφικές αἰθουσες — ἐπιφέρουν κατακόρυφη πτώση τῶν εἰσιτηρίων. Δέν παραβλέπω τίς ἀδυναμίες μας, Ἄγγελε, πολλά ἀπ' ὅσα ἀναφέρεις ἰσχύουν — ἀλλά ἡ κύρια αἰτία δέν εἶναι αὐτά. Naί, τό κοινό τῶν κινηματογραφικῶν αἰθουσῶν καταδίκασε στά ἀζήτητα τίς ἑλληνικές ταινίες, ἐξέφρασε, ὅπως λές κι ἐσύ, «μία ἀποφασιστικῆς σημασίας κριτική ἀποδοκιμασία» (ἡ φράση μοῦ θυμίζει τόν Β' Ἐξώστη τοῦ Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης, καί καθόλου δέν τόν τιμῶ), τίς ἀπέριψε· πρόκειται γιά ἀδιαμφισβήτητο γεγονός — πού σ' ἕνα μόνο συμπέρασμα ὁδηγεῖ: Χάσαμε,

Ἄγγελε! Ἴσως νά μὴν ἔχασες ἐσύ, πού διατηρεῖς ἀκέραιες τίς πεποιθήσεις σου — καί καλά κάνεις —, ἀλλά ἐγώ, ὡς σκηνοθέτης - κινηματογραφιστής (καί ὡς ... ὄλα τ' ἄλλα), ἔχασα, στους «χαμένους» συναριθμῶ ἑαυτόν — εἴτε ποιητές εἶναι αὐτοί, εἴτε κινηματογραφιστές, εἴτε ἀπλῶς ὄσοι ἀποδέχτηκαν τήν πάλη τῶν ἰδεῶν ὡς ὑπέρτατη ἀξία.

Κι οὔτε μπορεῖ νά μᾶς διασώσει ἡ λογική τῶν «λίγων καλῶν», πού

ὥστόσο εἶναι κι αὐτοί κρατοδίαίτοι ὅπως ὄλοι μας. Δέν μοῦ ἀρέσει νά ἐπιμίζομαι ρόλο ἀχαρο, δέν μοῦ ἀρέσει νά ὑποδύομαι τόν αἰρόντα τᾶς ἀμαρτίας — προτιμῶ ὅμως νά συνδέω τήν τύχη μου μέ ὄλους ἐμᾶς, πού ἴσως γνωρίζουμε καλύτερα ἀπό τόν καθένα ποιός εἶναι ποιός καί μποροῦμε, ἂν θέλουμε, νά ξεχωρίσουμε τά πρόβατα ἀπό τά ἐρίφια.

Φίλικα

Φῶτος Λαμπρινός

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Δυστυχῶς, ἀφασία ὑπάρχει

μιά ἀνταπάντηση τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Ἄγαπητέ Φῶτο,

Δέν εἶναι στίς συνήθειες τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ σέ κάθε κείμενο πού τό κατακρίνει ἢ πού ἐκφράζει διαφορετικές ἀπόψεις ἀπό τίς δικές του νά ἀπαντᾷ ἀμέσως, βάζοντας τά πράγματα στή θέση τους. Τίς ἐλάχιστες φορές πού ἔχει ὑπάρξει ἀμεση ἀπάντηση, ὑπαγορεύτηκε ἀπό τήν ἀνάγκη νά συνεχισθεῖ ἡ συζήτηση πού κάποιος ἐπιστολογράφος ἢ ἀρθρογράφος εἶχε ἀνοίξει: πρόσφατο τέτοιο παράδειγμα ἀνταπαντήσεων μέ τό «σύντροφος» πού ἤθελε νά αυτοκτονήσει καί πού ἔδωσε, νομίζουμε, τή δυνατότητα νά θιγοῦν σωρεῖα προβλημάτων.

Ὅταν ἐγώ, βέβηλος ὡς πρὸς τά κινηματογραφικά πράγματα, ἀπλὸς θεατῆς δηλαδή, ἔγραφα ἕνα σημείωμα γιά τά εἰσπρακτικά δεδομένα τοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου, ἀπό τά ὁποῖα, βέβαια, προκύπτουν ὀρισμένα γενικότερα συμπεράσματα γιά τήν ποιότητά του, σκοπός μου δέν ἦταν ν' ἀνοίξω τό θέμα «ἑλληνικός κινηματογράφος». Δέν θά 'δυνα στόν ἑαυτό μου αὐτό τό δικαίωμα καί αὐτή τήν ἀρμοδιότητα. Πολύ συνοπτικά εἶχα γράψει τό ἐξῆς: ὅταν γιά ἕνα ἐμπόρευμα, ὅπως ἡ παραγωγή κινηματογραφικῶν ἔργων, ξεοδεύονται τετρακόσια ἑκατομμύρια δρχ. καί εἰσπράττονται

εἴκοσι δύο, ὅταν μιά μαζική κοινωνική πρακτική ὅπως ὁ κινηματογράφος φτάνει στό κατάντημα τῶν εἴκοσι χιλ. εἰσιτηρίων τό χρόνο, τότε κάτι πολύ σοβαρό πρέπει νά συμβαίνει μέ τή δημιουργία καί τοὺς δημιουργούς. Καί ἐπιμένω σ' αὐτό μου τό συμπέρασμα πού ἡ μακροσκελής σου ἐπιστολή δέν κατάφερε νά τό διασκεδάσει. Ἐπιμένω, δηλαδή, στήν ἀποψη ὅτι ἂν ὑπῆρχαν καλές ἑλληνικές ταινίες, ὁ κόσμος θά πήγαινε νά τίς δεῖ. Ἐπιμένω ἐπίσης στήν ἀποψη ὅτι οἱ ἐξωτερικοί ὡς πρὸς τή δημιουργία κινηματογραφικῶν ἔργων, ὄντως δυσμενεῖς, παράγοντες — σύστημα διανομῆς, ἀνταγωνισμός τηλεόρασης, βίντεο, σύστημα χρηματοδότησης, νομοθεσία, ὀργάνωση κινηματογραφικῆς παραγωγῆς κ.λπ., κ.λπ. — δέν ἐξηγοῦν τήν ἀφασία τοῦ ἑλληνικοῦ κινηματογράφου. Ἄλλά ἐσύ δέν θεωρεῖς ὅτι ὑπάρχει ἀφασία. Ἀντίθετα πιστεύεις ὅτι, παρά τίς ἐλλείψεις, τά ἐλαττώματα, τίς ἀνεπάρκειες, ὁ ἑλληνικός κινηματογράφος, σέ γενικές γραμμές, εἶναι ἀξιόλογος, ὅτι κάτι φτιάχτηκε τέλος πάντων αὐτά τά δεκαπέντε, εἴκοσι χρόνια, καί δέν μπορεῖ νά 'ρχεται ὁ ὀλοσδήποτε νά τό μηδενίσει, ὅταν μάλιστα δέν εἶναι εἰδικός. Φταῖνε, λοιπόν, οἱ ἄλλοι καί πρώτιστα τό κοινό.

Λοιπόν, αγαπητέ μου Φώτο, τὰ τελευταία είκοσι χρόνια (ψάξε εσύ νά βρεις τὰ νούμερα), όσες καλές ταινίες πέρασαν από τις αίθουσες ό κόσμος τις είδε, τις ξανάδε, τις κουβέντιασε, τις απόλαυσε. *Είχαν όλες έπιτυχία*. Καί ελληνικές καί ξένες. Βέβαια συχνά ό κόσμος συνωστίζεται στις αίθουσες για νά δει σκουπίδια, καί μπορούμε νά ξέρουμε χονδρικά γιατί. Ποτέ όμως δέν καταδίκασε μιά καλή ταινία. Πάω καί πιό πέρα. Δέν ξέρω κανένα καλό βιβλίο, λογοτεχνικό, επιστημονικό ή ό,τι άλλο πού νά μήν ήταν *καί έκδοτική έπιτυχία*: καμιά αξιόλογη θεατρική παράσταση πού νά βάλτωσε κανένα σημαντικό μουσικό έργο πού νά άποσιωπήθηκε κανέναν αξιόλογο Έλληνα ζωγράφο πού τά έργα του νά μήν προσέχτηκαν. Ξέρουμε έπίσης όλοι ότι πολλά άσημαντα βιβλία έγιναν μπέστ σέλλερ, τό ίδιο καί θεατρικές παραστάσεις, φαινόμενα Λέ Πά κ.λπ. Έγιναν τεράστιες είσπρακτικές έπιτυχίες. Μήν περδεύεις όμως τά πράγματα. Έδώ έχουμε δύο διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα: νά θριαμβεύουν άσημαντότητες καί μόδες του συρμού αλλά, ταυτόχρονα, νά έπιβραβεύονται όλες οι αξιόλογες προσπάθειες σέ όλους τους τομείς της τέχνης, της έπιστήμης καί της δημιουργίας. Ξάν θέλαμε νά ψάξουμε λίγο θά διαπιστώναμε ότι τά δύο αυτά κοινωνικά φαινόμενα, αντιφατικά μεταξύ τους, αντίστοιχούν σέ διαφορετικά είδη παιδείας, σέ διαφορετικές ευαισθησίες καί μορφωτικές προϋποθέσεις. Μέ τό νά άγνοείς την ύπαρξη του καλλιεργημένου κοινού — πού υπάρχει σέ όλους τους τομείς — φτιάχνεις άπλως ένα θαυμάσιο άλλοθι πού θέλει νά καλύψει τις ανεπάρκειες της δημιουργίας.

Άλλά αυτό είναι τό λιγότερο: όλοι έχουν δικαίωμα στη δικαιολογία. Ξάν όμως π.χ. ένας λογοτέχνης πιστεύει ότι δέν υπάρχει κοινό πού μπορεί νά τον διαβάσει, άν ένας έπιστήμονας νομίζει ότι ελάχιστοι μπορούν νά κατανοήσουν τό έργο του, άν ένας ήθοποιός είναι σίγουρος ότι ό κόσμος άρέσκεται μόνο στον Καραγκιόζη καί τη Βουγιουκλάκη, άν ένας ζωγράφος είναι πεισμένος ότι οι πάντες προτιμούν μιά «ρεπροντουξιόν» νεκρά φύση κι όχι τά δημιουργήματά του, τότε, ή δικαιολογημένη προσφυγή στην δικαιολογία του άκαλλιέρητου κοινού είναι ταυτόχρονα συνειδητή άποκοπή από τις πηγές της δημιουργίας, την έπικοινωνία δηλαδή μέ τους άλλους. Αυτή ή ύπεροψία του δήθεν άντιλαϊκισμού πού καταγράφει τους πάντες καί τά πάντα στό κατάστιχο του λαϊκισμού για νά αισθάνεται άνωτερότητα έμπρός στους άπαιδευτους κι άπελέκητους είναι βέβαια μιά θερμή συνηγορία υπέρ του λαϊκισμού, δίδυμη άδερφή του.

Γιατί πώς νά τό κάνουμε. Ξάν θές νά διηγηθείς κινηματογραφικά μιά ιστορία, π.χ. ό Κώστας άνοίγει την πόρτα, μπαίνει σέ ένα δωμάτιο, ή Νινέττα τον κοιτάζει, λένε καλησπέρα κι αυτά τά τρία πραγματάκια γράφονται στην δθόνη μέ άνορθογραφίες καί άσυναξίες, άν ή νοχέλεια της αφήγησης πού δέν έχει τίποτε νά άφηγηθεί περνά ως πεμπουσία του «νοήματος», τότε ό κόσμος, κι αυτός πού άρέσκεται στον Μπάτμαν καί αυτός πού καταλαβαίνει από Μπέργκμαν *πάνε σπίτι τους*. Ό ελληνικός κινηματογράφος έστειλε τον κόσμο σπίτι του. Ξπό κεί καί πέρα τό βίντεο, ή τηλεόραση κι ό Γκάλης του κλειδώσαν την πόρτα για νά μήν ξαναβγει από κεί.

Θά πάρω ένα αντίθετο παράδειγμα: τον «Κύκλο των χαμένων ποιητών» καί θά πω ταυτόχρονα την άποψη μου: Δέν θά ήθελα δασκάλους σάν τον δάσκαλο του φίλμ ούτε νά διδάσκειται ή λογοτεχνία όπως τό θέλει ό σκηνοθέτης ούτε τά παιδιά νά παίζουν ποδόσφαιρο μέ τό δάσκαλό τους. Δέν θά ήθελα δηλαδή τό σχολείο νά άντιμετωπίζεται μέ τους όρους μιας επικίνδυνης φαντασίωσης. Ξή κόρη μου όμως είδε τό φίλμ πέντε φορές καί μαζί της διακόσιες χιλιάδες πιτσιρίκια. Αυτό σημαίνει ότι τό φίλμ μπόρεσε νά μιλήσει κινηματογραφικά για τά αιώνια προβλήματα πού άπασχολούν τά πιτσιρίκια όλου του κόσμου, από πάντα. Κάτι είχε νά πεί, παρόλο πού έγώ δέ συμφωνώ. Ξάν έρθω τώρα στον ελληνικό κινηματογράφο δέν μπορώ νά βρω περισσότερα από τέσσερα πέντε φίλμ πού νά μίλησαν μέ πειστικότητα για τό θέμα πού διάλεξαν νά μιλήσουν. Δέν θά αναφέρω κανένα παράδειγμα. Άπλως σημειώνω ότι τό δικό μου συμπέρασμα είναι συμπέρασμα καί του κοινού πού δέν πατάει πιά τό πόδι του στις ελληνικές ταινίες γιατί δέν τό άφορούν.

Σταματάω εδώ Τά υπόλοιπα περί τσάμικου, ΚΚΕ έσωτερικού, όρθοδοξίας, δογματισμού, κομματικών θέ-

σεων για τον κινηματογράφο, συντεχνιών, την *Έπιθεώρηση Τέχνης* καί τους τότε κομματικούς καθοδηγητές, Στράντζαλη καί φουστανέλας τά αφήνω σέ όσους τους ενδιαφέρει νά λένε έξυπνάδες. Ξέρω ότι δέν είσαι άπ' αυτούς, σέ πονάει τό πράγμα. Δέν άρκει όμως ό πόνος καί ή έγνοια.

Μιά άναγκαία όμως συμπλήρωση. Ξπειδή κάπου υπαινίσσεται τον *Πολίτη* μέ εκείνη τή φράση ότι στό σπίτι του κρεμασμένου δέν μιλάνε για σκονί, καί επειδή τό ζήτημα έχει νά κάνει για τά δύο διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα, τις δύο αντίτιθέμενες πολιτιστικές ευαισθησίες για τις όποιες μιλούσα πιό πάνω, θεωρώ, ίσως μέ έπαρση, ότι ό *Πολίτης* εδώ καί δεκαπέντε χρόνια εντάσσεται σ' αυτήν την «άλλη» πολιτιστική καί πολιτική ευαισθησία. Βέβαια μέ τά 3000 φύλλα πού πουλάει δέ λέω ότι κάνει θραύση ούτε ότι άλλαξε την πορεία των πραγμάτων ούτε ότι ή ύπαρξή του έμπόδισε τό χάλι πού έχει τό ρωμείο. Άλλά άν δέν υπήρχαν αυτοί οι 3000 άγοραστές του περιοδικού — παλιότερα ήταν περισσότεροι — σέ διαβεβαίω ότι θά έκλεινα τό περιοδικό αύριο τό πρωί. Δέν τους έφτιαξε ό *Πολίτης* αυτούς τους ανθρώπους. Είναι προϊόντα μιας πολυσύνθετης καί μακράς ιστορίας πού κανείς δέν μπορεί νά ιδιοποιηθεί, αλλά καί πού ή ύπαρξή τους είναι σπουδαία υπόθεση. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, δέν υπάρχουν πιά 3000 άνθρωποι για νά κρατήσουν παρόμοια έντυπα, ούτε στην ύπερδύναμη Γερμανία, ούτε στην Άγγλία...

Όσο υπάρχουν άνθρωποι, Φώτο. Καί ειδικά για τον κινηματογράφο υπάρχουν πολύ περισσότεροι άπ' όσους ό νέος ελληνικός κινηματογράφος μαζεύει στις αίθουσες προβολής. Ξή καταμέτρησή τους δέν γίνεται μέ στατιστικές. Τά δημιουργήματα θά τους μετρήσουν. Δυστυχώς για την ώρα άπλως περιμένουμε.

Άγγελος Έλεφάντης